

Олена Маленко, Володимир Борисов

Українське мовознавство як науковий дискурс: історія, теорія, практика

Навчальний посібник

Постаті
Напрями
Концепції
Жанри
Стиль
Мова
Тексти

Харків
2021

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Олена Маленко, Володимир Борисов

**УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО
ЯК НАУКОВИЙ ДИСКУРС:
історія, теорія, практика**

Навчальний посібник

Харків — 2021

Затвердила вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (протокол №3 від 29 березня 2021 року)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- **Голобородько Костянтин** — докт. філол. наук, професор; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди.
- **Сюта Галина** — докт. філол. наук, старший науковий співробітник; Інститут української мови НАН України.

Маленко Олена, Борисов Володимир

М18 Українське мовознавство як науковий дискурс : історія, теорія, практика : [навчальний посібник] / Олена Маленко, Володимир Борисов. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. — 164, [2] с.

У посібнику подано інформацію про українське мовознавство як науковий дискурс, тобто сферу наукової лінгвістичної комунікації, що має історію формування й становлення, спирається на відповідні дослідницькі методології, концепції, положення, запропоновані й сформульовані в різні часи знаковими українськими мовознавцями. Комунікативний вимір мовознавчої науки апелює до різних жанрів презентації теоретико-практичної інформації, які подані й описані в посібнику з огляду на сучасні вимоги до їхнього формально-змістового оформлення (монографія, дисертація, стаття, тези).

У додатках автори розмістили показник монографій з українського мовознавства за період з 2000 по 2020 роки; зразки лінгвістичних статей і чинних вимог до них; рекомендації щодо оформлення літератури й покликань на наукові джерела та іншу важливу інформацію для українських філологів — студентів, аспірантів, викладачів

1.

**З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ
УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА
ЯК НАУКОВОГО ДОСВІДУ**

Становлення українського мовознавства як наукового (теоретико-практичного) досвіду пов'язане із суспільним розвитком української літературної мови, формуванням наукової думки в Україні, появою перших друкованих видань загальнонародною мовою й зростанням інтересу до неї, прагненням виявити й описати її фонетичні та лексико-граматичні особливості порівняно з іншими слов'янськими мовами.

Ця науково-просвітницька діяльність на теренах України розпочалася в I пол. XIX ст. й спиралася на досвід попередників — східних та античних мислителів, авторів давніх граматик та словників, представників класичної європейської філософії, які осмислювали мову з позицій історичного й духовного розвитку народу. Окрім загальносвітового лінгвістичного доробку, Україна має власний досвід формування мовознавчої царини, пов'язаний з діяльністю перших граматистів і словників староукраїнської книжної доби. Саме вони стоять у витоків багатьох теоретико-практичних положень, покладених в основу наукового осмислення, вивчення й опису української мови в її різномірних одиницях і функціональному вияві.

ГРАМАТИКИ ДАВНІХ ЧАСІВ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ МОВОЗНАВЧОЇ НАУКИ

З огляду на історію питання щодо перших спроб людини збагнути природу й сутність мови, її специфіку як знакової системи й комунікативного явища, варто окреслити хронологічні й територіальні межі зародження наукового зацікавлення мовною діяльністю людини.

Відлік формування вчення про мову починають з часів давніх цивілізацій, зокрема Стародавнього Єгипту, Стародавньої Індії, Месопотамії, згодом — Стародавньої Греції та Риму. Так, у Стародавньому Єгипті існували посібники для писарів (укладання тексту відповідно до ситуації), що є свідченням найдавніших прагнень людини зафіксувати тогочасні знання мови як засобу суспільної й особистої комунікації для їх практичного застосування.

У Стародавній Месопотамії вчителі шкіл певним чином систематизували інформацію про мову в процесі шкільного викладання, намагаючись сформувати в учнів навички правильного добору відповідних мовних засобів для здійснення спілкування. У Стародавній Індії інтерес до мови зароджується в середовищі жерців, які надавали магічного значення мові й мовленню, пов'язуючи їх із виявом космічних сил, божественною енергією.

- Граматика санскриту *Паніні* (V ст. до н. е.) становить повний опис фонологічної і граматичної системи цієї мови, що свідчить про розрізнення представниками давніх цивілізацій звукової матерії мови та її формально-змістових відповідників [7, с. 110–156].

Продовженням лінгвістичних учень Стародавнього світу є доба античності, що пов'язана з іменами Платона, Аристотеля, Сократа

та інших мислителів, які заклали підвалини для подальшого вивчення мови як біологічного й духовного феномену.

- Найбільш вагомим доробком *Платона*, на думку мовознавців, є діалог «Кратіл», де у філософських роздумах про сутність буття автор прагне піддати науковому аналізу мовні явища й висуває низку ідей щодо вивчення мови та прихованих у ній сенсів.

Підхід Платона до мови має насамперед функціональний характер, адже значну увагу мислитель приділяє дослідженню звуків, букв, складів слова, наголосу та їхньому співвіднесенню зі змістом.

- *Аристотель* продовжив осмислення мови та її сутнісних властивостей, зокрема здатність породжувати різні сенси, утворювати різні формально-змістові структури («Про витлумачення», «Поетика», «Риторика» та ін.). У своїх працях із вивчення мови філософ виокремлює самостійні й службові частини мови, робить спроби визначення граматичних категорій іменних частин мови і способів словотвору. До вагомих надбань мислителя належить також розробка проблем лексичної та граматичної багатозначності.

Мовні питання, що викликали зацікавленість античних учених, знайшли своє подальше відображення в працях наступників — європейських філософів доби пізнього Середньовіччя, Відродження, Просвітництва, які прагнули розвинути світоглядне розуміння мови та формування категорійно-поняттєвого апарату мовної системи, продукуючи суголосні часові ідеї, концепції, підходи; упрощуючи або створюючи відповідні терміни для вивчення того чи того мовного явища. Усе це формувало простір наукової комунікації, яку можна розглядати як дискурсивну практику з огляду на наявність теми й предмета спілкування (мова як явище й система), його учасників (представники ученого світу), висунуті теорії й концепції, вербально зафіксовані в текстах давніх трактатів, відповідна рецептивна діяльність (нові положення й ідеї).

- Мова ставала об'єктом наукового осмислення й опису в різних гуманітарних галузях — не лише філософській, а й дидактичній, реалізованій насамперед у граматиках. Саме в граматиках визначали термінологійний корпус мовознавчої науки, виокремлювали й описували частини мови в їхніх граматичних властивостях.

Важливим чинником створення загальноєвропейської наукової практики в тогочасній мовознавчій царині (як і в інших наукових галузях) стала латинська мова, базова для всього європейського науково-освітнього простору. Це уможливлювало широкий обмін науково-навчальною інформацією, взаємозв'язок і взаємовплив теоретичних положень, концепцій, дефініцій, понять, термінів.

- Важливою в цьому аспекті виявилася латинська граматики португальського вченого пізнього Середньовіччя *Еммануеля Алваріша* (Альвара), у якій були представлені дефініції основних частин мови (іменника, прикметника, займенника, дієслова, прислівника); визначено, якими граматичними категоріями вони різняться і яку участь беруть у творенні речення на рівні смислу й форми. Теоретична інформація, репрезентована в граматиці Алваріша, зазнала активного наукового опрацювання в європейських граматиках XV–XVIII ст., зокрема й тих, що створювалися в просторі східнослов'янської гуманітарної освіти (наукові школи Києво-Могилянської академії).

ДАВНІ УКРАЇНСЬКІ ГРАМАТИКИ ЯК ПЕРШИЙ ДОСВІД НАУКОВОГО ОПИСУ МОВИ

Упродовж XVI–XVIII ст. посилюється зацікавленість вивченням мови на теренах України, про що свідчать давні граматики, укладачі яких плідно працювали над концепціями граматичного складу не лише давньогрецької та латинської мов, а й старослов'янської та руської книжної (староукраїнської). Наприкінці XVI — початку XVII ст. в Україні виходять друком граматики церковнослов'янської мови з елементами української, як-от:

«Граматыка словенська языка» (1586 р.),

«Грамматіка доброглаголіваго еллинославянского языка» (1591 р.),

«Грамматіка словенска» Лавренія Зизанія (1596 р.),

«Грамматіка словенское правильное синтагма» Мелетія Смотрицького (1619 р.),

«Лексіконъ славеноросскій» Памви Беринди (1627 р.),

«Грамматика словенская» Івана Ужевича (1643 р.).

Ці видання є спробами описати лексичну й граматичну системи церковнослов'янської та тогочасної (старо)української мови, виявити їх структурні особливості. Узявши за зразки грецьку граматику візантійського вченого К. Ласкаріса, грецьку й латинську граматики німецького гуманіста Ф. Меланхтона та латинську граматику Алваріша, українські граматисти створили власну модель наукового опису мови, виокремивши її чотири складники: орфографію, етимологію, синтаксис, просодію. Це забезпечило формування більш глибокого, діахронійного погляду на розвиток фонетичної системи, лексичного складу, синтаксичної організації мов загалом, і церковнослов'янської та слов'янських зокрема, на наявність спільних процесів у розвитку та функціонуванні мов [14].

«ГРАММАТИКА СЛОВЕНСКА» ЛАВРЕНТІЯ ЗИЗАНІЯ

Перший систематичний підручник церковнослов'янської мови, призначений для шкіл, у якому було визначено чотири частини граматики: *орфографію, просодію, синтаксис, етимологію*, виділено вісім частин мови: *различіє (артикль), ім'я, містоім'я, глагол, причастіє, предлог, нарічіє, союз*. Зизаній увів орудний відмінок у слов'янську граматику, в імені виділив десять відмін (вісім іменникових, одна прикметникова й одна спільна для обох частин мови). Автор «Граматики словенска» зробив першу спробу опрацювати фонетичну й морфологічну системи церковнослов'янської мови та запровадити в обіг слов'янську лінгвістичну термінологію [14].

Це дало поштовх до інтенсивної наукової діяльності наступників — українських граматистів М. Смотрицького та І. Ужєвича, які, враховуючи напрацювання попередників, прагнули розширити наукове представлення й опис мовної системи на основі церковнослов'янської мови.

«ГРАММАТИКА СЛОВ'ЯНСЬКА» МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО (ГРАММАТИКИ СЛАВЕНСКИА ПРАВИЛНОЕ СЪНТАГМА)

«Грамматика слов'янська» Мелетія Смотрицького — один зі знакових творів давнього східнослов'янського мовознавства, який позначився на подальшому розвитку мовознавчого знання в усьому слов'янському науковому континуумі. Це було зумовлено тим, що граматичним підґрунтям церковнослов'янської мови слугувала старослов'янська (південнослов'янська) мова, яка була прийнятою для багатьох слов'ян, зокрема українців, болгар, сербів, македонців, хорватів. Оскільки не всі ці етнокультури мали розвинену наукову практику, то й стан опису мовних категорій у кожній із них суттєво різнився (найвищого рівня розвиток гуманітарної царини набув саме на теренах України).

Через це мовознавчі набутки М. Смотрицького в кодифікації церковнослов'янської мови, а також спроба її нормування сприяли в подальшому створенню граматик східнослов'янських мов.

У європейському мовознавчому контексті того часу «Грамматика» М. Смотрицького закріпила високий статус

■ Мелетій Смотрицький (1577–1633)

церковнослов'янської (міжслов'янської літературної) мови як високорозвиненої, упорядкованої, унормованої системи. Наголошуючи на загальноєвропейській теоретико-практичній функціональності «Граматики», дослідники визначають її вагому роль саме в концепції внормування рідних мов, які, на відміну від класичних, не були предметом спеціального вивчення в освітніх закладах [14]. Можна говорити про високий рецептивний потенціал цієї граматики, її вплив на рівень теоретичних засад вивчення граматичних систем інших мов та їх практичного освоєння мовцями.

Мовознавець викладає вчення про вісім частин мови: *ім'я, містоіменіє, глагол, причастіє, нарічіє, предлог, союз, междометіє*. Частини мови він поділив на *скланяємыя* та *нескланяємыя*. Саме Смотрицький вилучив з переліку частин мови невластивий слов'янській лінгвістичній традиції артикль і першим визначив *междометіє*, увівши до вжитку як саме поняття, так і цей лінгвістичний термін. М. Смотрицький уперше ввів у слов'янську граматику поняття перехідності й неперехідності дії, визначив категорії дієслівних форм: *залоґъ, начертаніє, видъ, число, лицо, наклоненіє, родъ, спряженіє* [15, с. 114].

Автор цієї граматики першим виділив дві дієвідміни: на *-еши* і на *-иши*, поряд з *причастієм* і *дієпричастієм* виокремивши ще *причастодітіє*. Іменники М. Смотрицький поділив на п'ять *склоненій* — відмін, які в основних рисах збереглися в шкільних граматиках і донині. Граматист збагатив українську лінгвістичну термінологію, виклав синтаксис церковнослов'янської мови: уперше було представлено вчення про сполучення слів і речень [19, с. 96–98].

М. Смотрицький визначив для багатьох слов'янських послідовників (серед яких М. Ломоносов, Й. Добровський, С. Вуяновський, А. Вразович, Христакі-Дупнічанин, І. Могильницький та ін.) шлях наукового опису мови для потреб вивчення та усвідомлення її формально-змістової окремішності.

- Є всі підстави вважати, що поява «Граматики» М. Смотрицького стала відправною точкою формування мовознавчої галузі в українському науковому просторі, оскільки виявилася спроможною продукувати аналогічні твори в інших слов'янських освітніх культурах, впливаючи на канони текстового (навчального) подання мовного матеріалу, формуючи наукову позицію в систематизації лексичного, граматичного, орфографічного потенціалу тогочасної (старо)української мови.

«ГРАМАТИКА СЛОВЕНСКАЯ» ІВАНА УЖЕВИЧА

Ця Граматика є описом системи (старо)української мови середини XVII ст. Вона відома у двох варіантах: перший із них,

написаний у 1643 році, зберігається в Національній бібліотеці Парижа, другий, написаний 1645 року, знаходиться в бібліотеці м. Арраса на півночі Франції. Обидва варіанти «Граматики» написані латинською мовою, що забезпечило її наукове сприймання в загальноєвропейському контексті.

Професор В. Німчук відзначав порівняльний характер цієї граматики: «Ужевич іноді показує особливості польської, чеської і хорватської мов. Мабуть, він прагнув створити працю про абстрактну слов'янську граматичну систему. Це намагання співзвучне тодішній французькій граматичній думці, яка пізніше реалізувалася в універсальній граматичній А. Арно та К. Ласло» [15, с. 697]. Науковці передбачають, що І. Ужевич був знайомий з граматиками Л. Зизанія та М. Смотрицького: він прийняв поділ слів на вісім частин мови, виділив чотири відміни іменників, у парадигмах іменних частин мови подав шість відмінків [19, с. 102].

- Наукову вагу «Граматики» Івана Ужевича вбачають у тому, що в ній уперше відбулося лінгвістичне опрацювання тогочасної української мови як лексико-граматичної системи.

Таким чином, період XVI–XVII століть був доволі продуктивним у розвитку мовознавчої практики на теренах України, оскільки в ті часи закладалися теоретичні основи вивчення української мови, визначалися шляхи наукового опису й систематизації мовних явищ, устатковувався термінологійний апарат мовознавства. Вага тогочасних граматик церковнослов'янської мови й лексикографічних джерел переконлива з огляду на їх широке функціонування в освітньому й науковому просторі не лише України, а й інших європейських теренів.

Мовознавче знання тієї доби перебувало в стадії вивчення й опису лексико-граматичних особливостей мови, віднайдення потрібних термінів для їхньої наукової та навчальної презентації, а також для створення інших граматик. Меншою мірою було розвинене філософське осмислення мови як феномену мисленнєво-лінгвальної діяльності людини, що активізувалося в науковому знанні доби Просвітництва й надалі Романтизму.

ФОРМУВАННЯ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЙНИХ ЗАСАД МОВОЗНАВЧОЇ НАУКИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ФІЛОСОФІВ НА НАУКОВЕ ВИВЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МОВ (І пол. XIX ст.)

Зміна світоглядних орієнтирів кінця XVIII — початку XIX ст., зумовлена історичними трансформаціями в суспільстві, формування національної свідомості в контексті кожної з європейських культур призвели до активного наукового зацікавлення історичним досвідом етносу, народу, нації. Посилюється увага до вивчення національної мови, надбань фольклорної практики в її різновидах. Філософи знову замислюються над мовними питаннями, прагнучи з'ясувати сутність мови як феномену, властивого лише людині, встановити взаємозв'язок свідомості, мислення й мови.

Потужною в цьому виявилася школа німецької класичної філософії; її представники (Кант, Гегель, Шеллінг, Гердер, Фіхте) заклали підґрунтя для теоретичного мовознавства, засновником якого вважають В. фон Гумбольдта (1767–1835).

- Гумбольдт уперше почав досліджувати мову в тісному зв'язку з мисленнєвою діяльністю людини. Для наукового аналізу й спостережень він обирав різні мови (не лише європейські, а й малорозвинені азійські та північноамериканські), намагаючись здійснити порівняльний аналіз структурних компонентів цих мов з метою віднайдення давніх спільних елементів та їхнього еволюційного розвитку в різних мовних системах.

Досліджуючи соціально-природний феномен мови, Гумбольдт вивів універсальну формулу: «Мова — це дух народу», — вкладаючи

■ Вільгельм фон Гумбольдт

в поняття «дух» розуміння об'єднаної духовної енергії етносу, «у дивовижний спосіб закарбованої в певних звуках» [5, с. 349]. Мова, зазначав мислитель, завжди втілює в собі своєрідність цілої нації, тому в її надрах ми «повсякчас знаходимо сплав власне мовного характеру з тим, що сприйнято мовою від характеру нації» [5, с. 373]. Саме в мові (загальнонародній, національній) міститься невичерпний запас образів, символів, знаків, що є результатом пізнавальної діяльності всієї етноспільноти, і за допомогою яких зазнають інтерпретації й кодуються різні явища, традиції, звичаї, спосіб життя конкретного народу, створюється його ментальний портрет.

Історія будь-якої мови відбиває найважливіші етапи суспільної та культурної еволюції народу — творця національної мови, яка подекуди й визначає міру розвиненості того чи того чи того етносу.

У своїй праці «Про порівняльне вивчення мов стосовно різних епох їх розвитку» (1820) Гумбольдт прагнув узагальнити результати власного наукового дослідження різних мов і досвід інших учених, зокрема Ф. Боппа, Я. Грімма та ін., що зумовило появу теоретичних засад порівняльно-історичного підходу до вивчення мови. Це дослідницьке спрямування було спільним для тогочасних європейських лінгвістичних шукань і вплинуло на формування загального наукового контексту, у якому теоретичні положення В. фон Гумбольдта зазнавали опрацювання в межах кожної з національних мовознавчих шкіл.

- 20–30 роки XIX ст. на теренах України позначилися активізацією національно орієнтованих суспільних рухів, що зумовило пожвавлення інтересу до проблем української мови. На Наддніпрянщині та Галичині формуються осередки науковців, письменників, культурних діячів, які почали активно вивчати питання, пов'язані з походженням слов'янських мов, зокрема й української, їх історичним розвитком, лексико-граматичними характеристиками, функціонуванням.

Особливо гостро постає проблема української мови, спроба визначення її статусу, походження, суспільних перспектив. Наукові тенденції, що запанували в європейському осмисленні феномену національної мови, певною мірою відбилися і в суперечливих поглядах тогочасних українських діячів на суспільні перспективи української мови. Так, Г. Квітка-Основ'яненко, М. Костомаров, деякі поетиромантики визнавали здебільшого художню функцію української мови як засобу конкретно-чуттєвого відтворення національного (народного) буття. Тобто українська мова здатна об'єктивувати лише архаїчну (народницьку, етнографічну) картину світу, а не інтегруватися в широкий соціальний контекст в її функційному потенціалі.

Представники ж «Руської трійці» прагнули актуалізувати питання української (руської) мови як рідної для українців і спроможної забезпечувати всі суспільні потреби мовного обслуговування. Саме галицькі романтики сформували та ввели в комунікативний обіг поняття *рідна мова* (*рідне слово, родим язик, батьків язик*), що виявилось для української культури не лише поетичним образом, а й стимулом для обстоювання унікальності й окремішності української мови як мови відповідного народу з його територією, історією, традиціями, духовними цінностями [12].

Отже, літературна творчість українських письменників I пол. XIX ст. (П. Гулака-Артемовського, харківських та галицьких поетів-романтиків, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки) сприяла

активному входженню української мови в тогочасний суспільний простір, вплинувши на процеси формування її літературних норм, розширенню стилістичного потенціалу. Подальша поява художньо вартісних літературних текстів (зокрема творчість Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, М. Старицького та ін.), переклади зразків світової літератури українською мовою давали підстави ідентифікувати українську мову як повноцінну слов'янську мову (а не діалект) та окреслювали перспективи її наукового пізнання й опису.

На цей період припадає видання значної кількості граматик і словників української мови на західноукраїнських теренах, що свідчить про посилений пізнавальний інтерес до мови суто в практичному аспекті.

Першою галицькою граматикою XIX ст. була «Gramatika slavo-ruthena» (1830 р.); згодом з'являються граматики І. Вагилевича, Й. Лозинського, Я. Головацького, М. Осадци, Г. Шашкевича, О. Огоновського, С. Смаль-Стоцького та ін. Така інтенсивна навчально-лексикографічна діяльність корелювала з появою наукових розвідок про інші слов'янські мови, автори яких зазнали помітного впливу вчення В. фон Гумбольдта про розуміння сутності національної мови та її феномену як «духу» народу.

МОВОЗНАВЧИЙ ДОРОБОК ПРЕДСТАВНИКІВ ХАРКІВСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ

Серед тих, хто підтримав і розвинув лінгвістичні концепції Гумбольдта, вирізняються представники Харківської філологічної школи — професори Харківського університету І. Рижський, І. Орнатовський, І. Тимківський, Із. Срезневський, які намагалися осмислити знакову природу мовних одиниць і здатність слова

■ Іван Рижський

до смислових інтерпретацій, з'ясувати суспільно-історичну природу мови, розуміючи її національні відмінності як різний вияв світоглядних і ментальних характеристик народу.

Професор *Іван Степанович Рижський* (1759–1811) розглядав мову як знакову систему, у якій поєднано ідею (значення) та предмет (позамовна дійсність). У праці «Введение в курс словесности» (1806) Рижський наголошує на відмінності у сприйманні й мовному вираженні явищ довкілля різними народами [9, с. 59]

Оригінальними для того часу виявилися положення професора *Івана*

Орнатовського (нар. прибіл. 1784 р.; дата смерті невідома) щодо розрізнення мови як природної властивості людини спілкуватися, повідомляючи певну інформацію, *язика* як створеного людьми засобу (специфічні звукозміни, словотворення, слововживання) об'єктувати своє мислення й мовлення як висловлених, вербалізованих думок [16, с. 37]. Ці ідеї були висловлені І. Орнатовським ще за 100 років до вчення Ф. Соссюра про мову (*Langage*), мовну діяльність (*Langue*) і мовлення (*Parole*), що, на думку Л. Лисиченко, «дає підстави для перегляду питання про пріоритет харківського вченого в цьому сенсі» [9, с. 59].

■ Ілля Тимківський

Професор **Ілля Федорович Тимківський** (1773–1853) уважав мову «однією з племінних відмінностей кожного народу», наголошуючи на тому, що «у властивостях й перемінах того й другого діючі причини настільки сукупні, що історія народу містить у собі й історію його мови» [21, с. 43]. Ці думки, висловлені на початку XIX ст., корелюють з усвідомленням мови як історично детермінованого явища, еволюція якого зумовлена загальним розвитком інтелектуального й культурного потенціалу суспільства.

Науковці намагалися ширше подивитися на контекст слов'янської культури, беручи до уваги й мови тих народів, які перебували в умовах політичній експансії. У праці «Досвідний спосіб до філософічного пізнання російської мови» (1811 р.) професор І. Тимківський одним із перших порушив питання про старожитність мови слов'ян та її зв'язки з іншими давніми мовами, про періодизацію історії «славеноруської» мови, указав на різницю між церковнослов'янською та російською мовами, здійснив порівняння деяких «славеноросійських» слів із лексемами грецької, німецької, латинської та інших мов для доказу їх спорідненості, здійснив спробу класифікації лексики залежно від її походження.

Як історика мови І. Тимківського вважають попередником Ф. Буслаєва, Із. Срезневського, А. Востокова та ін., лінгвістичні концепції яких були покладені в основу порівняльно-історичного мовознавства.

Цей напрям вивчення мови виявився продуктивним для тогочасної науки, що збігалось із загальною європейською тенденцією вивчати мови на засадах історизму. Значної ваги в цьому річизі набули праці Із. Срезневського, учня відомого німецького вченого Ф. Боппа.

■ Ізмаїл Срезневський

Будучи вихованцем Харківського університету, **Ізмаїл Іванович Срезневський** (1812 –1880) завжди виявляв інтерес до України, її мови зокрема. Це відображається в його розвідках, пов'язаних із дослідженням російської та інших слов'янських мов: «Думки про історію російської мови» (1849), «Про давню руську мову» (1856), «Записка про праці професора О. О. Потебні, подана у 2-е відділення АН» (1876), «Десяте присудження Ломоносовської премії: Праці О. О. Потебні» (1876).

Праці Із. Срезневського, на думку професора Лідії Лисиченко, стали важливою віхою в становленні не тільки Харківської лінгвістичної школи, а й новітнім і перспективним напрямом

у світовій науці: «Добре обізнаний зі здобутками німецького порівняльно-історичного мовознавства, Срезневський створив оригінальну мовознавчу концепцію, яка ще й досі чекає на своє остаточне осмислення й впровадження в наукові дослідження» [11, с. 378–379].

Ідеї тлумачення мови як продукту колективної свідомості народу, як його невід'ємної й відмінної ознаки були розвинуті в працях Із. Срезневського, який зазначав: «...зміни, що відбуваються в розумі й діяльності народу, також відбуваються в мові. Таким чином, змінюються народи, змінюються й мови їхні» [20, с. 17].

Одним із перших у вітчизняному мовознавстві Із. Срезневський наголошує на тому, що мова є невід'ємною ознакою народу, вона постійно змінюється, зазнаючи різних трансформацій.

Ці наукові положення й тези були висунуті представниками Харківської філологічної школи XIX ст. у межах досліджень російської мови як державної мови тогочасної Російської імперії, що зумовлювалося особливостями геополітичного влаштування України в XIX ст., входженням її центральної й східної частини до складу Російської імперії. Проте не слід відмежовувати наукову діяльність тогочасних харківських науковців від українського мовознавства, оскільки питання української мови певною мірою зазнавали в їхніх працях дослідницької активізації з огляду на порівняльно-історичний характер мовознавства цієї доби.

Ряд праць ученого («Донесення п. Міністру народної освіти з Кракова, 2 серпня 1842 р.», «Огляд головних рис спорідненості звуків у наріччях слов'янських», «Русь Угорська: Уривок із спроби географії руської мови», та ін.) прислужилися й розвитку

діалектології української мови; він одним із перших подав опис фонетичних ознак української мови в її місцевих різновидах, зокрема дав характеристики говірок Закарпаття і Галичини [22, с. 638].

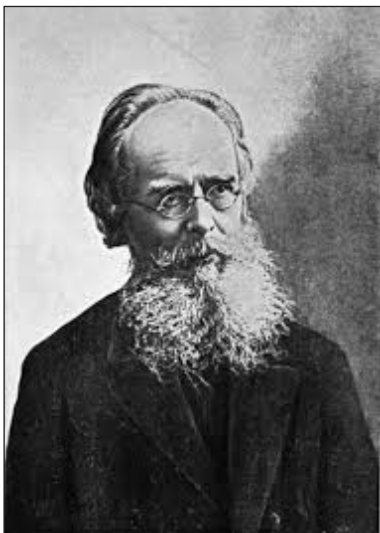
Ця нова для того часу наукова інформація щодо української мови була реалізована як в експліцитному вияві (відкритий, явний смисл, актуалізований у міркуваннях щодо походження української мови, її диференційних ознак, територіальних різновидів), так й імпліцитному, за яким вибудовувалося розуміння української мови як окремої, автентичної слов'янської мови (не російського діалекту) з власною системою фонетичних, лексико-фразеологічних, граматичних елементів, і ширше — визнання окремішнього українського етносу (народу), який не сформувався в націю через історико-політичні обставини.

Усе це зумовлювало перспективи подальшого, глибокого вивчення української мови, створювало передумови для розвитку власне українського мовознавства.

НАУКОВІ ІДЕЇ ОЛЕКСАНДРА ПОТЕБНІ ЯК ЗАСНОВНИКА ХАРКІВСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ

Спільність теоретичних положень і передбачень щодо сутності мови, її специфіки як семіотичної системи, що еволюціонує в часі й просторі, її національних відмінностей, свідчить про цілісність і спадковість тогочасної мовознавчої думки, яка найглибшого вияву в межах ХІХ ст. досягла в науковій діяльності **Олександра Опанасовича Потебні** (1835–1891), видатного східнослов'янського мовознавця, літературознавця, фольклориста.

Будучи послідовником ідей В. фон Гумбольдта, О. Потебня зосередив свою дослідницьку увагу на тих питаннях, що зазнали най-

■ Олександр Потебня

більшого поширення в тогочасній лінгвістиці: мова як система знаків (при цьому вчений дає наукову дефініцію цим поняттям, розкриває їх сутність); зв'язок мови з мисленням; природа словесного образу й загалом словесної творчості; національний характер мови та ін. Ці аспекти вивчення мови характеризуються позачасовою актуальністю, тож праці О. Потебні зумовили активне осмислення цих проблем у подальшому. Визнання до науковця прийшло 1862 року, коли він написав фундаментальну працю «Мысль и язык», де розглядає мову як основний засіб мислення й пізнання, як творчу діяльність, що організує думку.

У вченні О. Потебні про мову, про слово, його значення і свідомість чіткою є «антропоцентрична домінанта, що зазнала розвитку насамперед у вивченні зв'язків між мовними і психічними явищами, зокрема між мовою і мисленням» [10, с. 3]. Значної наукової ваги набуло вивчення співвідношення між змістом і формою слова.

- За О. Потебнею, слово має три складники: *зовнішню форму* (звукове оформлення), *зміст* (об'єктивований за допомогою звуків), *внутрішню форму* (найближче етимологічне значення, яким виражається зміст) [18, с. 87]. Саме внутрішня форма, на переконання вченого, дає назву слова, зумовлює його відповідну фонетичну організацію, виражаючи нею значення як сукупність предметних або поняттєвих ознак.

Олександра Потебню вважають основоположником так званого психологічного напрямку в слов'янському мовознавстві. Його фундаментальним положенням є твердження про те, що мова становить особливу форму інтелектуальної діяльності людини. Витоки пізнання світу О. Потебня вбачав у слові, яке для нього завжди було ключовим елементом мови. Саме в слові, на думку вченого, і відбувається акт пізнання. Потебня «дійшов висновку, що мова і мислення є категоріями історичними, тобто еволютивними, — коментує Л. Лисиченко. — Свідома розумова діяльність без мови неможлива, оскільки вона опирається на поняття, закріплені за допомогою слова. Тож, у відношенні до мислення в сукупності його форм мова — вторинна, а у відношенні до свідомої розумової діяльності — первинна» [11, с. 381].

О. Потебня є автором праць із загального мовознавства, фонетики, наголосу, граматики, семантики, етимології, діалектології, теорії словесності, фольклору, етнографії, досліджень про походження мови, взаємозв'язок мови й мислення. Учений розглядав питання історії української мови та української діалектології у зв'язку з відповідними аспектами російської мови («Про повноголосся», 1864 р.; «Про звукові особливості руських наріч», 1865 р.; «Замітки про малоруське наріччя», 1871 р.; «До історії звуків руської мови», 1871–1883 рр.; рецензія на працю П. Житецького «Нарис звукової історії малоросійського наріччя», 1878 р., та інші роботи). Отже, О. Потебню можна вважати зачинателем східнослов'янської діалектології як самостійної дисципліни. У працях цієї тематики він уперше у вітчизняному мовознавстві систематизував ознаки української мови, якими вона відрізняється від інших слов'янських мов, охарактеризував межі поширення її найважливіших звукових явищ.

Олександр Потебня стоїть у витоків лінгвістичної поетики, розуміючи слово як акт творчості (колективної й індивідуально-авторської) та проводячи паралелі між словом і художнім твором, віднаходячи в ньому ті ж формально-змістові ознаки, що і в слові (праці

«З лекцій з теорії словесності» (1894 р.), «Із записок з теорії словесності» (1905 р.) Слово в естетичних концепціях Потебні є першоеlementом і мови, і художньої творчості. Історичний підхід до вивчення всіх рівнів мови та її функціонування став для Потебні основним у його мовознавчих теоріях, тому контекст художньої літератури й слово в ньому вчений співвідносить з розвитком і станом загальнонародної мови, розглядаючи її під кутом історичної еволюції.

Лінгвістичні й філософські погляди О. Потебні, його авторитет гуртував навколо нього однодумців, які продовжили втілення ідей свого вчителя в різних напрямках мовознавчих досліджень.

Послідовником психологічних студій Олександра Потебні став **Дмитро Миколайович Овсянико-Куликовський** (1853–1920), літературознавець і мовознавець, доля якого також пов'язана з Харківським університетом, де він працював професором, завідувачем кафедри слов'янської філології. У колі його наукових інтересів перебувала художня мовотворчість, зокрема питання її природи, а також лексико-граматична та синтаксична організація мови літературного тексту.

Значна частина робіт ученого пов'язана з проблемами психології художньої творчості: процес формування художнього світу митця, дослідження психологічної природи таланту, специфіки образного пізнання, творчості як механізму сприйняття естетичної цінності («Язык и искусство», 1895; «Психология мысли и чувства. Художественное творчество», 1909; «Теория поэзии и прозы (Теория словесности)», 1923). Чимало з творчого доробку науковця було опубліковано в неперіодичному виданні «Питання теорії та психології творчості» (1907–1923).

Окремо виділив Д. Овсянико-Куликовський етнопсихологію, звернувшись до визначення складу національної психіки, взаємозв'язку понять «національність» та «підсвідомі процеси психіки», принципів національної політики та утвердження національних мов. У цих положеннях ученого простежуються думки О. Потебні щодо своєрідності бачення кожним народом світу та його відтворення національної мовою, розвинені ним з положень В. фон Гумбольдта щодо мови як духовної діяльності народу [9; 10].

Наукові погляди фундаторів Харківської філологічної школи, утілені

■ **Дмитро Овсянико-Куликовський** в численних монографічних працях,

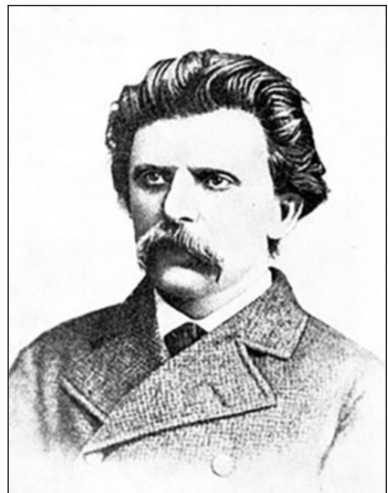
запропонованих теоріях і концепціях, а також їхнє осмислення в подальших мовознавчих розвідках, спричинилися до формування лінгвістичної традиції на теренах України, що органічно вписувалися в контекст загальноєвропейського наукового мовомислення.

ПРАЦІ ПАВЛА ЖИТЕЦЬКОГО В СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

Одним із основоположників українського мовознавства вважають **Павла Гнатовича Житецького** (1836–1911), якому належать перші наукові дослідження з історії української мови. Особливо помітною й важливою для формування української лінгвістичної науки стала праця з фонетики «Нарис звукової історії малоруського наріччя» (1876), де автор намагався розв'язати проблеми історичних процесів у фонетичній системі української мови. Досліджуючи давні пам'ятки української писемності (рукописи, літописи), Житецький виявляв у них елементи українського живого мовлення (ще з часів XII–XIII ст.), що було науково важливим для ідентифікації української мови як окремої східнослов'янської мови з власним шляхом історичного розвитку (праці «Опис Пересопницького рукопису XVI ст.» (1876); «По поводу вопроса о том, как говорили в Киеве в XIV и XV веках» (1883); «Нарис літературної історії малоруського наріччя в XVII ст.» (1889); «Очерк звуковой истории малорусского наречия в 17 и 18 вв.» (1889).

Вивчаючи тексти XVII–XVIII століть, учений виокремлював у їхньому писемному оформленні два різновиди старої української мови — слов'яно-українську (традиції церковнослов'янської мови) й новішу, книжну українську мову, у якій активно використовували елементи народної мови, але яка припинила свій суспільний розвиток внаслідок мовних реформ Петра I. Одним із перших Житецький наголосив на значенні «Енеїди» І. Котляревського для формування нової української літературної мови, яку він розглядав «у її зв'язках зі старою книжною, вбачаючи в мовно-літературній діяльності І. Котляревського розвиток традиції вживання живого народного мовлення в низьких жанрах староукраїнської писемності» [4, с. 192].

Павло Житецький долучився до процесів унормування української літературної мови, розробивши власну правописну систему, якою послуговувалися в українськомовних частинах

■ Павло Житецький

тогочасних документів. Ця система певною мірою вплинула на написання «Словаря української мови» під редакцією Бориса Грінченка (1907–1909), а сам Житецький допомагав в упорядкуванні й підготовці цього словника до друку [там само].

МОВОЗНАВЧІ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

Коментуючи розвиток мовознавчої царини на теренах України XIX століття, не можна обійти увагою й доробок *Івана Яковича Франка* (1856–1916) щодо наукового осмислення феномену мови. Теоретичні засади компаративізму та історизму митець спроектував на осмислення проблем мовознавства, створивши власну концепцію розуміння сутності мови.

І. Франко, вказуючи на призначення мови, орієнтувався насамперед на встановлення й теоретичне опрацювання органічного зв'язку мови з мисленням, оскільки вважав мову засобом формування і вираження думок [4, с. 17–18], тобто концепції О. Потебні щодо психологічної природи мови були близькі І. Франкові, який екстраполював їх у вимір художньої творчості. Проблеми психологічних основ мистецтва слова, розуміння мови як продукту інтелектуальної діяльності людини, відбиття її найглибших свідомісних рівнів, зазнали не лише наукового, а й естетичного осмислення (теоретичні школи тогочасної поезії символізму та модернізму загалом).

- Іван Франко розглядав мислення і художню мовотворчість як духовну діяльність людини, що тримається «на двох прикметах психічного устрою: на можливості репродукції вражень, які колись безпосередньо торкали наші змисли і тепер є тільки психічними копіями та ідеями, і на другій прикметі того устрою, що одна така репродукована ідея викликає за собою іншу, цілі ряди інших ідей ... і так без кінця. Чим ясніше і докладніше репродукуються ідеї в людській душі, тим ясніше мислення; чим більші і різноманітніші ряди ідей повстають за даним імпульсом, тим багатше духовне життя. Ясність і чіткість репродукованих ідей — се перша основа наукової здібності; багатство і різноманітність їх — головна прикмета поетичної фантазії» [23, с. 97].

Наукової продуктивності зазнала в дослідженнях Франка проблема художнього символу, його здатності до семантичних трансформацій. Ідеї

■ Іван Франко

О. Потебні про те, що слово «виражає не весь зміст поняття, а одну з ознак, саме ту, яка уявляється народному поглядові важливою» [17], Франко розвинув у тезах щодо природи словесного символу. Поет у «Доповідах Міріама» підкреслював, що символ — не алегорія, яка замінює поняття його образним еквівалентом і має однозначний характер, — він розрахований на багатозначність сприйняття, розширює часову й просторову перспективу і веде до чогось таємного і неземного [24, с. 120].

Ці питання, актуальні для тогочасних спроб теоретично обґрунтувати процеси художньої творчості, корелюють з концепцією О. Потебні щодо тотожності слова й поетичного твору: «Вважаючи, що художній твір є синтезом трьох моментів (зовнішньої форми, внутрішньої форми і змісту), наслідком неусвідомленої творчості, засобом розвитку думки і свідомості, тобто вбачаючи в ньому ті ж ознаки, що й у слові, і, навпаки, відкриваючи в слові ідеальність та цілісність, властиві мистецтву, ми робимо висновок, що і слово є мистецтво, а саме — поезія» [17, с. 36]. За умов того, що слово тотожне мистецтву (оскільки твориться за законами образного мислення), єдиним підґрунтям образності є мова, у кожному слові якої — безмежна «вертикаль» і «горизонталь» смислів.

Таким чином, інтенсифікація в європейському просторі XIX ст. інтелектуальної діяльності у сфері пізнання мови, описі її структурних компонентів та явищ, створення численних теорій і концепцій щодо походження мови, зацікавлення національними мовними системами та їх порівняльний аналіз, пошук методологічних засад і метамови наукового вивчення й опису мови, інтеграція теоретичних положень мовознавства з іншими сферами знань, обмін науковою інформацією через тексти монографічних праць, статей та їх переклади іншими мовами, виступи вчених на засіданнях наукових товариств, лекціях, у міжособистісному спілкуванні на мовознавчі теми — усе це уможливило формування як спільноєвропейської (і світової) мовознавчої царини, так і національних, у межах кожної з культур.

Розвиток лінгвістичної думки на теренах України кінця XIX ст. був зумовлений загальним посиленням уваги до інтелектуальних, духовних і культурних надбань українського народу; до його етноментальних характеристик, що відбилися в численних зразках усної народної творчості.

Це вмотивовувало прагнення тогочасних науковців з'ясувати феномен і сутність мови в її генетичних взаємозв'язках з етнопсихоментальними й культурними характеристиками народу — носія національної мови як ментального коду. Порівняльно-історичний напрям тогочасних мовознавчих шукань допоміг усвідомити еволюційний характер мови як біологічного й суспільного явища,

а занурення в психологічні глибини творення мови уможливило розуміння синкретичного зв'язку мови й мислення людини, тобто відкрило механізми породження мови в її смислах.

З ІСТОРІЇ ПРАВОПИСНОГО ВНОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Становлення правописних норм української мови відбувалося впродовж тривалого історичного часу: від спроб Мелетія Смотрицького упорядкувати наявні на той час (початок XVII ст.) правила написання слів і використання розділових знаків у текстах, писаних старослов'янською мовою, до активних зусиль філологів XIX ст. виробити правописний кодекс української мови, який би відбивав її фонетичні й лексико-граматичні особливості. Складні суспільно-історичні умови й територіальні особливості формування української літературної мови істотно вплинули на процеси її орфографічного вноормування, що перебувало під впливом різних суспільно-політичних чинників і тенденцій доби.

Перші кроки в орфографічному упорядкуванні старослов'янської мови, що була основою староукраїнської (книжної) мови, належать **Мелетію Смотрицькому**, який у своїй Граматиці здійснив низку лінгвістичних нововведень:

- створив літеру **Ґ** на позначення проривного задньоязикового звука;
- увів правила написання великої літери у власних назвах;
- установив правила переносу;
- установив правила вживання букв на позначення голосних і приголосних;
- увів правила використання розділових знаків;
- узаконив уживання літери **Й**;
- упорядкував уживання **Ѣ** та **Ь** як букв на позначення твердості й м'якості приголосних.

Ці правописні введення М. Смотрицького брали до уваги його наступники й письменники впродовж майже двох століть. Наприкінці XVIII ст. з появою «Енеїди» І. Котляревського, створеною живою народною мовою, постало питання орфографічних засад для писемного відтворення українських слів.

Цю місію виконав **Олексій Павловський**, створивши працю «Грамматика малороссійскаго нарѣчія» (1818), яка функціонувала як тогочасний український правопис. Павловський обґрунтував засади написання слів української мови за живою вимовою; запровадив *фонетичний принцип письма* на основі російського алфавіту. Серед орфографічних приписів Граматики Павловського були такі:

- передача літерою і голосного [i] з давніх о, е, ѣ;
- відтворення закінчень дієслів **-ться, -шся** відповідно до вимови, тобто **-цьця, -сся**;
- передача літери **Ѡ** як **хв** (*охвіцер, хвігура*).

Правописні рекомендації Павловського використовували в мові своїх творів П. Гулак-Артемівський і Г. Квітка-Основ'яненко.

Письменники галицького літературного угруповання «Руська трійця» (Маркіян Шашкевич, Яків Головацький, Іван Вагилевич), розпочавши на західноукраїнських землях культурне відродження, окрім літературної творчості переймалися питаннями правописного вноормування української мови. У своєму альманасі «*Русалка Дністровая*» (1837) письменники запровадили орфографічні тенденції, які стали кроком до оновлення й осучаснення українського письма:

- прибрали **Ы, Ъ**, замість цього ввели **И**;
- увели зі старослов'янської **Є** (*моє, твоє*);
- увели **ЙО; ЪО** (*дзьобали, всьо*);
- давні **О; Е** передавали через **І** (*віз, стіл*);
- залишили **Ѣ** і стали вживати його замість нинішніх **І, Ї** (*тѣло, ѣде, золотіѣ*).

Український письменник Пантелеймон Куліш з метою долучити до писемності простий люд, застосував правопис, що спирався на фонетичний принцип письма й не був надто складним у користуванні (так звана **кулішівка**). Цими правописними нормами користувалися до 1876 року (прийняття Емського указу), але вони істотно не вплинули на подальшу кодифікацію правописних норм української мови). Серед орфографічних уведень П. Куліша були такі:

- літера **і** вживалася на позначення звуку [i] з давнього **Ѣ** (*білий, хліб, ліс*), на місці давніх **О, Є** в закритих складах (*кінь, жінка, нічь*), замість йотованого **І** (*іхня, країна, іжак*),
- замість літери **Ы** вживалася **И** (*ринва, дим, вилиці*);
- поновлено літеру **Ё** для відтворення буквосполучень **ЙО, ЪО** (*ёго, лён, сёгодні*);
- для твердої роздільної вимови використана літера **Ѣ** (*мѣята, пірѣя, бѣють*); ця ж літера позначала твердість кінцевого приголосного (*зріхѣ, вівчарѣ*);
- літеру **Г** на позначення проривного задньоязикового звуку замінено на латинську **g** (*грати, гудзик, гедзь*).

Спроби корінної зміни українського письма належать **Михайлу Драгоманову**, який брав участь у створенні оновленої правописної системи (так звана **драгоманівка**; 1877). Основний принцип цього письма: кожен звук на письмі передавати окремою літерою:

- **ШЧ** замість **Щ** (*шчука, шчітка, шчо, шчавель*);
- заміна літер **Я, Ю, Є**, що стоять після приголосних, буквосполученнями **ѢА, ѢУ, ѢЕ** (*земѢя, прѢамий, рѢасно, льуѢтий, нѢухати, льѢе*);

- для позначення йотованих звуків використано латинську літеру **Ј** (*стоїть јавыр над водоју; бје, пје*);
- відтворення закінчень дієслів **-ться** як **-тця** (*вмивајетця, злитця*).

Статусу офіційного українського правопису в Австро-Угорській імперії набула правописна система **Євгена Желехівського** (так звана **желехівка**; 1886), адаптована під особливості західноукраїнської мови. Наприклад:

Жите, знанє; сьвято; блюза, кляса.

Інтелігент, термінольоґія, енерґія.

Сказавбим, робити ме, ходити меш, являє ся, даєть ся.

Іньчий, поділяти, цій, останніх, діло, тіло.

Функціонувала в Галичині до 1922 р. Не була схвалена східноукраїнськими письменниками й культурними діячами.

Українські правописні пошуки XIX ст. завершувалися роботою над створенням перекладного лексикографічного видання «Словарь української мови» в 4-х томах, який побачив світ у 1907–1909 роках і відіграв вагомий роль у процесах усталення української літературної мови та її правописних норм. Робота над словником тривала з 1861 р. з ініціативи журналу «Кіевская старина». Упорядковував словник з використанням власного лексикографічного матеріалу **Борис Грінченко**, який для оформлення української частини запропонував правопис, що спирався на органічні для української мови норми, уведений попередниками. Цей правопис отримав назву **грінченківка** й згодом був покладений в основу сучасної правописної системи.

Цим правописом активно користувалися українські письменники й культурні діячі кінця XIX ст. (окрім Австро-Угорських територій), закріплюючи відповідні орфографічні й пунктуаційні норми в літературній, публіцистичній і комунікативній практиці й формуючи тим самим національне обличчя української правописної системи.

Коментуючи історичний процес формування єдиних норм української орфографії як найвагомішого чинника існування літературної мови, відзначимо наявність протилежних наукових підходів до орфографічного внормування української мови, зокрема позицію фонетичного й етимологічного принципів. Адептами останнього були численні представники буковинських та закарпатських видань, проте ще наприкінці XIX ст. Агатангел Кримський обстоював принцип фонетичного впорядкування орфографічних норм (стаття «Про наочність фонетичної правописі» 1897 р.), наполягаючи на необхідності створення єдиної української орфографії з урахуванням мовної практики Наддніпрянської України. Час довів

слухність цієї думки, утвердивши фонетичний принцип українського письма як засадничий.

ПИТАННЯ ДЛЯ РЕФЛЕКСІЇ

1. Які рівні мови були предметом наукового опису в стародавніх граматиках?
2. Який внесок зробив Аристотель у розбудову мовознавчого знання?
3. Якою мовою й за чиїм авторством була створена одна з перших європейських граматик доби Середньовіччя?
4. Які давні українські граматики вплинули на подальше формування мовознавчої царини в східних слов'ян?
5. Хто з давніх українських граматистів уперше опрацював фонетичну й морфологічну системи церковнослов'янської мови й запровадив слов'янську лінгвістичну термінологію?
6. Хто з давніх українських граматистів здійснив вплив на формування теоретичних засад вивчення граматичних систем різних мов?
7. Який внесок зробив Мелетій Смотрицький у розвиток східнослов'янського мовознавства на рівні введених ним граматичних категорій?
8. Які правописні новації належать Мелетію Смотрицькому?
9. Хто з давніх граматистів запропонував абстрактну слов'янську граматичну систему?
10. Ідеї якого німецького вченого лягли в основу наукового осмислення мови як антропологічного феномену? Як науковець розумів сутність мови в онтологічному аспекті?
11. Які дискусії точилися в Україні першої третини XIX ст. щодо української мови?
12. Який внесок у розбудову тогочасних практик вивчення української мови зробили галицькі мовники й літератори?
13. Прокоментуйте основні засади наукового осмислення мови, запропоновані професорами Харківського університету — І. Рижським, І. Орнатовським, І. Тимковським, Із. Срезневським.
14. Скориставшись додатковими інформаційними джерелами, зробіть реконструкцію наукового доробку Олександра Потебні й визначте основні аспекти його мовознавчих праць.
15. Прокоментуйте розуміння Потебнею внутрішньої форми слова та її ролі в процесах номінації предметів та явищ.
16. Як співвідносить Потебня мову й мислення, слово й художній твір у своїх теоретичних концепціях?
17. Прокоментуйте внесок Івана Франка в розвиток української мовознавчої думки.
18. Прокоментуйте динаміку становлення українських правописних норм відповідно до мовознавчих тенденцій доби.

19. На які принципи спиралися автори українських правописних систем ХІХ ст.? Назвіть цих мовознавців та визначте їхній внесок у кодифікацію орфографічних норм української мови.
20. Скориставшись додатковими інформаційними джерелами, визначте роль словника Б. Грінченка в процесах унормування української мови.

РЕКОМЕНДОВАНА Й ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ

1. Бацевич Ф. С. Філософія мови : історія лінгвософських учень : [підручник]. К. : Академія, 2008.
2. Білодід І. К. Твір О. О. Потебні «Язык и народность» у світлі сучасності. *Наукова спадщина О. О. Потебні і сучасна філологія. До 150-річчя з дня народження О. О. Потебні* : Зб. наук. пр. К., 1985. С. 3–6.
3. Вакуленко С. В. Мовознавчі погляди Івана Орнатовського в оцінці Олександра Потебні (до питання про наступність ідей у харківській традиції). *Мовознавство*. 2008. № 6. С. 41–51.
4. Галенко І. Г. Іван Франко і деякі питання мовознавства. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна»*. Львів, 1983. Вип. 13. С. 11–18.
5. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. М. : Прогресс, 1985.
6. Історія українського правопису ХVІ–ХІХ століття : Хрестоматія. К. : Наукова думка, 2004.
7. История лингвистических учений : сб. тр. Л. : Наука, 1980.
8. Колоїз Ж. В. Асоціативно-образний потенціал внутрішньої форми оказіоналізмів у світлі теорії О. О. Потебні. *Олександр Потебня : сучасний погляд : матеріали Міжнар. читань, присвячених 170-річчю від дня народження фундатора Харків. філолог. шк.* Харків, 2006. С. 121–127.
9. Лисиченко Л. А., Лисиченко Т. Ю. Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції. Харків : ХТМТ, 2015.
10. Лисиченко Л. А. Лінгвофілософські ідеї О. О. Потебні. Предтеча сучасного вчення про мовну картину світу. *Мова у професійному вимірі : комунікативно-культурний аспект : матеріали міжнар. наук.–практ. конф.* Харків : УЦЗУ, 2006. С. 3–8.
11. Лисиченко Л. А. Лінгвістика. Харків — моя мала Батьківщина : [навч. посіб. з народознавства] / за ред. І. Ф. Прокопенка. Харків : ОВС, 2003. С. 376–392.
12. Маленко О. О. Рідна мова як словесний образ і поетичний стереотип : лінгвоверсія романтизму. *Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості : Монографія*. Харків : ХІФТ, 2010. С. 210–222.
13. Муромцева О. І. З історії української літературної мови : вибрані праці. Харків, 2008.

14. Німчук В. В. Граматика Мелетія Смотрицького. *Енциклопедія історії України : у 10 т.* К. : Наук. думка, 2004. Т. 2 : Г — Д. С. 185.
15. Німчук В. В. Мовознавство в Україні в XIV–XVII ст. : [монографія]. К. : Наук. думка, 1985.
16. Орнатовский И. Новейшее начертание правил российской грамматики, на началах всеобщей основанных. Харків : Унив. тип., 1810.
17. Потебня А. А. Теоретическая поэтика. М. : Высш. шк., 1990.
18. Потебня А. А. Мысль и язык. К. : Синто, 1993.
19. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : [підручник]. К. : АртЕк, 2001.
20. Срезневський И. И. Мысли об истории русского языка. М., 1959.
21. Тимковский И. Ф. Опытный способ к философскому познанию русского языка. Харків : Унив. тип., 1811.
22. Українська мова : [енциклопедія]. 2-е вид, випр. і доп. К. : Укр. енцикл., 2004.
23. Франко І. Із секретів поетичної творчості. К. : Рад. письменник, 1969.
24. Франко І. Доповіді Міріама. *Зібрання творів : у 50 т.* Т. 29. К. : Наук. думка, 1981.
25. Франчук В. Ю. Олександр Опанасович Потебня. К. : Наук. думка, 1985.

2.
РОЗВИТОК І СТАН
УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА
XX — ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТЬ

У 20-х роках ХХ ст. в центрі мовознавчої теорії й практики перебували питання природи й походження національних мов, зокрема й української, разом із проблемами формування навчального й лексикографічного складників мовознавчого дискурсу, насамперед створення нових підручників, словників з української мови. У цьому річищі велася активна робота вченими новоствореного Інституту української наукової мови Української академії наук (1921), що полягала в розробці методологічних засад написання підручників, укладання словників різних типів, формування національної мовознавчої термінології (загальнонаукової та галузевої).

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА НА ЗАСАДАХ НАЦІОНАЛЬНОГО НАУКОВОГО ДОСВІДУ (І пол. ХХ ст.)

Наукова діяльність *Агатангела Юхимовича Кримського* (1871–1942) — українського мовознавця, поліглота, перекладача, письменника, академіка Української академії наук — стала помітним внеском у розвиток української лінгвістики. З 1918 до 1928 рр. А. Кримський — керівник історико-філологічного відділу Української академії наук, упродовж 1921–1929 рр. — директор Інституту української наукової мови, голова Комісії словника живої української мови, Комісії історії української мови, Діалектологічної та Правописної комісій, професор всесвітньої історії Київського університету [4, с. 295].

Коло наукових інтересів А. Кримського становили питання походження українського народу та української мови, що втілювалося в працях «Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів» (1906 р.), «Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася» (1922 р.), «Хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI–XVIII вв.» (1922 р.) та ін.

Проблема походження й формування мов східних слов'ян, української зокрема, зазнала продуктивності в лінгвістичних дослідженнях академіка. Його наукова концепція спирається на детальний опис давніх пам'яток слов'янської писемності, а наукові праці містять факти, які можна трактувати як обґрунтування самостійного існування української та російської мов ще в X–XI ст.

- А. Кримський приділяв увагу проблемам розвитку й нормалізації української літературної мови: «Наша язикова скрута та спосіб зарадити лихові» (1891), «Про нашу

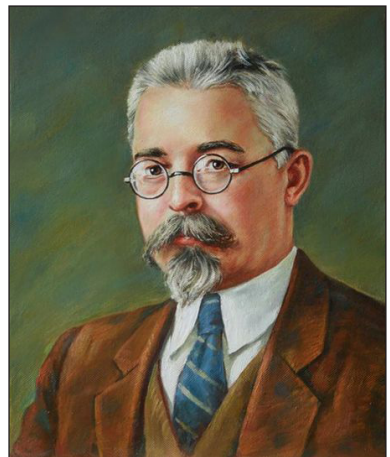
■ Агатангел Кримський

літературну мову» (1891), «Нарис історії українського правопису до 1927 р.» (1929) та ін. Мовознавець редагував перший декретований український правопис «Головніші правила українського правопису» (1919), очолив проєкт з оновлення цього правопису — «Найголовніші правила українського правопису» (1921); він — автор «Української граматики для учнів вищих класів гімназій і семінарій Придніпров'я» [1].

У межах першої третини XX ст. наукові погляди А. Кримського були частиною загальноукраїнського мовознавчого дискурсу на теренах радянської України та її західних регіонів, коли потужної активізації зазнали проблеми онтогенезу українського народу та його мови [9, с. 105]. Ця проблема виявилася актуальною для всієї радянської лінгвістичної науки, особливо у зв'язку з панівними на той час теоріями етногенетики мови академіка М. Марра.

Дослідницькі розвідки з проблем походження й еволюції української мови є частиною наукового спадку *Івана Івановича Огієнка* (1882–1972) — українського філолога, культуролога, церковного і громадського діяча. Мовознавчі інтереси І. Огієнка торкалися питань онтологічного обґрунтування природи української мови, історії церковнослов'янської та старослов'янської мов («Історія церковнослов'янської мови» (1926–1929), «Пам'ятки старослов'янської мови X–XI віків» (1929), «Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян» (1938), проблеми українського правопису («Нариси з історії української мови. Система українського правопису» (1927), «Граматичні основи української літературної мови» (1951), «Наша літературна мова. Як говорити й писати політературному» (1954) [4, с. 443–444].

З-поміж величезної кількості праць І. Огієнка особливо вирізняється його фундаментальне дослідження «Історія української мови», де розвиток мови подано від найдавніших часів і до сучасного Огієнкові стану мови. Свої міркування щодо рідної мови митрополит виклав таким чином: «Мова — душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова — житиме й народ як національність. Не стане мови — не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом... От чому мова має таку велику

■ Іван Огієнко

вагу в національному рухові. Тому й вороги наші завжди так старанно пильнували, аби заборонити насамперед нашу мову, аби звести та знищити її дощенту. Бо німого, мовляв, попхаєш, куди забажаш...» [16, с. 239–240].

Однією з найважливіших праць І. Огієнка в царині соціолінгвістичного опрацювання проблеми рідної мови є праця «Наука про рідномовні обов'язки» (1936), у якій він обґрунтував оригінальну філософську концепцію рідної мови як одного із суперечливих понять мовознавства, соціолінгвістики, етнолінгвістики, етнопсихолінгвістики, культурології, теорії та практики міжкультурної комунікації. Найголовнішими ознаками рідної мови кожної людини митрополит вважав духовне начало, нерозривний зв'язок з мовою батьків, мовою етносу, до якого ця людина належить.

І. Огієнко відомий також як автор й укладач словників української мови, більшість з яких була присвячена її унормуванню. Перші шість словників (орфографічний, словник синонімів та ін.) були видані в Києві, решта словників, присвячених правописним і стилістичним питанням української мови («Український правописний словник», «Український стилістичний словник») була видана на Галичині та за кордоном. Невеличкі за обсягом словнички, присвячені орфографії української мови чи проблемам наголосу, етимології слів чи питанню терміна, митрополит друкував на сторінках своїх періодичних видань.

На часи українізації припадає теоретико-практична діяльність мовознавця **Олекси Наумовича Синявського** (1887–1937), випускника Харківського університету, професора Харківського інституту народної освіти. З 1928 до 1937 року Синявський працював в Українській академії наук, опрацьовуючи питання внормування української літературної мови. Його діяльність у цій царині, глибокі знання української

■ Олекса Синявський

мови, розуміння її сутності й особливості, науковий і методичний досвід високо поцінував Ю. Шевельов, поставивши вченого в один ряд з Т. Шевченком та Б. Грінченком. Творчий доробок О. Синявського різноплановий: підручники та посібники для шкіл, участь у процесах правописного внормування української мови й зокрема у створенні Харківського правопису 1928 р.; робота з укладання Російсько-українського словника за редакцією С. Єфремова; наукове осмислення теоретичної спадщини О. Потебні, упорядкування його рукописів; участь у діалектологічних дослідженнях та ін. [4, с. 620].

На особливу увагу заслуговує велика праця мовознавця «Норми української літературної мови» (Харків — Київ, 1931; 368 с.), де науковець «уперше системно подав опис фонетики (з увагою до чергувань та якісних перетворень звуків у потоці мовлення), словозміни, словотворення, синтаксису, наголосу», зосередивши увагу «на чітких практичних рекомендаціях щодо правильної вимови (орфоепії) та написання (правопису), що в умовах поширення й утвердження української мови було особливо актуальним» [19, с. XIII–XIV]. Ця книга, на думку сучасників, є зразком класичної студії з української граматики.

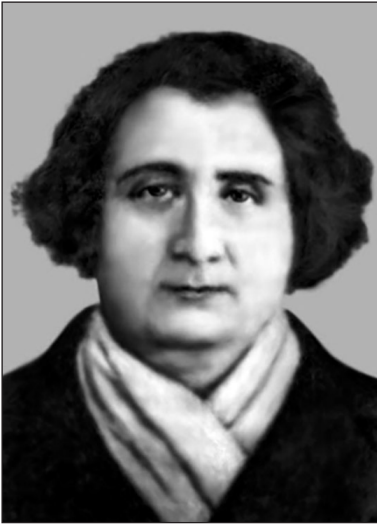
У перші десятиліття XX ст. розгортає свою наукову діяльність представник західноукраїнської мовознавчої школи — **Василь Іванович Сімович** (1880 — 1944), випускник Чернівецького університету, професор Українського педагогічного інституту імені Драгоманова (Прага), професор Львівського університету. Наукові зацікавлення Сімовича пов'язані з історією української мови, вивченням фонетики й морфології, правописного внормування мови, культури мовлення й стилістики, соціолінгвістикою (значення рідної мови у формуванні національної свідомості людини). Сімович був долучений до діяльності Празького лінгвістичного гуртка (його цікавили ідеї фонологічної течії в лінгвістиці); до участі в мовознавчій секції Української академії наук у Києві.

Опрацьовуючи історичний шлях становлення правописної системи української мови, проф. Сімович запропонував її періодизацію, що охоплювала часовий проміжок з X ст. до I третини XX ст. й мала такі етапи: 1) вплив звукових процесів на письмову передачу звуків (X–XIV ст.); 2) гальмування розвитку народної мови церковними правописними традиціями (XVI–XVII ст.); 3) протистояння традиційного (етимологічного) і фонетичного принципів письма (XVIII ст.); 4) правописне реформування Куліша й Драгоманова (XIX ст.); 5) унормування української літературної мови 1919, 1927, 1933 рр. (XX ст.). Серед мовознавчих праць ученого такі: «Практична граматика української мови» (1918; 1920); «До морфології українських прикметників» (1933); «Проблема гармонії складів в морфології слов'янських мов» (1938) та ін. [4, с. 620–621].

Вагомий внесок у розробку теоретичних засад українського термінознавства зробила мовознавиця **Олена Борисівна Курило** (1890–1946), якій належать перші

■ Василь Сімович

■ Олена Курило

українські термінологічні словники медичної галузі, анатомії, біології, хімії, природознавства. О. Курило була прихильницею пуристичних мовних тенденцій, вважаючи народну мову плідним джерелом для творення наукової термінології: «Усталеної української наукової мови ми ще не маємо, але маємо всі підстави використати багатий арсенал народної мови, створити таку мову, якою б сам народ заговорив, дійшовши нормальним шляхом відповідного культурного рівня».

Беручи участь у роботі Фольклорно-етнографічної комісії та Комісії краєзнавства й Комісії історичної пісенності, О. Курило збирала й вивчала мовний матеріал у різних регіонах України, виявляючи особливості лексико-граматичної організації живого мовлення, які могли би бути використані у формуванні літературної норми української мови. Серед численних мовознавчих праць дослідниці є такі: «Початкова граматика української мови» (1918); «Курс українського правопису. Підручник для шкіл і самонавчання» (1919); «Уваги до сучасної української літературної мови» (1920); «Матеріяли до української діалектології та фольклористики» (1928); «Про українські безпідметові конструкції з присудковими дієприслівниками на *-но*, *-то*» (1930) та ін. [4, с. 300–301].

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПРАЦЯХ ЛЕОНІДА БУЛАХОВСЬКОГО ТА ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА

Проблемами різностилістичного функціонування української мови цікавився *Леонід Арсенійович Булаховський* (1888–1961), якого вважають фундатором наукової школи історії української літературної мови та лінгвостилістики. Коло зацікавлень лінгвіста становило вивчення українського наголосу («Наголос українських прикметників», 1927 р.); «Український літературний наголос (характеристика норми)», 1943 р.), синтаксису («Питання синтаксису простого речення в українській мові», 1958 р.; «Підмет і присудок в українській мові», 1958 р.), історії мови («Історичний коментар до української літературної мови», «Питання походження української мови», 1956 р.), загального мовознавства («Нариси з загального мовознавства», 1955 р.; «Значення мовознавства», 1962 р.),

лінгвостилістики та ін. Л. Булаховський був автором проекту оновленого українського правопису 1946 р.

Значною мірою вчений торкався питань, пов'язаних із вивченням славістики (порівняльно-історичні студії в галузі слов'янської акцентології), русистики. Заслуга Л. Булаховського полягає в розробці проблем кодифікації української мови, у концепції історії української літературної мови та інших слов'янських мов. Українські мовознавці, більшої мірою тяжіючи до версії еволюційного розвитку української мови з прадавніх спільних джерел (праіндоєвропейської, праслов'янської мови), намагалися формувати етимологічний зріз мовознавчого дискурсу саме в такому напрямі, хоча теорії Марра мали вагомий вплив на розгортання загальної наукової думки в цьому річищі [9, с. 125–126].

Вирізняється на тлі епохи постать одного з потужних філологів-славістів ХХ ст., учня Л. А. Булаховського — академіка **Юрія Володимировича Шевельова** (1908–2002), мовознавця, літературознавця, критика, публіциста, перекладача. До кола його лінгвістичних зацікавлень належить історія української мови, фонетика й фонологія, синтаксис та інші галузі мовознавства. Його перша ґрунтовна праця «Граматика української мови» (1934 р. у співавторстві з Н. Кагановичем) двічі перевидавалася, ставши свого часу одним із кращих підручників граматики (у цій роботі він розвинув поняттєві та історіографічні основи українського мовознавства).

■ Юрій Шевельов

■ Леонід Булаховський

У своїх дослідженнях Ю. Шевельов синтезував діахронійний і синхронійний підходи до вивчення української мови. В англomовних монографіях «Передісторія слов'янської мови. Історична фонологія загальнослов'янської мови» (1964 р.) та «Історична фонологія української мови» (1979 р.) учений, показавши розвиток фонологічної системи української мови від праслов'янської основи до нинішнього часу на широкому історичному, міжмовному і текстуальному

ґрунті, з установленням глибинних системно-причинових зв'язків між окремими фонетичними змінами, дав панорамну картину розвитку української мови в її історичному розрізі, обґрунтувавши її початки близько VII ст., а завершення формування — приблизно в XVI ст. Український переклад цієї фундаментальної праці здійснили наукові послідовники Шевельова — харківські мовознавці С. Вакуленко й А. Даниленко (2002). Досліджуючи історію українського мовознавства, Ю. Шевельов написав низку праць, присвячених описові наукової діяльності тих філологів, яких певною мірою вважав своїми вчителями: студії про О. Потебню, К. Михальчука, О. Курило, В. Сімовича та ін. [14, с. 20].

Наукові розвідки Юрія Шевельова еміграційного періоду, зокрема 50–70 років XX ст. («Нарис сучасної української літературної мови» (1951 р.), «Українська писемна мова, 1798–1965. Її розвиток під впливом діалектів» (1966 р.), «Проблема українсько-польських лінгвістичних відносин від 10-го до 14-го ст.» (1952 р.), «Щодо проблеми утворення білоруської мови» (1953 р.)), не зазнали (із цілком зрозумілих політичних причин) дискурсивного розвитку на теренах радянської України, через що багато проблемних і неоднозначних питань з етногенетики й функціонального розвою української мови, опрацьованих ученим, стали предметом наукового аналізу вже в останні десятиліття XX ст. У нарисах із соціолінгвістики «Українська мова в першій половині двадцятого сторіччя, 1900–1941: стан і статус» (1989 р.) Ю. Шевельов подав детальний і глибокий аналіз усіх подій і чинників, що сприяли розвиткові чи призводили до занепаду української мови за періодами (перед Першою світовою війною, далі 1917–1920 рр., доба українізації), а також описав становище української мови на території Польщі, Румунії, Чехословаччини [4, с. 834–835].

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

II пол. XX — поч. XXI ст.

Активізація наукових досліджень у галузі мовознавства в Україні припадає на 60–70-ті роки XX ст. і далі на 80–90 ті роки, що пов'язано з діяльністю академічних установ — Інституту мовознавства імені О. О. Потебні, а з 1991 р. створеного Інституту української мови. Зосередивши кадровий потенціал учених-лінгвістів, ці інститути готували науковців для потреб вищої філологічної освіти й здійснювали дослідницьку роботу з вивчення й опису різнорівневих одиниць і явищ української мови.

Серед провідних мовознавців того часу — *Михайло Федорович Жовтобрюх* (1905–1995), фахівець з історії української мови й українського мовознавства, порівняльної граматики слов'янських мов, лінгвостилістики, соціолінгвістики. Автор численних наукових

видань, підручників і посібників з історичної граматики української мови, монографій з вивчення й опису мови преси. Брав участь у створенні академічних праць «Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика» (1969), «Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія» (1973), «Порівняльна граматика української і російської мов» (1978); «Історія української мови. Фонетика» (1979) та ін. [4, с. 193].

Наукова діяльність випускника Харківського університету **Івана Костянтиновича Білодіда** (1906–1981) пов'язана з питаннями історії української літературної мови, загального мовознавства, лінгвистичності. Учений брав участь у створенні й редагуванні «Курсу історії української літературної мови» (1958–1961); а також відомої академічної праці, першого повного й системного курсу «Сучасна українська літературна мова» в 5-ти томах (1969–1973). Був відповідальним редактором 11-томного «Словника української мови». І. Білодід у своїх теоретико-практичних дослідженнях з історії розвитку української літературної мови спирався на тексти українських письменників — класиків і сучасників, відстежуючи шляхи формування лексичного складу й граматичного ладу нашої мови, а також її стилістичного ресурсу (мова Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, М. Коцюбинського, П. Тичини, О. Довженка, О. Гончара та ін.). Тому вченого можна назвати засновником школи української лінгвистичності [4, с. 52].

У своїх мовно-ідеологічних поглядах І. К. Білодід послідовно обстоював позицію українсько-російської двомовності як природну для українців. Був прихильником русифікації, убачаючи російську мову основним джерелом поповнення лексичного складу української мови в її історичному розвитку й стані тогочасного лексичного впорядкування.

Розробка теоретичних і практичних питань етимології української мови — царина наукової діяльності **Олександра Савича Мельничука** (1921–1997), якого вважають фундатором школи українських етимологів (очолив роботу зі створення фундаментального «Етимологічного словника української мови» в 7-ми томах). Будучи завідувачем відділу загального і слов'янського мовознавства в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні, Мельничук здійснив низку досліджень з теоретичних питань порівняльно-історичного мовознавства, розвиваючи ідеї О. Потебні щодо процесу еволюції та походження мов, їхньої системності, зміни, суспільного функціонування, про зв'язок мови і мислення, їхнього взаємовпливу в процесах історичної взаємодії (праці «Про роль мислення у формуванні структури мови» (1966), «Поняття системи і структури мови» (1970) [4, с. 349].

Починаючи з 80-х років ХХ ст. поліаспектні дослідження української мови набувають обертів. Усі розділи українського мовознавства

(фонетика, лексикологія й фразеологія, морфеміка й морфологія, синтаксис) охоплені системними науковими дослідженнями, що вплинуло на появу ґрунтовних мовознавчих праць — колективних та авторських. Вивчення одиниць української мови як багаторівневої структури органічно перейшло в річище функціонально-прагматичної методології, де основна наукова увага приділена функціям мови в процесах мисленнєво-мовленнєвої діяльності людини. Функції мови науковці розглядають як «певні лінгвістичні абстракції, що виявляють й актуалізують сутність, призначення й реальне життя мови в соціумі, репрезентують глибинну природу мови» [21, с. 156].

У вимірі функціонального підходу до вивчення мови наукового опрацювання зазнали питання *фонетики й фонології* української мови (праці А. Багмут, Н. Вербич, Н. Тоцької, Л. Хоменко та ін.); *лексикології* (праці І. Гнатюк, М. Кочергана, Л. Лисиченко, Л. Мельничука, О. Муромцевої, І. Муромцева, Л. Паламарчука, Л. Полюги, В. Русанівського, Л. Скрипник, О. Стишова, Л. Струганець, О. Тараненка та ін.);

фразеології (праці Л. Авксентьева, А. Архангельської, Д. Баранника, В. Білоноженко, В. Винника, А. Івченка, В. Калашника, А. Коваль, Л. Скрипник, В. Ужченка, О. Юрченка та ін.);

словотвору (праці П. Білоусенка, В. Горпинича, Є. Карпіловської, Н. Клименко, Ж. Колоїз, І. Матвіяса, А. Нелюби та ін.);

морфології й синтаксису (праці М. Баган, Н. Горголюк, І. Вихованця, В. Горпинича, А. Грищенко, К. Городенської, С. Дорошенка, П. Дудика, А. Загнітка, І. Завальнюк, Н. Іваницької, Л. Колібаби, Н. Костусяк, О. Кульбабської, Л. Марчук, М. Мірченка, С. Ломакович, В. Олексенка, М. Плющ, М. Степаненка, М. Федурко, В. Фурси, Р. Християнінової, К. Шульжука та ін.).

Стилістичний потенціал української мови в її дискурсивному різноманітті (*лінгвостилістика*) й художньо-естетичному функціонуванні (*лінгвопоетика*) уже не одне десятиліття привертає увагу дослідників, серед яких ті, хто закладав і розбудовував ці мовознавчі царини (І. Білодід, С. Дорошенко, С. Єрмоленко, Г. Колесник, В. Калашник, Н. Кондратенко, Л. Мацько, А. Мойсієнко, М. Пилинський, Л. Пустовіт, Н. Сологуб, Л. Ставицька, В. Чабаненко, Л. Шевченко), і ті, хто формує сучасний науковий дискурс (С. Бирик, Н. Бобух, Г. Вокальчук, Н. Голікова, М. Голянич, К. Голобородько, Т. Коць, Л. Кравець, О. Маленко, Л. Мялковська, Г. Сьута, Л. Українець та ін.).

Не зменшується науковий інтерес до таких лінгвістичних галузей, як:

діалектологія, етимологія (праці П. Гриценка, К. Глуховцевої, Г. Кобирички, Л. Рябець, А. Поповського, А. Сагаровського, В. Склярєнка, К. Тищенко, П. Чучки та ін.);

термінознавство (праці В. Іващенко, І. Казимирової, Н. Клименко, І. Кочан, Л. Симоненко, Т. Стасюк, Л. Туровської, Н. Яценко та ін.); *ономастика* (праці Л. Белея, С. Вербича, І. Єфименко, Ю. Карпенка, О. Карпенко, Г. Лукаш, М. Торчинського, В. Шульгача та ін.);

Питання *історії української мови* висвітлено в численних монографіях, підручниках і посібниках для вищої школи (праці Л. Гнатюк, Г. Наєнко, В. Німчука, В. Русанівського, Г. Півторака, А. Поповського, Л. Ткач, І. Фаріон, І. Чепіги, А. Яреценка та ін.). Дослідження мовних одиниць у їхньому функційному вияві, тобто мовленнєвій практиці, не припиняються з огляду на повсякчасне оновлення теоретико-методологічних засад вивчення мови.

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЙНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Наукове осмислення генези української мови, етапів її історичного розвитку, вивчення й опис фонетичного, лексико-фразеологічного, словотвірного, морфологічного, синтаксичного рівнів, стилістичних ресурсів, зроблені вченими впродовж становлення вітчизняного мовознавства, склали підґрунтя для нового циклу в динаміці лінгвістичних учень й зумовили появу синхронних наукових напрямів, які від середини 90-х років ХХ ст. і до сьогодні перебувають в активі теоретико-практичної думки.

Когнітивна лінгвістика й лінгвоконцептологія

Ідеї антропоцентричності в дослідженні мови, висунуті В. фон Гумбольдтом та О. Потебнею, втілилися наприкінці ХХ ст. у формуванні антропоцентричної наукової парадигми — методологічного принципу наукових досліджень, згідно з яким людина постає як центр світобудови, основний суб'єкт розумової, культурної, духовної, вербальної діяльності.

Ця засаднича настанова, а також інтенсивний розвиток інформаційних технологій і активна робота зі створення штучного інтелекту забезпечили формування двох новітніх напрямів — *когнітивної лінгвістики й лінгвоконцептології*.

- Когнітивна лінгвістика «вивчає мову як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань та спрямована на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду» [18, с. 365].

Тобто у вимірі когнітивної лінгвістики мову розглядають як вид пізнавальної діяльності людини, і саме через мову досліджують специфіку когнітивних механізмів і структур людської свідомості.

На теренах української лінгвістики когнітивна парадигма стала провідною для наукових досліджень професорки Світлани Жаботинської (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького), яка в середині 90-х років ХХ ст., спираючись на наявний досвід світових теоретиків когнітивістики, першою в Україні почала розробляти методики лінгвокогнітивного аналізу мови й мовлення. Послідовники цих учень екстраполюють когнітивні підходи в царину семасіології, ономасіології, термінології, фразеології, лінгвопоетики, оновлюючи теоретико-методологічні засади цих галузей: праці О. Воробйової, О. Карпенко, В. Кононенка, Л. Кравець, О. Селіванової, І. Шевченко та ін.

Теоретичним підґрунтям *лінгвоконцептології* стало вчення про концептуальну та мовну картини світу, яке наприкінці 90-х років ХХ ст. в український мовознавчий контекст інтегрувала професор Лідія Лисиченко (Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди). На думку Л. Лисиченко, концептуальну картину світу можна визначити як універсальну, пов'язану з усім континуумом знань про світ, а мовна картина є засобом експлікації цих знань. Обидві картини світу є лише відображенням у взаємопов'язаних формах (пізнавальна діяльність і мова) об'єктивної реальності [8, с. 129–144]. Базовим поняттям лінгвоконцептології є *концепт* як «лінгвоментальна категорія, що узагальнює знання і досвід людини, відображає потенційні ресурси свідомості та вербально репрезентує концептуальну картину світу мовної особистості» [3, с. 39]. З позицій антрополінгвістики до концептів слід уналежнювати основні, важливі для життя людини та суспільства узагальнені уявлення про об'єкти дійсності. В українському мовознавстві теоретико-практичні питання лінгвоконцептології розроблені в працях К. Голобородька, В. Іващенко, В. Кононенка, М. Кочергана, Ю. Лазебника, Л. Лисиченко, А. Приходько, О. Селіванової, М. Скаба, Т. Сукаленко, Л. Шевченко та ін.

Етнолінгвістика й лінгвокультурологія

Останнім часом у світовому мовознавстві посилилася увага до етноментальних кодів мови й мовлення, що призвело до формування *етнолінгвістики* — маргінальної царини мовознавства, спрямованої на вивчення віддзеркаленої в мові й мовленні етнічної свідомості, менталітету, національного характеру, матеріальної та духовної культури народу [18, с. 252]. Фразеологія, паремія, діалектний шар мови, різножанровий фольклор, народні етикетні формули й комунікативні моделі є переконливим мовним матеріалом для здійснення наукових досліджень у цій лінгвістичній галузі.

Українська етнолінгвістика переймається також лексикографічним описом національно орієнтованих мовних знаків, ставлячи

завдання описати корпус тих шарів лексики, де семантичний аспект поєднується з етнокультурним маркуванням (народна лексика ткацтва (І. Ніколаєнко), кулінарії й харчування (С. Руденко, Є. Турчин), чоботарства (М. Пономар), інших видів народних промислів). Складні аспекти структурно-семіотичного й концептуального моделювання (О. Тищенко); проблеми реконструкції культурно маркованого тексту (В. Конобродська), діалектне словотворення в його семантичній мотивації (М. Олійник), сфера акціонального влаштування народного буття (П. Романюк, М. Бігусяк, В. Дроботенко) стали предметом вивчення й опису в етнолінгвістичній парадигмі.

Суміжною з етнолінгвістикою є *лінгвокультурологія* — галузь мовознавства, яка досліджує взаємозв'язки між мовою й культурними концептами, моделями, категоріями й метафорами. Ідеї представників європейських шкіл етнолінгвістики й лінгвокультурології органічно екстраполювалися в дослідницьку парадигму вітчизняного мовознавства й розвинулися в працях П. Гриценка, С. Єрмоленко, В. Жайворонка, В. Кононенка, О. Левченко, С. Руденко, Л. Савченко, Н. Слухай, Т. Сукаленко, О. Тищенко та ін.

Комунікативна лінгвістика

Однією з базових функцій мови є комунікативна, що характеризується найбільшою суспільною вагою. Вивчення мови як комунікативної діяльності є цариною *комунікативної лінгвістики* — мовознавчої дисципліни нового типу, що з метою дослідження власного об'єкта інтегрує різні галузі лінгвістики, як-от: *теорію мовленнєвих актів, лінгвопрагматику, паралінгвістику, лінгвогендеристику, теорію мовленнєвої діяльності, дискурсологію, мовленнєзнавство* [18, с. 550]. Предметом комунікативної лінгвістики, зазначає провідний український фахівець у цій галузі Флорій Бацевич, є «процеси спілкування людей з використанням живої природної мови, а також з урахуванням усіх наявних складників комунікації» [2, с. 8]. Вивчення загальних законів комунікації, її специфіки залежно від різних умов, взаємодії мовних і позамовних засобів комунікації, породження й сприйняття мовлення в різних комунікативних умовах — ці та інші питання окреслюють коло дослідницьких шукань у цій галузі [там само].

У межах комунікативної лінгвістики сформувалося поняття дискурсу як типу комунікативної діяльності разом із умовами її творення й сприймання. Розуміння комунікативного акту як дискурсивної практики, у свою чергу, зумовило появу дискурсцентричної парадигми, де мова розглядається як дискурсивна практика в її специфічній організації з настановою на реалізацію певної функції (наприклад, пізнавальної (когнітивної), волюнтативної, естетичної та ін.). В україністиці науковий доробок з комунікативної лінгвістики та суміжних з нею галузей представлений працями

Ф. Бацевича, Н. Бігунової, Л. Білоконенко, Н. Войцехівської, Т. Космеди, Н. Кутузи, Ю. Невської, Л. Пелепейченко, Г. Почепцова, Я. Сазонової, С. Шабат-Савки, І. Шкіцької, Т. Яхонтової та ін.

Соціолінгвістика

Суспільні функції мови співвідносні із ієрархічним соціальним статусом мов, що зумовлює соціолінгвістичну дослідницьку галузь і «наповнює категоріальний зміст функцій мови загальним значенням «коло практичної діяльності» [21, с. 157]. Вплив суспільних явищ і процесів на виникнення, розвиток, соціальну й функціональну диференціацію та функціонування мов, а також зворотний вплив мови на соціум вивчає *соціолінгвістика* [18, с. 316], призначена актуалізувати соціальне розмежування мовно-стилістичного ресурсу, задіяного в організації комунікативного акту. Вивченню українських соціолектів (жаргонізмів, сленгу, аргю, просторіч), мови політики, різних професійних узусів присвячені праці О. Горбача, О. Данилевської, В. Демченка, Є. Карпіловської, С. Мартос, Л. Масенко, О. Семенюка, Л. Ставицької та ін.

У дослідницько-пошуковому форматі сучасної лінгвістики здійснюється вивчення української мови в таких актуальних наукових галузях:

психолінгвістика — дослідження розвитку й застосування мовленнєвої здатності як психічного феномену, її реалізації в механізмах породження та сприйняття мовлення в проекції на психічну діяльність людини в її соціально-культурній взаємодії та кодову систему мови [18, с. 188];

прикладна лінгвістика — напрям у мовознавстві, пов'язаний із практичним розв'язанням питань застосування мови: створення систем транскрипції усної мови, транслітерації іншомовних слів, систем стенографії; стандартизація термінології; створення штучних мов, автоматизованих систем інформаційного пошуку; розроблення методів автоматичного анотування, машинного перекладу; створення синтезаторів мови [20, с. 137];

лінгвістика тексту, яка вивчає семіотичну, структурно-граматичну, семантико-змістову, комунікативно-прагматичну організацію текстів, їхню категорійну систему й мовні засоби репрезентації, а також процеси продукування, розуміння й інтерпретації текстів у семіотичному універсумі культури [18, с. 482];

лінгвосеміотика, об'єктом якої є дослідження мовних знаків, що утворюють семіотичну систему, а предметом — їхнє співвідношення з позначеними реаліями чи поняттями, іншими мовними знаками та прагматикою мовлення [18, с. 120];

лінгвосинергетика, яка вивчає різні аспекти організації тексту як певної системи (зокрема його мовно-рівневу системність);

лінгвософія — дисципліна на межі лінгвістики, психології, філософії, яка вивчає природу взаємозв'язків мислення, мови й мовлення.

Ці та інші (зокрема, традиційні *фонетика, лексикологія, фразеологія, граматика, діалектологія, історія мови, лінгвостилістика, лінгвопоетика*) сфери реалізації наукового потенціалу дослідників української мови формують поліаспектний мовознавчий дискурс, у межах якого здійснюється теоретико-практична діяльність вітчизняних учених, оновлюється термінологійний тезаурус й метамова, шліфується стилістика лінгвістичного тексту.

Така широка проблемно-пошукова площина мовознавчих напрацювань є результатом динаміки методологічних засад у лінгвістиці, зокрема їхнє оновлення наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. Методологічні засади наукових досліджень отримали назву *парадигма* (від грецької *paradeigma* — приклад, зразок). Парадигма в мовознавстві, констатує мовознавець М. Алефіренко, — це система світоглядних поглядів на мову як категорію буття, науковий спосіб пізнання й усвідомлення мови, який визначає загальні принципи лінгвістичних досліджень відповідно до культурно-історичного й філософського контексту епохи. Динаміку наукових парадигм, на думку М. Макарова, зумовлює зміна філософського осмислення мови, поява нових лінгвістичних концепцій, теорій, ідей, методів, що пов'язано з еволюційним поступом інтелектуального розвитку людства.

Сучасна лінгвістика вивчає й описує мову в трьох парадигмах, як-от: *прагматична* парадигма (мова як діяльність, як інструмент досягнення успіху й засіб впливу на оточення; комунікативний вимір мови); *когнітивно-дискурсивна* парадигма (зв'язок мови й мислення, мови зі структурами людської свідомості; мова як мисленнєва діяльність); *синергійна* парадигма (мова як самодостатня система, здатна до саморегуляції й самоорганізації). Саме в цих парадигмах здійснюються актуальні дослідження мови, що свідчить про поліпарадигмальний стан мовознавства поч. ХХІ ст. Українська лінгвістика органічно інтегрувалася в загальні наукові стратегії, що панують у Європі й Америці, що свідчить про наявність спільного світоглядного й дослідницького контенту в осмисленні, вивченні й описі мови, мовних та комунікативних явищ.

Загалом можемо говорити про помітну інтелектуалізацію мовознавчої науки, прагнення науковців не лише здійснювати різноманітний аналіз мови як знакової системи, а й досліджувати її функціональні можливості як засобу пізнання й відображення дійсності, результату мисленнєвої, культурної й духовної діяльності людини. Як слушно зауважує професор Л. Шевченко, «актуальність і перспективність сучасного наукового пошуку співвіднесена насамперед

із функціями мовних одиниць, їх системними характеристиками, текстовими рівнями, комунікативними закономірностями» [21, с. 155].

Осередками наукової діяльності й досягнень у царині українського мовознавства є Інститут української мови НАН України, мовні кафедри українських університетів та освітніх закладів Польщі, Чехії, Словаччини, Італії та інших країн.

Інститут української мови НАН України (1991) — це науково-дослідний центр, де формуються державні стратегії дослідження української мови як суспільно-історичного, національно-культурного та структурно-функційного феномену [5].

Очолує Інститут проф. Павло Гриценко [10], знаний в Україні та за її межами лінгвіст і громадський діяч (попередні очільники — професори О. Тараненко й В. Німчук). Науково-дослідну діяльність Інституту здійснюють такі структурні підрозділи: відділ стилістики, культури мови та соціолінгвістики (завідувач проф. С. Єрмоленко [12]), відділ діалектології (завідувач проф. Л. Рябець), відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики (завідувач проф. Є. Карпіловська), відділ граматики та наукової термінології (завідувач проф. К. Городенська), відділ історії української мови та ономастики (завідувач проф. П. Білоусенко).

Під егідою Інституту виходять у світ такі періодичні видання: «Українська мова» (науково-теоретичний журнал, у якому публікують дослідницькі праці з українського мовознавства), «Культура слова» (науково-популярний журнал, присвячений загальним і вузьким питанням культури української мови, її функціонуванню в художніх, наукових, медійних текстах), «Лексикографічний бюлетень» (дослідження, спрямовані на лексикографічне вивчення української мови), «Студії з ономастики та етимології» (збірник наукових праць з ономастики), «Термінологічний вісник» (теоретико-практичні аспекти української термінології, термінологія різних галузей знань, термінологічна лексикографія).

В Інституті української мови діє спеціалізована вчена рада із захисту докторських і кандидатських дисертацій з української мови, яка виплекала й дала дорогу в професійне життя сотням українських лінгвістів із різних регіонів країни. Щороку виходять друком монографії, підручники, посібники, порадики, словники української мови за авторством наукових співробітників Інституту; тут організовують міжнародні й всеукраїнські конференції, круглі столи

з різних проблем українського мовознавства, питань мовної освіти в Україні та перспектив розвитку нашої державної мови.

МОВОЗНАВЧИЙ ДОРОБОК ПРЕДСТАВНИКІВ ХАРКІВСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ (II пол. ХХ — поч. ХХІ ст.)

Науковий досвід професорів Харківського університету, теоретичний доробок О. Потебні та його послідовників стали плідним підґрунтям для розвою мовознавчої галузі в регіоні, що зумовило формування Харківської філологічної школи. Представниками цієї школи I-ї половини ХХ ст. були Л. Булаховський, М. Йогансен, М. Наконечний, К. Німчинов, О. Синявський, Ю. Шевельов, яких цікавили питання походження й історичного розвитку української мови, її фонетичного складу. Велику увагу тогочасні мовознавці приділяли створенню підручників і посібників з української мови для потреб загальної та вищої школи, а також укладанню словників — перекладних, орфографічних, орфоепічних.

У другій половині ХХ ст. мовознавчі дослідження харківських науковців спрямовані на збирання й опис діалектного матеріалу Слобожанщини (праці Ф. Медведєва, С. Дорошенка, Л. Лисиченко, А. Сагаровського та ін.), вивчення історичних пам'яток української мови (праці Л. Венєвцевої, Л. Коломієць, О. Петренка, А. Свашенко, А. Яреценка та ін.), дослідження її лексичної й фразеологічної систем (праці Л. Авксентьєва, В. Калашника, Л. Лисиченко, О. Муромцевої, І. Муромцева, С. Стасєвського, О. Юрченка та ін.) [9, с. 117].

У книзі «Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції» її автори Л. Лисиченко й Т. Лисиченко зазначають, що в II половині ХХ ст. у Харкові «сформувалося два лінгвістичних центри — у Харківському державному університеті (нині Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна) і в Харківському педагогічному інституті (нині Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди), наукова діяльність яких особливо активізується з кінця ХХ ст. Ці два центри продуктивно працюють в умовах сучасної лінгвістичної практики, а провідні професори цих вишів формують свої дослідницькі школи, розвиваючи на харківських теренах усі напрями мовознавства [9, с. 118].

Наукова діяльність доктора філологічних наук, професора **Сергія Івановича Дорошенка** (1924 — 2018; випускник ХДПІ) пов'язана з вивченням функціональних ресурсів безсполучникового складного речення. У своїй монографії «Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові» (К., 1980), а за тим і в докторській дисертації (1981) учений не тільки обґрунтував статус безсполучникових речень як окремого типу складних речень, а й довів

їх реченнєвий, а не текстовий характер, визначивши види граматичного зв'язку між предикативними частинами. У роботі вперше була висловлена й аргументована роль граматикалізованих засобів у творенні безсполучникових речень як одиниць, що не завжди мають семантичні і граматичні відповідники в системі сполучникових складних конструкцій. На переконання С.І. Дорошенка, відсутність сполучників, за якими визначається сурядність і підрядність, вимагає насамперед функціонального критерію в диференціації безсполучникових складних речень [11].

■ Сергій Дорошенко

Окрім цього вченого цікавили питання загального мовознавства, діалектології, стилістики, культури мови, лінгводидактики, що втілювалося в численних підручниках і посібниках для навчальних потреб вищої й середньої школи. Лінгвістичні ідеї С. Дорошенка розвинулися в працях його наукових учнів, що послідовно втілювали граматичні концепції вченого в дослідження синтаксичної системи української мови й стилістичних ресурсів складного речення: дисертації Т. Беляєвої, Г. Гамової, Є. Загrevського, С. Марцин, О. Тележкіної, Н. Чернушенко та ін. Вагомим є доробок С. Дорошенка в лінгводидактичній галузі, зокрема його підручники й посібники для вищої школи з методики навчання української мови в закладах початкової та загальної освіти [15, с. 202–206].

Логічним розвитком мовознавчих концепцій і положень Олександра Потєбні стала наукова діяльність відомої української лінгвістки, доктора філологічних наук, професора **Лідії Андріївни Лисиченко** (нар. 1928; випускниця ХДУ); професійний шлях пов'язаний з Харківським педагогічним інститутом (університетом). Теоретичний доробок вченої становлять численні праці з діалектології, лексикології, історії української мови, лінгвостилістики, лінгвопоетики, дослідження мовної картини світу й мовної особистості.

У монографії «Лексикологія української мови. Семантична структура слова» (1977), а за тим і в докторській дисертації «Семантична структура слова в українській мові» (1978 р.) дослідниця здійснила структурно-семантичний аналіз й опис лексики української мови із залученням методів структурної лінгвістики. Це був час становлення теорії української лексикології, тож і монографія, і дисертація Л. Лисиченко стали вагомим внеском у закладання теоретичного й поняттєвого підґрунтя для опису лексико-семантичної

системи української мови й семантичної структури слова. За словами професора П. Гриценка, «ці праці засвідчили, що українська мова охоплена лексикологічним вивченням й має перспективи цілісного лексикологічного опису її словникового складу» [13, с. 10]. Л. Лисиченко поклала початок системному дослідженню української лексикології в теоретико-практичному аспекті, що незабаром зазнало розвитку в працях М. Кочергана («Слово і контекст: Лексична сполучуваність і значення слова» (1980) й О. Тараненка («Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії» (1980) і пізніше «Мовна семантика в її динамічних аспектах» (1989) [там само].

■ Лідія Лисиченко

Загалом царина наукових зацікавлень Л. Лисиченко відбиває динаміку часу й світоглядних тенденцій доби. Вивчення мови художньої літератури спрямувало вчену на пошуки нових парадигм лінгвопоетичних досліджень. Антропоцентричні підходи до вивчення мови зумовили продуктивність теорії мовної картини світу та мовної особистості, що знайшло реалізацію в монографічному дослідженні Л. Лисиченко «Лексико-семантичний вимір мовної картини світу» (2009 р.).

Наукові концепції професора Л. Лисиченко в царині лексикології, фразеології, лінгвостилістики й лінгвопоетики, теорії мовної картини світу були втілені в дисертаційних роботах її учнів (праці В. Бездітко, І. Богданової, К. Голобородька, Л. Загребельної, О. Маленко, О. Олексенко, П. Редіна, Я. Сазонові В. Сімонок, О. Таран, І. Тимченко, Ю. Тимченко та ін.) [15, с. 186–190].

Серед представників Харківської лінгвістичної школи виокремлюється постать професорки *Ольги Георгіївни Муромцевої* (1938–2008; випускниця ХДУ); професійний шлях пов'язаний з Харківським педагогічним інститутом (університетом). У центрі наукових інтересів проф. О. Муромцевої — історія й розвиток української літературної мови та проблеми її нормалізації, лексикологія, дериватологія, стилістика

■ Ольга Муромцева

і культура української мови, методика викладання української мови, проблеми мови й суспільства.

Найвагомішою у творчому доробку Ольги Георгіївни є монографія «Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX — першій половині XX століття» (1985), у якій ґрунтовно розглянуто процеси розвитку лексичного складу української літературної мови на матеріалі художньої літератури, публіцистики, досліджено словотворчі процеси, запозичення слів і семантичні зміни, що сприяли збагаченню лексичного складу української літературної мови в другій половині XIX — першій половині XX століття, простежено внесок видатних представників українського слова у збагачення української літературної лексики.

Значне місце в науковій спадщині О. Муромцевої посідають дослідження з історії української літературної мови. Услід за Ю. Шевельовим, вона розглядала проблему становлення української літературної мови та роль українських письменників сходу, центру й заходу України в її збагаченні (від творчості Г. Сковороди, Г. Квітки-Основ'яненка, Л. Глібова, А. Свидницького, Марка Вовчка, П. Куліша, Ганни Барвінок, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Ю. Федьковича, О. Маковея, І. Франка і завершуючи О. Кобилянською).

Значна кількість праць Ольги Георгіївни присвячена стану й статусу української мови в Харкові, що додавало піднесення престижу української мови, її популяризації серед широких верств населення.

Серед наукових учнів професора О. Муромцевої мовознавці Н. Варич, В. Мерінов, А. Нелюба, Л. Петрова, О. Черемська та ін. [15, с. 212–215].

Вагомим внеском у розвиток української лінгвістики є наукова діяльність професора Харківського національного університету **Володимира Семеновича Калашника** (нар. 1936 р.; випускник ХДУ), сфера дослідницьких зацікавлень якого пов'язана з фразеологією, лексикологією, питаннями теорії й практики перекладу, лінгвопоетикою, лінгвостилістикою, теорією мовної картини світу, термінознавством, соціолінгвістикою, культурою мови. Помітними для українського мовознавства стали праці вченого «Фразеотворення в українській поетичній мові радянського періоду: семантико-типологічний аспект» (1985); «Особливості слововживання в поетичній мові» (1985), «Людина та образ у світі мови» (2011). «У діяльності вченого, — коментує Л. Лисиченко, — чітко виявляється давня традиція харківських лінгвістів — поєднання глибоких наукових досліджень і поетичної творчості: В. Калашник є автором кількох поетичних збірок, що відзначаються тонким ліризмом і філософськими роздумами над проблемами життя й творчості» [9, с. 147–148].

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки в харківському регіоні продуктивним є розробки науковців у галузі граматики, зокрема словотвору, морфології й синтаксису (праці професорів А. Нелюби, О. Олексенко, В. Пономаренко, О. Халіман); історії української мови (праці професорів С. Вакуленка, О. Черемської, А. Яреценка); лінгвопоетики й лінгвоконцептології (праці професорів В. Калашника, К. Голобородька, О. Маленко); прагмалінгвістики (праці професорів Л. Пелепейченко, Я. Сазонової) та інших проблемно-тематичних аспектів дослідження української мови (фразеологія, ономастика, термінознавство, дискурсологія, комунікативна лінгвістика, соціолінгвістика).

Наприкінці 80-х років ХХ століття з ініціативи професора Лідії Лисиченко було відновлено діяльність *Харківського історико-філологічного товариства* (ХІФТ), що колись було започатковане О. Потебнею та М. Сумцовим. Зараз ХІФТ — знаний у світі потужний осередок наукової (теоретичної) діяльності в царині філології та історії, його очолює вихованець Харківської філологічної школи С. Вакуленко (попередні очільники — Л. Лисиченко, А. Івченко, І. Михайлин). Харківське історико-філологічне товариство давно вийшло за межі України, його членами є відомі науковці Європи й Америки (професори А. Даниленко, М. Мозер та ін.). Активні дослідницькі пошуки в найбільш актуальних напрямках українського мовознавства не припиняються, розширюючи й збагачуючи лінгвістичні традиції Харківської філологічної школи.

ПРОЦЕСИ ПРАВОПИСНОГО ВНОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ХХ — поч. ХХІ ст.)

Основним правописним орієнтиром перших двох десятиліть ХХ ст. був правопис «Словаря української мови» Бориса Грінченка, яким активно послуговувалися українські письменники й публіцисти до 1918 р. Першою науковою системою основ українського правопису стали «Головніші правила українського правопису» за ред. І. Огієнка, видані 1918 р. Цими правилами було закріплено використання літери **Г** в іншомовних словах (*генерал, газета*); запропоновано в певних ситуаціях відтворювати грецьку літеру **Θ** (тета) як **Т** замість узвичаєної **Ф**: *катедра, ортографія, патос, етер, Атени*; а також вживати йотовані звуки в позиції після голосного в іншомовних словах: *матеріал, фіялка, варіант, проєкт*.

У 1921 р. вийшли друком «Найголовніші правила українського правопису» (за редакцією академіка А. Кримського) — перший український академічний правопис, що базується на фонетичному принципі письма (деякі запозичення мали варіативне написання). Ці правила функціонували, окрім Радянської України, також у Галичині, на Буковині й Волині.

Перед тим (1914 р.) на Західній Україні було здійснене видання «Український правописний словничок» за авторством Гр. Голоскевича, який адаптував правопис до галицької вимови (*чуєть ся; переконав ся; ріжниця, мнягчення, иньчий, термінольоґія, енерґія, у значінні, заввага*). На цей словник спирався В. Сімович у своїй «Граматиці української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (1921), на нього також орієнтувалися правописні традиції української діаспори, що зумовило декілька його перевидань (1930; 1952, 1955, 1972, 1977 рр.). В. Сімович долучився до розроблення української мовознавчої термінології: *звучня* (фонетика); *голосівки* (голосні); *шелестівки* (приголосні); *складня* (синтаксис); *наросток* (суфікс), *приросток* (префікс), *альфабет* (алфавіт), *речівник* (іменник).

У 20 роках ХХ ст. внаслідок розгортання в Україні плану українізації помітно активізувався процес внормування української мови. З ініціативи Ради народних комісарів УРСР (за участі А. Кримського та О. Синявського) 1927 р. було запропоновано проєкт нового українського правопису, який активно обговорювала наукова спільнота й громадськість у ході роботи Харківської правописної конференції. Наступного року (1928) Правопис був затверджений народним комісаром освіти УРСР Миколою Скрипником, а 1929 р. прийнятий Академією наук України.

- Харківський (Скрипниківський) правопис був визнаний не лише Радянською Україною, а й Науковим товариством імені Т. Г. Шевченка у Львові. У Радянській Україні правопис був чинним до 1933 р., у Галичині, на Волині й Буковині — до 1939 р.; ним і досі послуговуються в діаспорних колах.
- Харківський правопис 1928 р. вважають найбільш українсько-центричним; оскільки він був спрямований на орфографічне відтворення живого (природного) українського мовлення. Це втілене у відмінюванні іменників, сполучуваності голосних і приголосних у слові.

Зокрема, у родовому відмінку іменники жің. роду III відміни на *-ть* мають закінчення *-и*: *радости, совісти, чести, без чверти*. Також: *до осени, без соли, крови, любви, Руси*.

Українські географічні назви треба передавати на письмі в їх народно-історичній формі. Назви міст закінчуються на *-ське, -цьке* (а не *-ськ, -цьк*): *Волочинське, Старобільське, Пинське, Зіновівське, Луцьке* і т. ін. Відмінюються такі назви, як прикметники: *із Старобільського, під Волочинським* і т. ін.

У відтворенні іншомовних слів Харківський правопис спирався на пропозиції попередників, що торкалися передачі йотованих звуків, літер *g, h, L, 0 (th), w*.

У правописі латинських запозичень, де є літера *L*, перевага надається [*л'*]:

ЛЯ: аероплян, баляда, балянс, гіперболя, галянтерея, заля, плян;

ЛЬО: бльокада, льомбард, пльомба, сольо, фльора, кольорит;

ЛБ: Альжир, альфабет, альхемія, балькон, п'єдесталь.

Не лише в давніх, а й у новіших грецизмах **Θ** (th) передаємо як **Т:** *Театр, патос, міт, катедра, ортографія, арифметика, логаритм, Пітагор, Теодор, Методій*. Але: Федір (рідше Хведір), Хома, Афон, Тимофій.

Відтворення англ. **W** перед голосними як **В:** *Вайлд, Велз, Вестмінстер*.

У відтворенні іншомовних **Н** та **Г** у Харківському правописі не було чіткості й однозначності (це ускладнювало вивчення української мови в школах):

Н передаємо як **Г:** *Гайне, готель*;

Г у давніх запозиченнях — як **Г:** *Англія, газета, граф, педагог, геній, гімназія, Грузія, група, фігура, дифтонг, егоїзм, програма, агроном*;

Г у новітніх — як **Г:** *Гете, Гвінея, Густав, Гегель, Чікаго, гірлянда, дигригент, лінгвіст, інтелігент, елегантний, міграція*;

Для правильного написання таких слів треба було знати час їх появи в українській мові й початкову букву в оригіналі (іншій мові).

Орфографічні тенденції Харківського правопису частково покладені в основу норм нового Українського правопису 2019 р.

Харківський правопис виявився надто складним для вчителів та школи, тож у 1931 р. було видано правописний словник О. Ізюмова, де попередні орфографічні норми були послаблені й спрощені. На початку 30-х років Харківський правопис визнали націоналістичним і шкідливим для Радянської України. Основна його провина — штучність і відірваність від російської мови, орієнтованість на латино-польську правописну традицію. Усі тогочасні українські словники, створені відповідно до цього Правопису, були вилучені з обігу й знищені або сховані в архівах.

- 1933 року було видано новий правопис української мови, орієнтований на зближення з нормами російської мови, спрощений та уніфікований у правилах відтворення іншомовних запозичень. Літера **Г** була вилучена з українського алфавіту.

Український правопис 1945 р. (затверджений народним комісаром освіти П. Тичиною) доповнив, розширив і закріпив норми Правопису 1933 р. Офіційно вступив у силу з 1 грудня 1946 року. Тому є першим виданням Нового українського правопису (Правопис 1946 р.). Цей правопис був спрямований на збереження особливостей народної (природної) вимови; зближення зі спорідненими мовами, зокрема російською; уникнення варіативності в написанні слів; скорочення винятків із правил; розрахований на людей з повною середньою освітою.

1960 р. вийшло друге видання Українського правопису, де відбулася кореляція з оновленими нормами російського правопису.

1989 р. — третє (оновлене) видання Українського правопису. Набув чинності з 1990 р. Поновлено літеру *Ґ*.

1993 р. — четверте (відредаговане й доповнене) видання Українського правопису. 1994 р. — затверджено склад Української національної комісії з питань правопису при Кабінеті Міністрів.

1999 р. — Проект Правопису української мови (Проект), розроблений Інститутом української мови НАН України.

22 жовтня 2018 р. — затвердження нового Українського правопису в редакції, запропонованій Українською національною комісією з питань правопису (реанімація деяких норм Харківського правопису).

22 травня 2019 р. — Український правопис схвалений Кабінетом Міністрів України (Постанова № 437).

ПИТАННЯ ДЛЯ РЕФЛЕКСІЇ

1. Які напрями теоретико-практичної діяльності були пріоритетними в українській мовознавчій галузі початку ХХ ст.?
2. Які проблеми української мови набували особливої ваги для тогочасних українських мовознавців?
3. Прокоментуйте роль А. Кримського в процесах формуванні українського мовознавства як національного наукового досвіду?
4. Як розумів І. Огієнко сутність і значення рідної мови в розвитку свідомості й світогляду людини?
5. Які питання внормування української мови були важливими для О. Синявського? Назвіть праці, де реалізувалися ідеї вченого щодо норм української літературної мови.
6. Назвіть запропоновані В. Сімовичем етапи історичного становлення правописної системи української мови.
7. Яких тенденцій дотримувалася О. Курило щодо творення національної наукової термінології?
8. Які питання української мови окреслювали коло наукових досліджень Л. Булаховського?
9. Охарактеризуйте основні аспекти мовознавчої діяльності Ю. Шевельова.
10. Назвіть українських мовознавців, чиї праці стали класикою української лінгвістики I-ї та II-ї половини ХХ ст.
11. Які галузі українського мовознавства зазнали актуалізації в II-й половині ХХ ст.? Назвіть науковців, чиї праці стали помітним внеском у розвиток кожної із цих галузей.
12. Назвіть провідний на сьогодні методологічний підхід до вивчення й опису мовних одиниць та результатів мовленнєвої діяльності людини.
13. Назвіть актуальні напрями й галузі дослідження мови. Прокоментуйте кожен з них.

14. Дайте визначення понять *концептуальна картина світу, мовна картина світу, концепт, дискурс*.
15. Назвіть правописи української мови, які були чинні у ХХ ст.
16. Які тенденції (суспільні й мовознавчі) орфографічного впорядкування української мови відбилися в цих правописах?
17. Нормативні приписи якого правопису зазнали актуалізації в новому Українському правописі (2019)?
18. Прокоментуйте основні аспекти наукової діяльності професорів Харківської філологічної школи С. Дорошенка, Л. Лисиченко, О. Муромцевої, В. Калашника.
19. Визначте основні наукові спрямування представників Харківської філологічної школи (лінгвістична традиція) в історичному контексті (від Потебні до сучасності).
20. Які напрями наукових досліджень української мови є продуктивними в дослідженнях харківських мовознавців сьогодні?

РЕКОМЕНДОВАНА Й ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ

1. Агатангел Кримський — учений, письменник, українець. Збірник наукових праць. Луцьк : Волинська книга, 2007.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. К. : Академія, 2004.
3. Голобородько К. Ю. Ідіостиль Олександра Олеся : лінгвокогнітивна інтерпретація : [монографія]. Харків : ХІФТ, 2010.
4. Енциклопедія «Українська мова» / вид. третє, зі змін. й доповн. К. : Вид-во «Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2007.
5. Інститут української мови : історія та сучасність. К., 2011.
6. Історія українського правопису XVI — XIX століття : Хрестоматія. К. : Наукова думка, 2004.
7. Кримський Агатангел Юхимович. *Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України 1930–2005 : Матеріали до історії* / відп. ред. В. Г. Склярєнко. К. : Довіра, 2005. С. 375–376.
8. Лисиченко Л. А. Рівні мовної картини світу і їхня взаємодія. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства : нова серія*. Харків, 1998. Т. 6. С. 129–144.
9. Лисиченко Л. А., Лисиченко Т. Ю. Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції. Харків, 2015.
10. Мовознавці України : Професор Павло Юхимович Гриценко : Матеріали до бібліографії вчених / НАН України. Інститут української мови. Черкаси, 2010.
11. Мовознавці України : Сергій Іванович Дорошенко : Біобібліографія / НАН України. Інститут української мови. Харків, 2019.
12. Мовознавці України : Світлана Яківна Єрмоленко : Біобібліографія / НАН України. Інститут української мови. К., 2017.

13. Мовознавці України : Лідія Андріївна Лисиченко : Біобібліографія / НАН України. Інститут української мови. Харків, 2018.
14. Муромцев І. Юрій Шевельов — видатний учений сучасності. *Видатний філолог сучасності : наукові виклади на честь 85-ліття Юрія Шевельова*. Харків, 1996. С. 13–22.
15. Наукові школи Харківського національного університету імені Г.С. Сковороди : [колективна монографія]. Харків, 2014.
16. Огієнко І. Українська культура : коротка історія культурного життя українського народу. К. : Вид-во книгарні Є. Череповського, 1918.
17. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія Полтава : Довкілля-К, 2006.
18. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник]. Полтава : Довкілля-К, 2008.
19. Синявський О. Норми української літературної мови. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. Репринт з видання 1931 р. (Серія «Українська граматична книжка»). XX ; 368 с.
20. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. К. : Либідь, 2001.
21. Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови : теорія аналізу : [монографія]. К. : Київ. ун-т, 2001.

3.

**УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО ЯК
НАУКОВИЙ ДИСКУРС**

Українське мовознавство, що спрямоване на різнобічне вивчення української мови як знакової системи та мовленнєвої діяльності, є частиною національного наукового дискурсу.

МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ВИМІРИ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

Науковий дискурс — це різножанрова професійна комунікація вчених з метою пошуку, оприявнення й доведення нового знання, обговорення його істинності/неістинності, соціальної значущості, потреби й перспективи.

- *Український мовознавчий дискурс* — це сукупність вербалізованих інтелектуальних дій (текстів і виступів) учених-лінгвістів як учасників наукової комунікації щодо пізнання й опису різнорівневих одиниць української мови та мовних явищ у діахронійному й синхронійному вимірах їх суспільного й комунікативного функціонування.

Комунікація як інформативний аспект соціальної взаємодії відіграє вагомую роль у науковому дискурсі й передбачає творення наукових текстів, їх сприймання, осмислення, обговорення і, як наслідок, породження нових текстів. Таку комунікативну діяльність реалізують як у межах широкого (загального) наукового знання, так і вузького галузевого. Метою вченого як учасника наукового дискурсу є дослідження й аналіз певного об'єкта, отримання в результаті цього нових знань, прагнення повідомити цю інформацію суспільству.

Основним засобом наукового спілкування є *текст* як комунікативно орієнтована структура, специфічна формально-змістова модель, завершений продукт інтелектуальної та комунікативної діяльності вченого. Незважаючи на тісний зв'язок дискурсу й тексту, на що вказує більшість учених, ці поняття не є тотожними. Дискурс є когнітивно-комунікативним процесом, пов'язаним з реальним процесом мовлення. Текст є кінцевим результатом процесу мовленнєвої діяльності, що зафіксований у письмовому вигляді. Текст є одиницею лінгвістичного аналізу, дискурс — комунікативного.

Ситуаціями наукового спілкування є повідомлення нової наукової інформації, отриманої в процесі теоретико-практичного пізнання, її аргументування учасникам комунікації, відстоювання її правомірності та істинності; інформація щодо наявних результатів наукових досліджень, огляд теоретичних джерел; популяризація отриманих у науці знань; навчання цим знанням. Відповідно до цього диференціюють різновиди повідомлень, об'єднаних поняттям *наукового жанру* як форми історично сформованих й прагматично орієнтованих типів наукових повідомлень. Ці повідомлення на рівні висловлювання характеризуються певним способом викладу,

специфікою мовно-стилістичного ресурсу, стійкими, повторюваними змістовими й формальними ознаками, обсягом тексту.

Обслуговує наукове спілкування *науковий стиль* як система специфічних мовленнєвих (лексико-граматичних засобів), що задіяні у творенні наукового тексту. *Мета наукового стилю* полягає в повідомленні нових знань, об'єктивної та перевіреної емпіричним (дослідним) шляхом інформації та доведенні її істинності; у поясненні причин певних явищ чи процесів, описові їхніх характеристик, властивостей, ознак.

Основні функції наукового стилю (за О. Семеног):

- інформативна (повідомлення нового знання);
- епістемічна (наукове тлумачення явищ, доведення й аргументування гіпотез, класифікація понять, систематизація знань);
- комунікативна (спілкування з метою обміну науковою інформацією);
- перформативна (встановлення певних фактів);
- гносеологічна (пізнавальна);
- когнітивна (сприймання обробка й переробка нової інформації);
- впливу (переконання реципієнтів в істинності пропонованих положень);
- аргументованого доказу (наведення доказів або фактів для істинності пропонованих положень);
- діалогічна (встановлення наукового діалогу/полілогу між учасниками спілкування) [14, с. 16–17].

Українська мовознавиця Л. Мацько виокремлює такі диференційні ознаки наукового стилю: *інформативність, поняттєвість, предметність, логічність, послідовність, однозначність, доказовість, переконливість, аналіз, синтез, причиново-наслідкові відношення* [10, с. 284].

Мовностилістичні ознаки наукового дискурсу:

- безсуб'єктність;
- наявність вузької галузевої термінології та наукової фразеології;
- перевага однозначної та абстрактної лексики;
- перевага віддієслівних іменників номінативної семантики;
- домінування дієслівних форм теперішнього часу;
- синтаксис — безособовий, стилістично однорідний, логічний, книжний, позбавлений емоційних розмовних еліптичних (неповних) конструкцій [там само].

Текстова традиція українського наукового стилю має тяглість від давніх зразків наукових трактатів, писаних староукраїнською мовою (давні поетики, риторики, філософські трактати XVI — XVIII ст.), наукових розвідок українською мовою XIX ст. до становлення національного наукового дискурсу в XX ст., потужною інтелектуалізацією сучасного наукового знання.

Значний внесок у вивчення історії українського наукового стилю впродовж його формування та розвитку зробили Т. Кияк, І. Кочан,

А. Крижанівська, Г. Мацюк, Г. Наєнко, Т. Панько, В. Перебийніс, Л. Симоненко, Е. Скороходько, Ю. Шевельов та ін.

Дослідники умовно поділяють науковий стиль на три підстили: *власне науковий, науково-популярний та навчально-науковий*.

До власне наукового підстилю належать такі жанри: *монографія, дисертація, наукова стаття, доповідь, науковий огляд, рецензія, патент*.

Науково-популярний підстиль представлений *біографіями вчених, історією наукових відкриттів, книгами та статтями, присвяченими окремим проблемам науки, загальнонауковими та галузевими журналами*.

До навчально-наукового підстилю належать *підручник (навчальний посібник), навчальна лекція, курсова робота, дипломна робота, виступ на занятті, відповідь на екзамені та ін.*

ТЕРМІНОЛОГІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ МОВОЗНАВЧОГО ДИСКУРСУ

Визначальним дискурсивним компонентом наукового стилю є *термін* як лексико-семантичний носій спеціальної інформації, необхідної для здійснення пізнавальної діяльності людей. Основною змістовною ознакою термінолексики є її здатність позначати спеціальні поняття (терміни), що сприяють установах типології спеціальної лексики (термінології). Терміни виконують важливу функцію в науковому дискурсі — вони забезпечують взаєморозуміння між представниками різних галузей знань і наукових дисциплін.

Термін розуміють як «слово або словосполучення, що вживається для точного вираження поняття з якої-небудь галузі знання — науки, техніки, мистецтва, політики. Терміни мають визначення (дефініцію), вони позбавлені емоційно-експресивного забарвлення. У галузі однієї науки терміноназви утворюють терміносистему, у межах якої терміну не бажано мати синоніми, він також не може бути багатозначним» [18, с. 183].

Значення терміна залежить від термінологічного поля, до складу якого він входить, і саме це поле формує для терміна певну галузеву систему, у межах якої він є семантично однозначним і позбавленим емоційності. Так, термін *морфологія* належить до двох галузевих терміносистем — лінгвістичної й природничої. Смисловим підґрунтям значень терміна в цих терміносистемах є частина *морф*, яка відповідає поняттям *форма, вид*.

Формування й розвиток української мовознавчої термінології як невід'ємного складника фахової наукової комунікації пов'язане з еволюційним шляхом становлення української мови як літературної, розвитком її функціональних стилів, серед яких історично виокремлюють науковий.

Період активного творення й лексико-семантичного ускладнення термінології наукового вивчення й опису української мови починається з II половини XIX ст., хоча її основні теоретичні засади було закладено ще в XVI ст. Розвиток власне української мовознавчої термінології активізується з появою граматик XVI–XVII ст., у яких відбулася перша обробка лінгвістичних даних щодо української мови, їх лексикографічна й граматична кодифікація. Українська мовознавча термінологія тих часів закладалася на ґрунті європейської школи, передусім Віденської, з урахуванням надбань європейської філософської і мовознавчої думки. Одними з перших виділили властивості наукових номінацій професори Києво-Могилянської академії [12, с. 9], які апелювали до наукових запозичень у сфері гуманітарного знання, адаптуючи іномовні лексеми до потреб староукраїнської мови.

Із XIX ст. поступово підвищується інтерес мовознавців до лінгвістичного терміна, граматичних термінів зокрема, що пов'язане з появою мовознавчих праць та відкриттям у Львові Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка.

У 1873 р. український мовознавець Омелян Партицький вводить в обіг термін *іменник*, семантично прозорий у мотивації назви: *іменник* → *ім'я*, тобто назва предметної реалії чи явища, того, що можна номінувати як суще чи річ. Термін *прикметник* на позначення ознак та якості предмета вперше використав Яків Головацький у «Грамматиці Рускаго языка». До наукової практики в 1865 р. термін *займенник* увів Григорій Шашкевич. Уперше термін *дієслово* було запропоновано Пилипом Дячаном у 1862 р. До цього в українському мовознавчому контексті протягом досить тривалого часу вживалися такі терміни, як *реченіє*, *рѣчь*, *глагол*. Неповнозначні частини мови об'єднували *прийменники* (О. Партицький), *сполучники* (О. Огоновський), *частки*, чий граматичні функції близькі до сучасних [11].

Слушні міркування щодо стану й перспектив розвитку національної термінології висловив І. Франко в праці «Із секретів поетичної творчості». Як і його попередники, Франко стояв на засадах того, що термінологи мають орієнтуватися на мову народну, «витворену історично», але в той же час дбати про те, щоб термін був максимально точним та однозначним (про це згодом говоритимуть Б. Грінченко, І. Огієнко, Ю. Шевельов та інші). Науковець не був прибічником пуризму в термінології і вважав закономірним процес залучення іншомовних термінолексем для розвитку та стандартизації національного термінопростору, хоча передбачав і припускав його формування з урахуванням лексико-граматичного й стилістичного ресурсу української мови.

У цей період закладається теоретико-практичне підґрунтя загальнонаціональної наукової мови. Філологам доводилося шукати

терміни в літературній мові й діалектних говірках, інших мовах та пристосовувати їх до мови рідної, орієнтуючи свою термінотворчість на національні джерела та враховуючи надбання попередників, окреслюючи перспективи для подальшого розвитку термінологічної науки. За історію свого існування Наукове товариство імені Т. Шевченка сприяло створенню наукової термінології в галузі суспільствознавства, мовознавства, фізики, хімії, медицини, про що свідчать видані співробітниками словники й збірники.

Унаслідок активних спроб формування української наукової мови були сформовані основні засади термінотворення і терміновживання, які можна звести до таких основних положень:

- термін мусить відповідати «духові мови»;
- термін має бути коротким і вмотивованим;
- синонімія в термінології можлива, але не бажана;
- апробація терміна у функціональному плані зменшує кількість синонімів;
- термінологія мусить бути всеукраїнською;
- у формуванні терміносистем необхідно дотримуватися поєднання власне національного й міжнародного;
- підхід до термінотворення має проєктуватися не тільки на науку, а й на освіту [12, с. 97].

У I половині XX ст. відповідно до потреб стандартизації української мови в умовах новочасного суспільства виникла необхідність усталення мовознавчих термінів, узгодження їх із фонетичними, орфографічними, граматичними нормами, а також створення нової термінології на підґрунті власне української лексики, з «використанням діалектичних систем, забутих і напівзабутих термінів історичних джерел, умілого використання запозичених термінів та вдалим новотворів» [12, с. 32]. Мовознавці пуристичного спрямування (Г. Голооскевич, В. Сімович) пропонували лінгвістичні терміни, створенні на лексико-граматичному ресурсі української мови (на противагу усталеним запозиченням): *звучня* (фонетика); *голосівки* (голосні); *шелестівки* (приголосні); *складня* (синтаксис); *наросток* (суфікс), *приросток* (префікс), *альфабет* (алфавіт), *речівник* (іменник). Ці терміни були впроваджені ними в мовознавчий дискурс у статтях, підручниках і посібниках з української мови.

Тож джерела створення новітньої мовознавчої термінології були різні, а мета одна — виробити суголосну часові й потребам суспільства наукову мову, яка б обслуговувала царину лінгвістики й була продуктивною в науковому вивченні й описі української мови.

З II половини 50-х років і до 90-х років XX ст. починається період усталення української мовознавчої термінології, що пов'язано з активізацією системних досліджень української мови як багаторівневої структури (структурний підхід до вивчення мови), яка

складається з мовних одиниць різних рівнів (основних та проміжних): фонологічного (фонетичного), лексико-семантичного, морфологічного, синтаксичного (основні), а також морфонологічного, словотвірного, фразеологічного (проміжні). Потреби системного наукового опису різнорівневих мовних одиниць у їхньому функційному вияві (функціональний підхід до вивчення мови) активізували в українському мовознавчому дискурсі терміни *фон*, *алوفон*, *фонема*, *сема*, *семема*, *лексема*, *морф*, *аломорф*, *морфема*, *морфонема*, *грамема*, *синтаксема* та ін.

З кінця 90-х років XX ст. посилюлися процеси інтеграції українського мовознавства в ширший науковий дискурс, у новітні гуманітарні й лінгвістичні парадигми, тож фахова термінологія ускладнюється, збагачується поняттями з галузі когнітології, концептології, лінгвопрагматики, психолінгвістики, лінгвістики тексту, теорії дискурсу. Актуальними термінами сучасної української лінгвістики є *антропоцентризм*, *гештальт*, *дискурс*, *ідіолект*, *ідіостиль*, *інтертекстуальність*, *когніція*, *комунікація*, *концепт*, *концептуальна картина світу*, *лінгвоментальність*, *метамова*, *лінгвосвідомість*, *мовна картина світу*, *мовна особистість*, *модус*, *наратив*, *парадигма*, *прагматика*, *прецедентність*, *рефлексія*, *текст*, *фрейм* та ін., які відбивають синхронні аспекти наукового вивчення мови, її природи, онтологічних характеристик, функцій.

За структурною моделлю термінів з компонентом *-ема* були створені й уведені до лінгвістичного обігу новітні термінопоняття: *гносема*, *емотема*, *етнологема*, *ігрема*, *ідіологема*, *конатема*, *лінгвокультурема*, *логоепістема*, *реалема*, *соціологема*, *текстема* та ін. Творення подібних форм у мовознавчій термінології характеризується продуктивністю, проте не всі вони однаковою мірою функціонують у дискурсі (тобто з різною частотністю використання в науковій літературі).

Характерною для сучасного мовознавчого дискурсу є інтеграція в його термінологічну організацію понять з негуманітарних галузевих терміносистем (фізико-технічні, математичні, природничі, медичні та інші науки), зокрема: *амбівалентність*, *амплітуда*, *атомізація*, *вектор*, *гетерогенний*, *гомогенний*, *девіація*, *дифузія*, *діапазон*, *егоцентризм*, *інгредієнт*, *інтеграл*, *каталізатор*, *квант*, *компресія*, *конденсація*, *координати*, *матриця*, *молярна одиниця*, *мутаційний*, *орбіта*, *патогенний*, *радикал*, *селекція*, *симетрія*, *синергетика*, *синкретизм*, *спектр*.

Наприклад:

Вичленування того чи того компонента речення зумовлює його **атомізацію** і набуття власної внутрішньої текстової значущості (А. Загнітко. Теоретична граматики української мови: синтаксис: [монографія]. Донецьк, 2001. С. 458).

Саме в цьому полягає **егоцентризм** займенникових слів, їхня постійна співвіднесеність із суб'єктом мовлення (І. Вихованець, К. Городенська.

Теоретична морфологія української мови: академічна граматики української мови. К., 2004. С. 186).

У науковій літературі часто виражають лексичне значення за допомогою так званого «**трикутника Огдена-Річардса**». Однак цей **трикутник** враховує тільки **одновекторний зв'язок** (ментальний) концептуального й лінгвального елементів лексичного значення (Л. Лисиченко. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків, 2009. С. 71–72).

Уведення одного чи кількох пояснювальних предикативних **інгредієнтів** залежить від семантики узагальнювального слова, розміщеного в препозитивному компоненті (С. Дорошенко. Наукові простори: вибрані праці. Харків, 2009. С. 109).

Аналіз сучасних мовознавчих текстів засвідчив широке використання науковцями іномовних термінопонять та атрибутивних характеристик досліджуваного мовного явища. Деякі із цих запозичень мають лексико-семантичні аналоги в українській мові, проте з огляду на помітну інтелектуалізацію сучасного наукового мовомислення перевагу віддають іномовним моделям.

Так, частотними в теоретичних працях з мовознавства є іномовні означення, що є синонімами до українських прикметникових характеристик мовного об'єкта:

- адвербіальний* — прислівниковий;
- ад'єктивний* — прикметниковий;
- атрибутивний* — означальний;
- вербальний* — мовний;
- денотативний* — предметний;
- експліцитний* — наявний, помітно виражений;
- імпліцитний* — непомітний, слабо виражений;
- інтродуктивний* — вступний;
- інферативний* — завершальний;
- каузальний* — причинний;
- квантитативний* — кількісний;
- локативний* — просторовий;
- облігаторний* — обов'язковий;
- презентований* — представлений;
- релятивний* — відносний;
- репрезентований* — відтворений;
- сигніфікативний* — поняттєвий;
- субстантивний* — іменниковий;
- темпоральний* — часовий;
- транзитивне* (дієслово) — перехідне (дієслово);
- циркумстативний* — обставинний та ін.

Інтегративні процеси, з одного боку, розширили й збагатили термінопростір українського мовознавства, зумовили появу нових

термінів вузького призначення, з другого, вплинули на збільшення варіативних термінолексем (синонімія), на витіснення усталених термінів новітніми з не завжди прозорою лінгвістичною семантикою. Ці тенденції відбивають сьогоденний стан мовознавчої термінології, що помітно позначається на творенні й сприйманні лінгвістичного повідомлення, на його смисловому декодуванні.

Ускладнює ситуацію, на думку мовознавиці О. Селіванової, невизначеність та неупорядкованість «методологічного інструментарію лінгвістики, відсутність його глибокого аналізу й опису» [13, с. 48], що відповідним чином співвідноситься не лише із системою підходів, принципів, методів, прийомів, процедур, операцій наукового аналізу, а й наповненням поняттєво-категорійного інструментарію мовознавства. Йдеться насамперед про відсутність єдиних дефініцій актуальних лінгвістичних понять (наприклад, *дискурс*, *концепт*, *ідіолект*), усталених лінгвістичних статусів багатьох іншогалузових понять (*фрейм*, *гештальт*, *стереотип*, *лінгвоментальність*, *синергетичність*), а також наявність авторських термінів і термінів певних наукових шкіл, не зафіксованих фаховими лексикографічними джерелами; посилення процесів термінологічної інтерференції. Така ситуація подекуди заважає прозорому розумінню наукової інформації, її стандартизації, достовірності й об'єктивності.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЖАНРІВ МОВОЗНАВЧОГО ДИСКУРСУ

Залежно від ознак наукового стилю наукову комунікацію (дискурс) можна поділити на три зони: *ядерну*, *периферійну* й *дифузну*, залежно від наявності ознак наукового стилю.

До *ядерної* зони наукового дискурсу належать жанри, що репрезентують нове наукове знання та є найбільш актуальними на певний час для здійснення наукової комунікації: *наукова монографія*, *дисертація*, *стаття*, *тези*. *Периферійна* зона представлена *рефератом*, *анотацією*, *підручником (посібником)*, *довідником*, *відзивом*, *інструкцією*. Ці жанрові різновиди є більш нейтральними, порівняно з ядерними, а їхні лінгвостилістичні характеристики виражені меншою мірою й не в повному обсязі. До *дифузної* зони належать міжжанрові різновиди: *науково-популярна стаття*, *есей*, *коментар*.

Виокремлюють *первинні* та *вторинні* жанри наукової комунікації. До перших належать великі жанри: монографія, дисертація, навчальний посібник, довідник, підручник. До вторинних наукових жанрів уналежнюють статтю, автореферат, анотацію, тези, огляд та ін. У первинних жанрових формах презентують нове наукове знання в процесі його формування, у вторинних — знання, отримане в результаті обробки первинних наукових текстів [20].

МОНОГРАФІЯ

Лінгвістична *монографія*, що є провідним жанровим різновидом у фаховому науковому спілкуванні (ядерна зона), спрямована на детальне й багатоаспектне вивчення конкретного мовознавчого питання.

Композиційно монографія складається зі *вступу* (автор обґрунтовує актуальність досліджуваної проблеми, висвітлює стан її наукового опрацювання), *теоретичного* розділу (автор презентує й розгортає наукові ідеї, висловлені попередниками; вивчає й коментує наявні теорії, концепції, типології/класифікації), власне *дослідницьких* розділів (автор здійснює аналіз обраних для опису мовних чи мовленевих явищ, підтверджуючи свої тези дібраним ілюстративним матеріалом). Завершується текст монографії розгорнутими висновками, окресленням перспектив подальшого опрацювання проблеми. У монографіях систематизують уже наявне знання й розв'язують питання, які ще не отримали свого вирішення. Структурну цілісність монографії забезпечують не тільки тематична єдність змісту, а й периферійні компоненти: анотація, бібліографія, зміст та ін.

Лінгвістична монографія призначена для тих фахівців, профіль наукової чи прикладної діяльності яких безпосередньо пов'язаний з досліджуваною проблемою. Текст монографії є результатом проведеного автором-науковцем дослідження в певній сфері мовознавчого дискурсу, яка визнається актуальною у вимірі синхронії.

У царині сучасного українського мовознавства, який окреслюємо межами перших двох десятиліть ХХІ ст., дослідницької актуальності набули проблеми нових наукових галузей (лінгвоконцептологія й лінгвокогнітологія, етнолінгвістика й лінгвокультурологія; комунікативна лінгвістика й прагмалінгвістика; лінгвістика тексту й лінгводискурсологія; соціолінгвістика, лінгвософія, лінгвосинергетика) і традиційних (історія української мови й українського мовознавства, діалектологія, фонетика, лексикологія й фразеологія, словотвір, теоретична граматики (морфологія та синтаксис), етимологія, термінознавство, лінгвостилістика й лінгвопоетика, ортологія). У загальному рейтингу української мовознавчої літератури спостерігаємо продуктивність монографічних видань, виконаних у річищі граматики, комунікативної лінгвістики й лінгвопрагматики, теорії дискурсу, лінгвостилістики (див. Додаток І).

Монографія є жанром, що найбільшою мірою впливає на формування наукового дискурсу, оскільки в ній найповніше представлено нове знання в еволюційних зв'язках із попереднім, розгортається його теорія, підтверджена практично (аргументація, ілюстрації), доводиться актуальність нової наукової інформації та окреслюються перспективи подальшого опрацювання проблеми. Крім того монографії належать до найвагомішого рівня видавничої представленості українського мовознавчого дискурсу в його дослідницько-пошукових

та методологічних аспектах. Це підтверджує й подальше дискурсивне функціонування монографічного видання у вторинному науковому жанрі — рецензії, яка об'єктивує діалогічність наукової комунікації в певній сфері. Тож монографія становить найбільш повне і детальне вивчення конкретної мовознавчої проблеми в українському науковому просторі останнього десятиліття.

Монографію може писати один автор (одноосібна *авторська монографія*) та колектив авторів, які пишуть певні розділи або параграфи книги (*колективна монографія*). Для колективної монографії обов'язковим є наявність ученого, хто очолює авторський колектив і здійснює наукове редагування змісту монографічного тексту. Структура колективної монографії може бути традиційною (теоретичний розділ і дослідницькі) або відрізнятися від неї обраною концепцією й характером досліджуваного матеріалу.

У колективній монографії з теоретичних питань узагальнюють досвід розв'язання теоретико-методологічних проблем мовознавства щодо вивчення тих чи тих мовно-мовленнєвих явищ, тому кожен розділ має теоретичну спрямованість.

Наприклад, колективна монографія: *Співвідношення семантики і структури в системі мовних одиниць* / М. І. Степаненко, Л. Ф. Українець, Т. І. Ніколашина, І. Г. Павлова та ін.; за ред. проф. М. І. Степаненка. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. 390 с.

Є колективні монографії, у яких представлений досвід власне дослідницького (практичного) опрацювання проблеми, тому в таких виданнях теоретичний розділ може бути відсутній, а структурування тексту відбувається за тематико-проблематичними розділами. Наприклад, колективна монографія: *Територія мови Тараса Шевченка* / С. Я. Єрмоленко, Г. М. Вокальчук, А. Ю. Ганжа, Л. П. Гнатюк, Г. М. Сюта / за ред. проф. С. Я. Єрмоленко. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. 348 с.

За ступенем детального опрацювання певної лінгвістичної проблеми науковим монографіям дорівнюють видання, що класифікують як «*вибрані праці*» (збірник статей, праць) конкретного мовознавця. Зазвичай у таких книгах презентують результати дослідницько-пошукової роботи авторитетного вченого або узагальнено його науковий досвід у конкретній лінгвістичній сфері чи суміжних сферах (здебільшого ці видання готуються до ювілею автора чи на пошану його наукової діяльності).

Наприклад:

Карпенко Ю. О. Літературна ономастика : Збірник статей. К., 2008.

Муромцева О. Г. З історії української літературної мови: Вибрані праці. Харків, 2008.

Степаненко М. І. Історія, граматики, поезика українського слова. Полтава, 2008.

Дорошенко С. І. Наукові простори : Вибрані праці. Харків, 2009.

Муромцев І. В. Вибрані праці. Харків, 2009.

Калашник В. С. Людина та образ у світі мови : Вибрані статті. Харків, 2011.

Калашник В. С. Студії з українського мовознавства та лінгвопоетики: Збірник наукових праць. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016.

Дискурсивна вага таких видань поступається монографіям тим, що у вибраних працях представлено вже набуте знання, апробоване часом і розвитком наукової думки. Значимість такого книжного жанру полягає в систематизації та узагальненні результатів тривалої дослідницької роботи науковця, синтезуванні в одному виданні всіх його попередніх, розрізнених розвідок.

ДИСЕРТАЦІЯ

Дисертація з питань українського мовознавства — це наукова праця, написана вченим для здобуття наукового ступеня кандидата чи доктора філологічних наук за шифром 10.02.01 — українська мова. Для дисертації обов'язковою є наукова актуальність обраної проблематики, її дослідницька новизна, теоретична й практична значущість і перспективність. У дисертаціях науковці відпрацьовують запропоновані методології й підходи до вивчення й аналізу мовних явищ, ілюструють свої положення доречним і переконливим матеріалом з текстів або словників, висловлюють припущення щодо подальших шляхів наукової розробки представленої проблеми. Жанр дисертації виконує важливу суспільну функцію підготовки наукових кадрів.

До структурно-змістового оформлення дисертації є вимоги, затверджені постановами Департаменту атестації кадрів вищої кваліфікації при Міністерстві освіти і науки України. Це, зокрема, друкований вигляд; чітко встановлений обсяг (кандидатська дисертація 150–180 сторінок; докторська 300–360 сторінок машинописного тексту у форматі А 4; полуторний інтервал, 14 кегль); структурованість, наявність усіх композиційних елементів змісту роботи.

Сучасна дисертація має таку структуру:

- титульна сторінка;
- анотація роботи (розгорнута) українською мовою;
- анотація роботи (розгорнута) англійською мовою;
- список публікацій здобувача, де викладені основні положення дисертації (монографії; статті в журналах — фахових виданнях, зареєстрованих у міжнародних наукометричних базах; статті у фахових виданнях України; статті в закордонних виданнях; тези в збірниках матеріалів конференцій; додаткові публікації в Україні);
- зміст дисертації;

- перелік умовних скорочень;
- вступ;
- розділи, що складаються з підрозділів і висновків;
- загальні висновки;
- список наукової літератури й джерел, поданий за чинними вимогами до оформлення бібліографії в науковому тексті;
- додатки, розміщені в алфавітному порядку (Додаток А, Додаток Б тощо).

У вступі дисертації обов'язковими є такі композиційно-змістові параметри:

- аргументування актуальності представленого дослідження, визначення його теоретико-методологічних засад (положення, концепції);
- огляд наукової літератури з питання (праці відомих мовознавців), коментар щодо наявних лакун у розробці питання;
- зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами кафедри;
- формулювання мети й завдань роботи;
- визначення об'єкта, предмета, методів дослідження;
- формулювання наукової концепції (для докторської дисертації);
- констатація новизни дослідження, його теоретичного значення, практичної цінності;
- конкретизація особистого внеску здобувача в розробку питання;
- апробація матеріалів дисертації;
- публікації здобувача;
- структура й загальний обсяг роботи.

Зміст дисертації композиційно представлений у розділах, один з яких обов'язково має теоретико-методологічну спрямованість, решта презентують результати власне дослідницької діяльності здобувача. У теоретичному розділі дисертації здобувач здійснює огляд й аналіз наявних наукових праць з досліджуваного питання, формулює й обґрунтовує власну концепцію наукового вивчення предмета дослідження, подає його наявні класифікації й типології, пропонує свої.

У дослідницьких розділах автор знайомить науковій спільноту з процедурою та результатами лінгвістичного аналізу обраного мовного матеріалу, наводить аргументи для підтвердження висловлених положень, підтверджуючи їх дібраним з текстів чи словників ілюстративними зразками.

Завершують текст дисертаційної роботи загальні висновки, у яких узагальнено й систематизовано результати проведеного лінгвістичного дослідження.

Процедура захисту дисертації проходить публічно, у постійній чи одноразовій спецраді, за наявності голови чи заступника голови ради, кворуму чи двох рецензентів з фахового семінару, відгуків і

присутності офіційних опонентів, відгуків на автореферат (за новими вимогами автореферат і відгуки не потрібні).

До процедури захисту з текстом дисертації можна ознайомитися в бібліотеці або на сайті вищого навчального закладу чи академічної установи, де функціонує спеціалізована вчена рада із захисту дисертацій цього профілю. Після захисту текст дисертації розміщують на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

АВТОРЕФЕРАТ ДИСЕРТАЦІЇ

Автореферат дисертації є різновидом реферату, який містить інформацію про результати здійсненого наукового дослідження й уможливорює продуктивну наукову комунікацію. Ознайомлення зі стислим змістом роботи та рівнем дослідження поставленої проблеми дає читачеві право критично сприймати презентовану роботу, давати їй оцінку, висловлювати схвальний чи несхвальний коментар. Через це автор має ретельно продумувати всі нюанси структурно-змістового наповнення тексту автореферату, щоб максимально й переконливо представити результати здійсненого ним дослідження. Автореферат є окремою друкованою працею, самостійним видом наукового дискурсу.

Наприклад, автореферати дисертаційних досліджень:

Вовк А.В. Експресивний синтаксис у системі ідіостилю письменника (на матеріалі «Щоденників» Олеся Гончара) / Автореф. ... канд. філол. наук зі спеціальності 10.02.01 — укр. мова. Дніпро : ДНУ імені Олеся Гончара, 2020. 24 с.

Войцехівська Н. К. Конфліктний дискурс в українській художній літературі: структурний, семантичний, комунікативний і лінгвокогнітивний аспекти. / Автореф. ... докт. філол. наук зі спеціальності 10.02.01 — укр. мова. Київ : Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, 2019. 32 с.

Каруник К.Д. Юрій Шевельов як дослідник української мови. / Автореф. ... канд. філол. наук зі спеціальності 10.02.01 — укр. мова. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2019. 20 с.

Олешко Ю.Л. Староукраїнська проповідь XVII ст. у комунікативно-когнітивному вимірі / Автореф. ... канд. філол. наук зі спеціальності 10.02.01 — укр. мова. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2017. 24 с.

Сюта Г.М. Цитата в українському поетичному тексті XX століття: джерела, прагматика, рецепція / Автореф. ... докт. філол. наук зі спеціальності 10.02.01 — укр. мова. Київ : Інститут української мови НАН України, 2018. 44 с.

Зміст автореферату дисертації має чотири складники. Перший (титульна сторінка) містить таку інформацію: назва вищого навчального закладу або академічної установи, де відбудеться захист дисертації; прізвище та ініціали здобувача, назва теми, шифр

і назва спеціальності, на здобуття якого наукового ступеня подають роботу, місто і рік захисту. Другий складник (внутрішня сторінка): інформація про наукового керівника, опонентів, дату й місце (адреса) захисту. У власне реферативній частині представлена загальна характеристика роботи та її стислий зміст, а також подано перелік опублікованих наукових праць здобувача. Завершують автореферат анотації українською, російською та англійською мовами.

Загальна характеристика роботи повинна містити такі параметри: актуальність досліджуваної проблеми; мета, завдання, об'єкт, предмет дослідження; наукова новизна, теоретичне значення й практична цінність роботи; особистий внесок автора у розв'язання досліджуваного питання; апробація результатів дисертації та публікації.

У короткому змісті дисертації, викладеному в авторефераті, стисло по розділах викладають зміст дисертаційного дослідження з додаванням пояснювальних коментарів. У деяких авторефератах виокремлюють вузлові проблеми дослідження, навколо яких групується матеріал з відповідними поясненнями та обґрунтуваннями.

На думку мовознавця В. Соловйова, автореферат виконує декілька функцій: інформативну, сигнальну, адресну, представницьку та правову [15, с. 23]. Інформативна функція полягає в ознайомленні реципієнта автореферату з темою, задачами, методами дослідження та з основними отриманими результатами. Сигнальна функція полягає в тому, що поява автореферату є вказівкою на майбутній захист дисертації. Адресна функція пов'язана з наявністю інформації про час та місце захисту, офіційних опонентів, місце зберігання дисертації та ін. Представницька функція полягає в ознайомленні з дисертацією читачів — фахівців у цій галузі наукових досліджень. Правова функція автореферату пов'язана з тим, що він є офіційним документом, без якого дисертація не може бути допущена до захисту.

СТАТТЯ

Лінгвістична *стаття* є науковою публікацією, у якій подано отримані автором дослідницько-пошукові результати в царині вивчення конкретної, вузької мовознавчої проблеми.

Основна функція наукової статті — ознайомлення спільноти з одним із аспектів здійсненого автором дослідження, що є суголосним часові та відповідає потребам науки. Мовознавці визначають п'ять функцій, які реалізує стаття в науковому дискурсі.

Функції наукової статті (за Ю. Сурміним)

Функція	Цілепокладання
Дослідницька	Виклад наукових результатів, методології та методів їх отримання

Функція	Цілепокладання
Презентаційна	Презентація дослідницьких пріоритетів автора в науковому дискурсі
Оцінна	Оцінка стану наукових досліджень певної проблеми
Комунікаційна	Засіб спілкування між дослідниками конкретної проблеми
Атестаційна	Атестація автора під час захисту дисертації

[16, с. 34–35]

О. Троянська, базуючись на характеристиках наукової комунікації й передбачаючи в ній наявність *предмета, комунікативного завдання й композиції*, визначає в загальному жанрі статті такі різновиди: 1) стаття — коротке повідомлення про результати науково-дослідної роботи; 2) власне наукова (теоретична) стаття, у якій достатньо детально викладено результати наукового осмислення й аналізу теоретичних положень; 3) передова стаття до збірника наукових праць; 4) історико-наукова оглядова стаття; 5) дискусійна/полемічна стаття; 6) науково-публіцистична стаття [17, с. 18].

У мовознавчому дискурсі жанр статті найповніше актуалізовано в таких видах: *теоретична стаття, інформативна стаття, полемічна стаття, оглядова стаття*.

Теоретична стаття — текст з ґрунтовною теоретичною основою, панорамним поглядом на досліджуване явище в його динаміці, низкою представлених концепцій та персоналій, окресленням перспектив у дослідженні проблеми (як правило, авторство належить знаковим мовознавцям-теоретикам, стаття значна за обсягом, друкується в академічних чи провідних наукових виданнях).

Наприклад, статті:

Бацевич Ф. С. Інтердискурсивність і глибини фікціональності художнього тексту: лінгвонаративні аспекти. *Мовознавство: Науково-теоретичний журнал Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України*. 2019. Випуск 4. С. 3–12.

Вакуленко С. В. Локківські мотиви в Олександра Потебні. *Збірник Харківського іст.-філол. тов-ва: Нова серія*. Харків, 2005. Т. 11. С. 185–204.

Мацюк Г. П. Українська лінгвістична традиція: соціологічний підхід до мови як рефлексія «нового вчення про мову» Марра. *36. наук. праць Науково-дослідного інституту українознавства*. 2007. Том XVII. С. 76–86.

Тараненко О. О. Зміни у співвідношеннях між тенденціями до аналітизму / до синтетизму на межі ХХ–ХХІ ст. (українська мова

на загальнослов'янському тлі). *Мовознавство: Науково-теоретичний журнал Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України*. 2018. Випуск 2. С. 43–68.

Городенська К. Г. Градаційні складносурядні речення в українській мові: структура та внутрішньозначеннева диференціація. *Українська мова: Науково-теоретичний журнал Інституту української мови НАН України*. 2019. Випуск 3 (71). С. 29–39.

Інформативна стаття — текстове повідомлення про результати конкретного проведеного дослідження з переконливим ілюстративним матеріалом (авторство належить провідним науковцям, докторантам, аспірантам; обсяг статті фіксований, друкується у фахових і не-фахових виданнях).

Наприклад, статті:

Бибик С. П. Лінгвософія «рабства — свободи» у драмі Лесі Українки «В катакомбах». *Збірник «Культура слова»*. 2020. Випуск 2 (93). С. 48–62.

Гриценко П. Ю., Кобиринка Г. С., Ткачук М. М. База даних Загальнослов'янського лінгвістичного атласу й український діалектний простір. *Українська мова: Науково-теоретичний журнал Інституту української мови НАН України*. 2019. Випуск 4 (72). С. 14–31.

Голобородько К. Ю. Природа й мова в науковому осмисленні Олександра Потебні. *Збірник «Культура слова»*. 2015. Випуск 2 (83). С. 21–25 (див. Додаток VII).

Маленко О. О., Романцова Я. В. Лінгвістичний семіокод сучасної української поезії: метамова, образ, сенс. *Лінгвістичні дослідження: 36. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2019. Випуск 51. С. 162–174.

Сюта Г. М. Прецедентні одиниці «культури дитинства» у сучасній українській комунікації. *Українська мова: Науково-теоретичний журнал Інституту української мови НАН України*. 2020. Випуск 4 (76). С. 17–34

Полемічна стаття, у якій актуалізоване дискусійне мовознавче питання, що перебуває в стані його осмислення чи розв'язання (наприклад, неоднозначність певної галузевої метамови, невизначеність поняттєвого апарату, нечіткість методологічних засад); характеризується наявністю індивідуальних авторських рефлексій щодо досліджуваної проблеми, обстоюванням власної позиції, аргументативним складником змісту, оцінними ремарками.

Наприклад, статті:

Муромцев І. В., Муромцева О. Г. Дещо про традиції й сучасну лінгвістичну термінологію (полемічні нотатки). *Ігор Муромцев. Вибрані праці*. Харків, 2009. С. 168–185;

Глуценко А. В. Про структуру лінгвістичного методу. *Незгасимий словосвіт: 36. наук. праць на пошану проф. В. С. Калашника*. Харків, 2011. С. 13–20.

Єрмоленко С.Я. У часі й над часом (роздуми з нагоди 100-річчя НАН України). *Український світ у наукових парадигмах: 36. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. 2018. Випуск 5. С. 80–89 (див. Додаток VI).

Оглядова стаття становить науковий текст, у якому здійснено огляд, аналіз і коментар щодо певних проблем і питань мовознавчого дискурсу, висвітлених у різних жанрах наукової комунікації (монографіях, статтях, підручниках).

Наприклад, стаття:

Борисов В.А. Теоретико-дискурсивні засади сучасної лінгвістики: актуальні напрями дослідження мови. *Український світ у наукових парадигмах: 36. наук. праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди*. Випуск 6. Харків : ХІФТ, 2019. С. 81–85.

Вербич С.О. Українська академічна ономастика: минуле, сьогодення, майбутнє. *Українська мова: Науково-теоретичний журнал Інституту української мови НАН України*. 2018. Випуск 3 (67). С. 28–39.

Єрмоленко С.Я. З історії української стилістики: від стилістики мовних засобів до інтегративної стилістики. *Українська мова: Науково-теоретичний журнал Інституту української мови НАН України*. 2019. Випуск 1 (69). С. 3–17.

Шишов О.А. Новітні явища в словотворенні української мови початку ХХІ століття. *Українське мовознавство: Збірник наук. праць Київського національного університету імені Траса Шевченка*. 2018. Випуск 2 (48). С. 118–126.

У сучасному науковому дискурсі вимоги до статей, які подають учені до наукових збірників та вісників, є чітко регламентованими щодо змісту й структури. Ступінь цієї регламентованості залежить від того, яку категорію має збірник, де вміщено статтю. В Україні існує розподіл наукових збірників на фахові й нефахові.

Наукове фахове видання — це періодичне або продовжуване видання (зокрема й електронне), внесене до затвердженого Департаментом атестації кадрів МОН України переліку видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора й кандидата наук та вченого звання професора й доцента.

В Україні фахові видання мають категорії А, Б, В. Найбільш рейтинговими є категорії А й Б (такі збірники інтегровані у світовий науковий простір і віддзеркалюють рівень національної наукової думки). Кожен український університет має фахові видання з різних галузей знань; фахові видання з мовознавства (філології) зареєстровані в тих університетах, де є філологічні факультети або мовознавчі кафедри. Фаховими є науково-теоретичні журнали, що виходять під егідою Інституту української мови та Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні.

Наприклад, фаховими для мовознавців є такі видання:

Українська мова: Науково-теоретичний журнал Інституту української мови НАН України.

Мовознавство: Науково-теоретичний журнал Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України.

Культура слова: Збірник наук. праць Інституту української мови НАН України.

Українське мовознавство: Збірник наук. праць Київського національного університету імені Траса Шевченка.

Лінгвістичні дослідження: Збірник наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія».

Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки

Вісник Львівського університету. Серія: філологічна.

Вісник Одеського національного університету. Філологія.

Загалом на сьогодні в Україні існує кілька десятків фахових мовознавчих видань.

Вимоги до статей у наукових фахових виданнях

До статей, що розміщують у фахових збірниках, зокрема, категорії Б, сформульовані чіткі вимоги, спрямовані на покращення формально-змістової якості тексту. Відповідно до Постанови президії Вищої атестаційної комісії України від 15.01.2003 р. № 7–05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України (Бюлетень ВАК України. 2003. № 1) наукова стаття має вмещувати такі обов'язкові елементи:

- **ВСТУП** (актуальність дослідження; постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми й на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю; формулювання мети статті, постановка завдань).
- **МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ** (здіяяні автором методи наукового аналізу та опису обраних мовних явищ).
- **ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ / РЕЗУЛЬТАТИ ТА ДИСКУСІЇ** (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; дискусії щодо висвітленої проблематики).
- **ВИСНОВКИ** (узагальнення результатів, перспективи подальших досліджень).

Обов'язковими інформативними складниками наукової статті є **УДК** (універсальна десятинна класифікація), інформація про

автора (прізвище, ініціали, місто та місце роботи), назва статті, анотації українською та англійською мовами з ключовими словами, основний текст та список використаної літератури (див. Додаток II).

Відповідно до цих вимог, автор статті мусить проаналізувати вже наявну літературу (монографії, дисертації, статті) з обраної проблеми та обґрунтувати необхідність власних наукових пошуків у цій царині, тобто вказати на малодосліджені або взагалі не досліджені питання й лакуни, що потребують наукового опису та аналізу. Наступним кроком автора є формулювання мети й постановка завдань, які конкретизують позицію науковця щодо поставленої проблеми та окреслюють шляхи її розв'язання.

Чітка структурованість статті формує в науковців-початківців навички творення власного наукового тексту, але в той же час провокує формалізацію наукового мовомислення.

В основній частині наукової статті, яка присвячена викладу отриманих результатів з обґрунтуванням їх достовірності, автор, розкриваючи поставлені завдання, наводить приклади, аналізує й описує їх, підтверджує власні міркування відповідними посиланнями на думки авторитетних учених. Отримані автором результати підлягають узагальненню у висновках, що повинні містити не тільки підсумки статті, а й окреслювати перспективи подальших досліджень у певному напрямі.

Список використаної літератури в таких статтях оформлюють відповідно до чинних правил бібліографічного опису наукової публікації, зокрема монографії, статті, автореферату та ін. [див. *Бібліографічне посилання: Загальні положення та правила складання ДСТУ 8302:2015. Видання офіційне. К.: ДП «УкрНДНЦ», 2016*]. Також подають транслітерований список літератури (REFERENCES), який оформлюють відповідно до вимог чинної Таблиці транслітерації українського алфавіту латиницею (див. Додаток III).

Цитування та внутрішньотекстові покликання на літературні джерела у фахових збірниках здійснюють за стилем АПА (анг. APA: *American Psychological Association (APA) Style*). Стиль АПА — модель оформлення наукових робіт, розроблена Американською асоціацією психологів. Цей стиль вимагає використання покликань у тексті роботи щоразу, коли цитують джерело (парафраз, цитата всередині рядка чи блокова цитата). Внутрішньотекстове покликання містить інформацію про автора праці, яку цитують, рік видання та сторінковий інтервал (номери сторінок, з яких наводиться цитата) (див. Додаток IV).

Статтю приймають до друку за умов дотримання всіх наявних вимог; якщо текст не відповідає цим вимогам, його відхиляють або надсилають авторові для вдосконалення (зразки оформлення статті у фаховому виданні категорії Б див. у Додатку V).

Будь-яка стаття — це науковий твір, у якому вчений презентує власні міркування щодо певної проблеми, щоб поділитися ними з іншими дослідниками (у цьому випадку нове знання спирається на старе, тобто вже наявні концепції та дослідження, представлені в попередніх наукових монографіях). Комунікативний складник статті реалізований насамперед у діалозі, що відбувається між науковцями, які досліджували презентоване явище у вимірі синхронії-діахронії, автором статті та її читачами. Наукові ідеї не виникають самі по собі, вони базуються на вже наявному знанні, що є усталеним та загальноприйнятим, але потребує деталізації, конкретизації чи ревізії з огляду на потреби часу.

Особливу дискурсивну вагу мають збірники статей, присвячені ювілейним датам видатних мовознавців (можуть бути фаховими й нефаховими). У таких збірниках уміщують розвідки, присвячені індивідуальному дослідницькому спадку мовознавця й тим питанням, які були або є цариною його зацікавлень. Тож можна говорити, що відбувається комунікація між автором публікації та вченим-ювіляром, оскільки будь-яка стаття на пошану вимагає детального ознайомлення з його науковим доробком, що сприяє актуалізації наявного знання в сучасному контексті.

Наприклад:

Беценко Т. Науково-методичний доробок С.І. Дорошенка в парадигмі сучасних лінгвістичних реалій. *Лінгвістичні студії: на пошану корифею* : Зб. наук. праць з нагоди 90-ліття від дня народження проф. С.І. Дорошенка. Харків, 2014. С. 370–374.

Лукінова Т.Б. Славістика в науковій спадщині академіка В.М. Русанівського. *Життя у слові* : Зб. наук. праць на пошану академіка В.М. Русанівського. К., 2011. С. 14–24.

Шевченко Л.І. Український мовознавець Л.А. Лисиченко: наукова особистість у ритмах традиції, часу й культурної історії народу. *Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць Харківського національного університету імені Г.С. Сковороди* : До 90-річчя від дня народження професора Л.А. Лисиченко. Харків, 2018. С. 6–12.

Читач таких статей отримує змогу ознайомитися не лише з авторським матеріалом, а і з теоретичними концепціями науковця-ювіляра, що уможливорює трирівневу комунікацію ювіляр — автор статті — читач.

ТЕЗИ

Лінгвістичні тези є викладом основних положень наукового дослідження в мовознавчій царині (статті, доповіді, дисертації, монографії та ін.). Тези зазвичай орієнтуються на найсуттєвіше в науковому дослідженні.

Науковці висувають до композиційно-сислової структури тез такі вимоги: 1) наявність преамбули, яка є обґрунтуванням

актуальності та введенням до предмета досліджуваного питання; 2) предметно-логічна єдність змісту; 3) підсумки викладеної інформації.

Загальною нормою тез є щільність змісту, комунікативна доступність та відсутність емоційно-експресивних метафор, перифраз, інверсії та інших емотивно маркованих мовних засобів і прийомів. Тези найчастіше друкують у матеріалах наукових конференцій та семінарів або в збірниках наукових праць, де розміщують результати наукових досліджень аспірантів (докторантів).

Наприклад, тези:

Маленко О.О. Лінгвокомунікативні стратегії в науковій рецепції поетичного тексту. *Тези доповідей Всеукраїнської науково-методичної конференції «Фрізманівські читання: науково-методична спадщина, продовження традицій»*. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди. 24 вересня 2020. С. 63–64.

Соприкіна В.Д. Українсько-російська інтерференція в псевдоніміконі сучасних українських митців. *Український світ у наукових парадигмах: Зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Харків : ХІФТ, 2020. Випуск 7. С. 186–188 (див. Додаток VIII).

РЕЦЕНЗІЯ

Рецензія виконує функцію оцінки тексту в загальному науковому дискурсі. З-поміж інших жанрів рецензія вирізняється максимальним виявом особистісного начала в тексті, оскільки рецензент проявляє себе як суб'єкт когнітивно-комунікативної діяльності за допомогою спеціальних мовно-стилістичних засобів. Рецензія, як і реферат, тези, анотація, належить до малих жанрів наукового стилю. Як зазначає мовознавиця Н. Яценко, «наукову рецензію в лінгвістиці кваліфікують як один із жанрів вторинної наукової комунікації та пов'язують із специфічними дискурсивними функціями та завданнями, відмінними від функцій і завдань таких первинних жанрів, як стаття, монографія, дисертація, що репрезентують оригінальні знання, здобуті внаслідок науково-дослідницької діяльності. Наукова рецензія ґрунтується на обробленні та аналізі первинних текстів, вона є похідним від них утворенням» [21, с. 93].

Наприклад, рецензії:

Беляєва Т.В., Щербакова Н.В. Категорія наслідку в українській мові. Рецензія на мон.: Дорошенко С.І., Кринська Н.В. Структурно-семантичний синтаксис: складні речення з компонентом наслідку. Харків : ФОП Панов А.М., 2019. *Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. 2019. Вип. 50. С. 322–327.

Кравець Л.В. Рецензія на: Територія мови Тараса Шевченка: Монографія. С.Я. Єрмоленко, Г.М. Вокальчук, А.Ю. Ганжа, Л.П. Гнатюк, Г.М. Сютя; за ред. С.Я. Єрмоленко. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. 348 с. *Українська мова: Науково-теоретичний журнал Інституту української мови НАН України*. 2017. Випуск 1 (61). С. 135–140.

Ніка О.В. Рецензія на монографію: Коць Т.А. Українське слово в пресі кінця XIX — початку XXI ст. : динаміка літературної норми. Київ, 2018. *Українська мова : Науково-теоретичний журнал Інституту української мови НАН України*. 2019. Випуск 1 (69). С. 163–169.

Оскільки рецензія є вторинним жанром наукового стилю, то їй притаманна вільна композиційна структура, яка не має чіткого стандарту написання. При цьому «найінформативнішим компонентом рецензії є «Основна частина», у якій за допомогою накопичення часткових оцінок, мотивацій, аргументів складається загальне оцінне спрямування тексту» [21, с. 94]. У написанні рецензії автор надає об'єктивну оцінку представлених праці, отже метою рецензії є коментар основних положень наукової праці, осмислення авторської думки, доповнення до неї або її розгортання, вираження власного ставлення до постановки проблеми, а також аргументована оцінка й висновки про значущість роботи.

У науковій рецензії найбільш вартісною є думка автора, який не відкриває нове знання, а аналізує вже наявне з метою надання йому об'єктивної оцінки. У зв'язку із цим думка рецензента повинна бути аргументованою, послідовною та логічною (див. Додаток IX).

ВІДГУК ПРО ДИСЕРТАЦІЮ

Відгук є реакцією наукового співтовариства на якість дисертаційного дослідження з метою визначення його відповідності нормам науки. Особливу наукову вагу має відгук офіційного опонента про подану до захисту дисертацію. Типова структура відгуку опонента складається з трьох основних частин. Перша частина є вступом відгуку і містить коментар щодо об'єкта й предмета наукового вивчення, актуальності, новизни, методології дослідження, структури тексту дисертації. Друга частина становить аналіз змісту дисертації з визначенням її переваг та недоліків. Третя частина є підсумком, у якому автор дає загальну підсумкову оцінку дисертаційному дослідженню, висловлює пропозиції щодо присудження чи не присудження здобувачеві відповідного наукового ступеня [16, с. 63]. Відгук позначений певним виявом індивідуальної стилістики, можливістю використання неакадемічної (полемічної) форми викладу, меншим рівнем стандартизації. Відгуки опонентів про дисертаційне дослідження розміщують на сайті закладу, де відбувається захист роботи, для попереднього інформування наукової спільноти про рівень поданого на захист дослідження (див. Додаток X).

ВІДГУК ПРО АВТОРЕФЕРАТ ДИСЕРТАЦІЇ

Відгук про автореферат дисертації — це висновок наукової особи про автореферат поданої до захисту дисертації. Цей відгук пишуть у довільній формі, але традиційно коментують й оцінюють такі структурно-змістові параметри тексту автореферату: актуальність теми дослідження, наукова новизна, теоретична й практична значущість дисертації, наукові публікації здобувача з теми, висвітлення автором змісту розділів дисертації, наявність висновків, їх співвідносність із завданнями роботи. Якщо наукова особа має критичні зауваги, міркування, питання до змісту автореферату або розв'язання досліджуваної проблеми, вони можуть бути висловлені як коментарі в самому тексті або винесені в прикінцеву частину відгуку. Завершує відгук про автореферат резюме про відповідність дисертації вимогам МОН України (див. Додаток XI).

АНОТАЦІЯ

Анотація до наукової статті, монографії чи дисертації належить до науково-інформативного жанру й має на меті ознайомити наукову спільноту зі змістом пропонованого дослідження. Анотація до *наукової статті* вміщує інформацію про її мету або завдання, методи наукового аналізу та опису, джерельну базу, отримані в ході дослідження результати (що зроблено й досягнуто автором). До анотації на наукову статтю подають *ключові слова* (5–8).

Наприклад, анотація до статей:

Умрихіна Л. В. Квaziспонукальні конструкції в художньому тексті: інтерпретація модальних смислів. Український світ у наукових парадигмах: Зб. наук. праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Випуск 7. Харків : ХІФТ, 2020. С. 76–86.

Стаття присвячена розгляду синтаксичних конструкцій із головним предикативним членом, вираженням дієсловом у формі спонукального способу, щодо втіленого в них модального значення (мета). Звернено увагу на важливість розмежування спонукальних і неспонукальних конструкцій із урахуванням особливостей їх суб'єктивно-модального змісту; акцентовано на потребі залучення широкого контекстуального оточення для виявлення значеннєвої специфіки кожної окремої синтаксичної одиниці.

Ключові слова: *непряме спонукування, спонукальна конструкція, квазі-спонукальна конструкція, спонукальний спосіб, суб'єктивно-модальне значення.*

Симонок В. П. Мовні запозичення на історико-філологічному тлі. Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Випуск 52. Харків, 2020. С. 28–38.

Статтю присвячено взаємодії української мови з англійською, французькою й німецькою мовами в процесі їх контактування. Ці мови обрано через їхню поширеність і вплив на інші мови світу. Дослідження здійснене

за допомогою методу компонентного аналізу, описового й дескриптивного методів. У статті проаналізовано основні закономірності еволюції мови, встановлено шляхи, засоби й причини запозичування, визначено функції запозичених слів та розглянуто історичні процеси, пов'язані з ними.

Ключові слова: запозичення, лексико-семантична група, асиміляція, мовна картина світу, еволюція, концептуальна картина світу.

В анотації до монографії окреслюють проблему й науковий напрям здійсненого дослідження, зазначають його актуальність, методологічну основу, теоретичну вагу, шляхи розв'язання поставлених завдань. Стисло інформують про структуру й зміст роботи, отримані наукові результати й прогнозують подальші перспективи опрацювання цієї проблеми. Завершує текст конкретизація цільової аудиторії, на яку розрахована монографія.

Наприклад, анотація до монографії:

Сюта Г. М. Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття. Київ : Інститут української мови НАН України, 2017. 384 с.

Сучасна рецептивна стилістика художнього тексту — це нова філософія його наукового пізнання як лінгвокультурного й когнітивно-комунікативного феномену, у якому закумуляовано образно-естетичний та інтелектуально-почуттєвий досвід різних поколінь українських письменників, мовно-культурну пам'ять нації. Одиницями виміру цієї пам'яті в поетичній мові є цитати.

Теоретичне значення мають обґрунтовані в монографії положення про лінгвокогнітивні механізми утворення й реактуалізації цитат, про умови їх упізнавання, про актуальні критерії класифікації. Запропонована типологія цитатних висловлень дає всебічне (з погляду походження, формату відтворення, контекстної прагматики) уявлення про одиниці, які наповнюють цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття.

Для наукових працівників, викладачів, учителів, аспірантів, магістрантів, студентів-філологів.

ПІДРУЧНИК І ПОСІБНИК З ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИХ ПИТАНЬ МОВОЗНАВСТВА

Підручник є основним видом навчальної літератури й містить насамперед базові знання з предмета вивчення. Мовознавчий підручник є навчально-науковим виданням, у якому викладені теоретичні основи тієї чи тієї мовознавчої галузі. Оскільки в підручниках представлено базове, дисциплінарне наукове знання, то виклад матеріалу в ньому не позначений проблемним характером. Підручник має відповідати програмі й містити інформацію, обов'язкову для засвоєння здобувачем освіти. Сучасна освітня практика висуває до підручника низку вимог, зокрема, урахування таких принципів: єдності теорії та практики, генералізації, комплексності, відповідності освітній програмі [16, с. 85]. Навчально-теоретичним

виданням, що частково або повністю замінює або доповнює підручник, є *навчальний посібник*, що є одним із джерел знань із конкретної дисципліни.

У навчальному контенті вищої мовної освіти функціонують підручники та посібники як із традиційних лінгвістичних царин — фонетика, лексикологія, фразеологія, термінознавство, діалектологія, словотвір, морфологія, синтаксис, стилістика, історія мови; вступ до мовознавства, загальне мовознавство), так і новітніх — комунікативної лінгвістики, філософії мови, лінгвокультурології, соціолінгвістики та ін.

Наприклад:

Бацевич Ф.С. Філософія мови: історія лінгвософських учень: Підручник. Київ : Академія, 2008. 240 с.

Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія : Навч. посібник. Київ : «Вища школа», 2008. 327 с.

Лаврінець О.Я., Симонова К.С., Ярошевич І.А. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : Підручник / За ред. О.Я. Лаврінець. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 248 с.

Масенко Л. Нариси із соціолінгвістики : Посібник. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 243 с.

Мацько Л.І., Денискіна Г.О. Українська наукова мова (теорія і практика): Навч. посібник. Тернопіль : Вид-во «Підручники і посібники», 2011. 272 с.

Черемська О.С., Сухенко В.Г. Українська мова (за професійним спрямуванням): Підручник. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. 436 с.

Цимбал Н.А. Методи лінгвістичних досліджень : Навч. посібник. Умань : Візаві, 2019. 106 с.

УКРАЇНЬСЬКА ЛІНГВІСТИЧНА ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЯ

Спілкування за допомогою всесвітньої мережі стало невід'ємним складником нашого життя як у побуті, так й у сфері професійної комунікації. Як зазначають науковці, інтернет-комунікація є синтезом принципів оформлення інформації та реалізації комунікативних цілей традиційних форм, моделей і різновидів комунікації, що виникли внаслідок залучення до комунікативного простору нових екстралінгвальних факторів і реалій — комп'ютера і комп'ютерних мереж [9]. Інтернет є комунікативним середовищем, що уможливорює розгортання комп'ютерного спілкування завдяки процесуальності, інтерактивності, соціальній відкритості. Динамічний розвиток інтернет-технологій, що розширюють межі комунікації, позначається на людському житті в усіх сферах суспільної діяльності, зокрема й у площині наукового пізнання.

Комп'ютерне спілкування (комп'ютерний дискурс) може бути як особистісно-орієнтованим (наприклад, листування електронною поштою), так і статусно-орієнтованим (спілкування на конференціях різного спрямування: політика, спорт, наука, медицина та ін.). Наукова лінгвістична інтернет-комунікація належить до статусно-орієнтованого типу дискурсивної практики.

Науковці виокремлюють такі основні ознаки комп'ютерного дискурсу: електронний сигнал як канал спілкування; віртуальність; дистантність, тобто розподіл у часі та просторі; опосередкованість (комунікація відбувається за допомогою технічних засобів); наявність гіпертексту; креалізованість комп'ютерних текстів; зазвичай статусна рівність між учасниками; комбінація різних типів дискурсу; своєрідна комп'ютерна етика.

Комп'ютерному спілкуванню притаманні ті ж риси, що й іншим видам комунікації. За способом контакту цей вид комунікації є опосередкованим, оскільки здійснюється за допомогою технічного засобу — комп'ютера. За каналом передачі та сприйняття інформації комп'ютерну комунікацію можна поділити на актуальну (спілкування знайомих людей) та віртуальну (спілкування з невідомими, віртуальними людьми), що здебільшого властиве науковій інтернет-комунікації. За формою — усна та письмова комунікація (з використанням голосового модему чи тільки графічне спілкування). Щодо часових характеристик наукової комп'ютерної комунікації, то вона може тривати декілька хвилин (отримання листа електронною поштою, надсилання інформації), так і довготривалою, наприклад, участь в онлайн-конференціях.

Презентація мовної особистості вченого як носія наукової культури, учасника суспільних відносин та когнітивно-комунікативних процесів у віртуальному дискурсі відбувається на сайтах кафедр, наукових порталах, персональних сайтах учених й офіційних сайтах наукових установ чи освітніх закладів, онлайн-конференціях.

Процес створення наукового сайту є двоступеневим: 1) створення сайту для залучення його до наукової комунікації; 2) трансформація сайту (після його розташування в інтернеті) під час комунікації. Створенню сайту передують такі стадії прогнозування його комунікативної спрямованості та ефекту:

- 1) орієнтування на певного адресата, його моделювання;
- 2) вибір матеріалу, що буде розміщено на сайті;
- 3) вибір комунікативної тактики та стратегії (способи презентації матеріалу та спрямованості на комунікацію);
- 4) структурування сайту [2, с. 191].

Науковці ідентифікують *сайт* як гіпертекстове утворення електронної комунікативної діяльності (твір), що перебуває в постійній

динаміці й реалізується в сукупності взаємозалежних (тематично, семантично, інтенціонально) веб-сторінок. Комунікативний акт між автором-ученим та читачем уможливорює *гіпертекст*, тобто текст з низкою слів (зазвичай виділених певним шрифтом чи кольором), які виконують роль посилань та вказують або на інші частини цього ж документа, або взагалі на інший документ [2; 9].

Саме гіпертекстуальний характер наукового сайту дозволяє об'єднати всі тексти, розміщені на ньому, у єдиний макротекст, при цьому читач, обираючи напрями руху сайтом та користуючись системою посилань (мапою сайту), сам створює власний текст. Комунікативна спрямованість сайту забезпечує трансформацію інформаційного простору до комунікативно-інформаційної системи за допомогою компонентів, що характеризуються комунікативною орієнтованістю (чат, гостьова книга, електронне листування) [9, с. 8–9].

Персональний сайт науковця

Аналіз персональних сайтів учених-мовознавців дозволяє визначити характеристику таких його основних композиційних елементів:

1. *Головна сторінка*, яка є ніби відправним пунктом для занурення в когнітивно-комунікативний простір сайту. Цей розділ здебільшого містить вітання автора сайту, його короткі біографічні відомості, інформацію про трудову діяльність. Заголовки персональних сайтів українських учених та їхні адреси здебільшого акцентують увагу на особистості вченого (персональні сайти відомих українських професорів-мовознавців Олени Селіванової, Ірини Шевченко). Адреса сайту науковця теж є невід'ємним складником гіпертекстового простору сайту, оскільки вона переважно асоціюється із заголовком та є співвіднесеною з інформацією, що презентована на сайті: *home.univer.kharkov.ua/shevchenkois/index.html* (автор сайту — професор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Шевченко І. С.); *selivanova.net/* (автор сайту — професор Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького Селіванова О. О.).
2. *Наукова діяльність* — сторінка сайту, на якій відвідувач може дізнатися про навчання науковця в аспірантурі, захист кандидатської та докторської дисертацій, членство в учених радах, викладацьку діяльність та ін.
3. У розділі «Публікації» можна знайти інформацію про основні друковані роботи науковця-автора сайту (статті, монографії, підручники, посібники та ін.) та ознайомитися з деякими з них (переважно статті).
4. Розділ «Контакти», як правило, містить поштову електронну адресу, що уможливорює спілкування з науковцем не тільки

на сторінках його текстів. Автори сайтів, надаючи адресу своєї електронної пошти, ніби закликають відвідувачів до подальшого спілкування, підтримки контактів, обміну досвідом.

5. У розділі «*Гостьова книга*» відвідувачі мають можливість залишити свій коментар, побажання, подяку науковцеві, а також поспілкуватися між собою на цікаві та актуальні для них наукові теми. Цей розділ сайту є найбільш значущим в організації наукової інтернет-комунікації, оскільки він передбачає публічні відповіді автора сайту на запитання відвідувачів, що забезпечує не тільки комунікативний процес, а й сприяє формуванню й розгортанню нового наукового знання.

Отже, персональний сайт науковця є сукупністю веб-сторінок, які спрямовані на забезпечення комунікативно-когнітивної діяльності як автора, так і адресата сайту. Сучасний науковий сайт є макротекстом, що уможливорює діалогічність актуальної наукової думки й розширює межі професійної комунікації, лінгвістичної зокрема.

Сайт мовної кафедри в науковій інтернет-комунікації

Сайти мовних кафедр закладів вищої освіти мають на меті всебічне висвітлення всіх подій, пов'язаних з науковою та навчально-методичною діяльністю представників професорсько-викладацького складу кафедри як структурного підрозділу вищого навчального закладу, а також інтегрують науковий доробок кафедри в загальний теоретико-практичний простір; здійснюють допомогу дослідникам-відвідувачам сайту у власних наукових та методичних розвідках.

Здебільшого сайти кафедр мають таку структуру:

1. *Головна сторінка*, на якій розміщено логотип кафедри (за наявністю), загальну інформацію про кафедру та напрями її роботи, вітання завідувача.
2. *Співробітники* (інформація про кожного викладача чи співробітника кафедри). Для інформації про викладачів обов'язковими є такі параметри: назва вищого навчального закладу, який закінчив; кваліфікація за дипломом; професійна кар'єра; наукові й навчально-методичні здобутки, громадська діяльність, нагороди.
3. *Історія кафедри*.
4. *Освітня діяльність* (навчальні дисципліни, що читають викладачі кафедри; освітньо-професійні програми, навчальні та робочі програми й силабуси до дисциплін).
5. *Наукова діяльність викладачів кафедри* (інформація про надруковані публікації, відвідані чи організовані викладачами кафедри конференції та семінари; наукові проекти, розміщені у форматі PDF збірники наукових праць кафедри та ін.).
6. *Новини кафедри*.

7. *Співпраця кафедри із закладами вищої освіти, установами, громадськими організаціями* (див. сайт кафедри українознавства і лінгводидактики Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди: <http://hnpu.edu.ua/uk/division/kafedra-ukrayinoznnavstva-i-lingvodydaktyky>).

Лінгвістичний інтернет-портал

Сучасна лінгвістична інтернет-комунікація відбувається й за допомогою лінгвістичних інтернет-порталів, які зорієнтовані на широке коло адресатів: *Лінгвістичний портал Nova info* (режим доступу: www.nova.info/); *Український мовно-інформаційний фонд НАН України* (режим доступу: www.ulif.org.ua/); *Український лінгвістичний портал* (режим доступу: lingvoforum.net/index.php?topic...0) та ін.

Сучасний мовознавчий інтернет-портал здебільшого має цілу низку розділів, що присвячені різним питанням: *Лінгвокалендар*, де подано інформацію про визначні дати та події в історії лінгвістичних учень; розділ *«Новини та конференції»* містить дані про філологічні конференції, семінари із зазначенням дати та місця проведення, підготовку матеріалів доповідей, вимоги до оформлення статей та ін.; декілька розділів, присвячених питанням культури мовлення, правопису; правила та вимоги до написання наукових робіт (реферат, стаття), оформлення списку літератури та ін.; *онлайн-словники* (двомовні, тлумачні, орфографічні); у розділі *читальна зала* відвідувач portalу може знайти лінгвістичні статті українських та зарубіжних наукових видань, бібліографічний покажчик та ін.

Комунікативна спрямованість лінгвістичного інтернет-порталу полягає у створенні цілісного макротексту як єдиного простору для формування нового знання в таких розділах portalу, як *«Форум»*, *«Довідкова служба»*, *«Гостьова»*, *«Правопис-онлайн»* та ін.

На сторінках *«Форуму»* відвідувачі сайту можуть ставити питання чи дискутувати між собою стосовно цікавих чи проблемних для них мовознавчих, літературознавчих, перекладознавчих та інших питань.

«Довідкова служба» та *«Правопис-онлайн»* надають консультації та відповіді на питання щодо орфографічних, пунктуаційних, стилістичних норм сучасної української мови.

У рубриці *«Гостьова»* відвідувачі ставлять питання загального характеру та залишають свої коментарі щодо роботи portalу та подяку й побажання його авторам. Тож сучасний лінгвістичний портал є актом комунікації між його авторами та відвідувачами, що уможливорює формування нового знання.

Інтернет-конференція (онлайн-конференція)

Порівняно новою формою наукової комунікації є онлайн-конференції, які мають низку специфічних рис порівняно з традиційними конференціями в реальному житті, але за своїми структурно-змістовими ознаками не мають принципових відмінностей. Характерною особливістю наукової конференції, мовознавчої зокрема, є обрана проблематика та сукупність питань, що підлягають обговоренню й вирішенню в межах певної галузі дослідження.

Перебіг онлайн-конференції підпорядкований традиційним формам її роботи на пленарному й секційних засіданнях. Наукова доповідь, її обговорення, постановка запитань та відповіді на них є елементами звичайної (у режимі офлайн) сучасної наукової конференції. Наукова інформація не тільки повідомляється слухачам, а й отримує свій подальший розвиток завдяки реакції наукової спільноти на неї (науковий діалог і полілог), у чому й полягає комунікативна значущість конференції у формуванні загального й фахового інтелектуального потенціалу.

Термін проведення онлайн-конференцій та обговорення її матеріалів, на відміну від традиційних, може бути набагато довшим. Наприклад, є досвід проведення конференцій, які можуть тривати впродовж кількох місяців. Упродовж цього часу, як зазначено в інформаційному листі, усі науковці можуть зареєструватися на інтернет-форумі відповідного сайту й протягом заявленого часу брати участь в обговоренні матеріалів конференції.

Перевагою такої форми комунікації є залучення широкого кола науковців, створення когнітивно-комунікативного акту між представниками різних країн, що сприяє формуванню міжнародного наукового досвіду. В онлайн-конференціях діалог є важливою формою отримання нового знання, при цьому комуніканти мають більше часу й можливостей для фахового спілкування, а реакція реципієнта (учасника конференції) на наукові ідеї доповідачів сприяє розгортанню діалогу між ученими різних країн.

Таким чином, на сьогодні наукова інтернет-комунікація є однією з актуальних форм спілкування, надання та отримання необхідної інформації. Мовознавча інтернет-комунікація є порівняно новою науковою формою обміну думками, яка стає все більш популярною серед фахівців. У сучасному комп'ютерному дискурсі інтернет-комунікація представлена персональними сайтами вчених, сайтами мовних кафедр закладів вищої освіти, лінгвістичними порталами, онлайн-словниками, онлайн-конференціями, які сприяють поширенню актуального лінгвістичного знання.

ПИТАННЯ ДЛЯ РЕФЛЕКСІЇ

1. Що таке науковий дискурс? Чим різняться поняття *текст* і *дискурс*?
2. Дайте визначення мовознавчому дискурсу. Що є метою наукової мовознавчої комунікації?
3. Що таке науковий стиль? Назвіть підстили наукового стилю та їхні жанри.
4. Визначте мовностилістичні ознаки наукового дискурсу.
5. Що таке *термін*? Які основні характеристики терміна? Чим може бути зумовлене значення терміна в контексті?
6. Прокоментуйте шляхи формування української мовознавчої термінології.
7. Хто з українських мовознавців досліджував і досліджує наукові й професійні терміносистеми?
8. Які тенденції мають місце в термінологійній організації сучасного українського мовознавства?
9. Назвіть первинні й вторинні жанри мовознавчого дискурсу. Чим вони різняться?
10. Охарактеризуйте жанр наукової монографії. Які галузі мовознавства є продуктивними для монографічних досліджень української мови?
11. Охарактеризуйте жанр дисертації. Які є вимоги в українському науковому дискурсі до оформлення структури й змісту дисертаційного дослідження?
12. Що таке автореферат дисертації? Яка його функція й структура?
13. Охарактеризуйте жанр наукової статті, прокоментуйте функції наукової статті відповідно до її типу.
14. Назвіть чинні вимоги до структурно-змістового оформлення статті для фахового видання.
15. Яку функцію виконує рецензія на наукову монографію? Які складники має така рецензія?
16. Охарактеризуйте такі вторинні жанри наукової комунікації, як *тези* й *анотація*.
17. Охарактеризуйте такі жанри наукової комунікації, як *підручник* і *посібник*.
18. Що таке наукова інтернет-комунікація? У яких формах здійснюється сучасне наукове спілкування у сфері мовознавства?
19. Охарактеризуйте таку форму наукової інтернет-комунікації, як сайт (персональний ученого, наукової установи чи освітнього закладу).
20. Що таке онлайн-конференція, у чому її особливості й перспективи?

РЕКОМЕНДОВАНА Й ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ

1. Габидуллина А. Р. Жанры речи и жанры дискурса : к проблеме терминологии. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2007. № 765. С. 51–55.
2. Данилюк С. Персональний сайт як спосіб презентації особистості науковців. *Наукові записки. Сер. Філологічні науки*. Кіровоград, 2010. № 89. С. 190–194.
3. Демчук Н. Р. Науковий текст як стратегічний засіб наукової комунікації (до проблеми редакційного опрацювання). *Young Scientist*. № 9 (36) september, 2016. [Електронний ресурс] : URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/9/114.pdf>
4. Корягін М. В. Основи наукових досліджень : Навч. посібник. К. : Алерта, 2014.
5. Кравченко Ю. Поняття тексту й дискурсу в аспекті комунікативної ситуації. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2009. Вип. 9. С. 26–29.
6. Кратко М. Проблеми української наукової мови. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2002. № 453. С. 12–13.
7. Кущенко О. С. До проблеми сутності, типів та особливостей інтернет–комунікації. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки : Зб. наук. пр. Запоріжжя*, 2007. Вип. 45. С. 210–217.
8. Лисиченко Л. А. Динамічні процеси в українській мові кінця ХХ — початку ХХІ століття. *Лінгвістичні дослідження : Зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2009. Вип. 28. С. 100–105.
9. Матвєєва С. А. Сайт як жанр інтернет–комунікації (на матеріалі персональних сайтів учених) / Автореф. ... канд. філол. наук зі спеціальності 10.02.15 — загальне мовознавство. Донецьк, 2006. 20 с.
10. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови : Підручник. К. : Вища школа, 2003.
11. Медведь О. В. Українська граматична терміносистема (історія та сучасний стан) / Автореф. ... канд. філол. наук зі спеціальності 10.02.01 — укр. мова. Харків, 2001.
12. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство : Підручник. Львів : Світ, 1994.
13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : Підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008.
14. Семенов О. М. Культура наукової української мови : Підручник. К. : Академія, 2010.
15. Соловьёв В. И. О функциональных свойствах автореферата диссертации и особенностях его составления. *Научно–техническая информация*. Сер. 1. 1986. № 6. С. 20–24.

16. Сурмін Ю. П. Наукові тексти : специфіка, підготовка та презентація : Навч.-метод. посіб. К. : НАДУ, 2008.
17. Троянская Е. С. Полевая структура научного стиля и его жанровых разновидностей. *Общие и частные проблемы функциональных стилей*. М., 1984. С. 16–27.
18. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. К. : Либідь, 2001.
19. Ярошенко Т. Наукові комунікації XXI століття : електронні ресурси для науки та освіти України [Електронний ресурс] : URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/100/Yaroshenko_Naukovi_komunikacii
20. Яхонтова Т. В. Сучасна наукова комунікація : жанрові інновації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2015. Вип. 14. С. 232–234. [Електронний ресурс] : URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2015_14_65
21. Яценко Н. Жанрово-стильова специфіка наукової рецензії. *Українська мова : Науково-теоретичний журнал Інституту української мови НАН України*. 2017. Випуск 1. С. 92–101.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК І

**БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК МОНОГРАФІЙ З РІЗНИХ
НАПРЯМІВ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА (2000–2020)¹****ІСТОРІЯ, РОЗВИТОК, ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.
ДІАЛЕКТОЛОГІЯ****Українське мовознавство**

1. Бадін Є.О. Походження українських прізвищ : [монографія]. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. 160 с.
2. Білоусенко П. І. та ін. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) : [монографія] / Білоусенко П. І., Іншакова О. І., Качайло К. А., Меркулова О. В., Стовбур Л. М. Запоріжжя — Кривий Ріг, 2010. 480 с.
3. Гірняк С. Соціолект галицької інтелігенції у формуванні норм української літературної мови (кінець ХІХ — початок ХХ ст.) : [монографія]. Дрогобич, 2018.
4. Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції : [монографія]. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 446 с.
5. Зелінська О. Українська барокова проповідь : мовний світ і культурні витоки : [монографія]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. 408 с.
6. Іщенко О. С. Голосні звуки української мови залежно від темпу мовлення : [монографія]. К., 2012.
7. Кобиринка Г. С. Акцентуація непохідних іменників у бойківських говірках : [монографія]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009.
8. Лисиченко Л. А., Лисиченко Т. Ю. Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції : [монографія]. Харків, 2015. 232 с.
9. Наєнко Г. М. Науковий текст середньоукраїнського періоду в лінгвостилістичному, текстолінгвістичному й комунікативно-функціональному висвітленні : [монографія]. К., 2013. 404 с.
10. Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс — *уця*) : [монографія]. Київ — Запоріжжя, 2002. 206 с.
11. Падалка Р. М. Динаміка прізвищ Донецької Слов'янщини : [монографія] / за ред. проф. В. О. Горпинича. К. — Д. : АНВОУ, 2010. 275 с.
12. Поповський А. М. Лінгвістичне та історико-культурне значення полтавських говорів у формуванні української літературної мови : [монографія]. Дніпропетровськ : ЛІРА, 2015. 292 с.

¹ Показчик не претендує на вичерпність реєстру монографій через відсутність єдиної системи обліку наукових видань в Україні.

13. Поповський А. М. Південноукраїнські джерела в історії формування української літературної мови : [монографія]. Дніпро : ЛІРА, 2018. 324 с.
14. Поповський А. М. Дешифр українських прізвищ : [монографія]. Дніпро : ЛІРА, 2020. 300 с.
15. Прадід Ю. Ф. У царині лінгвістики і права : [монографія]. Сімферополь, 2006. 256 с.
16. Тищенко К. М. Мовні контакти : свідки формування українців : [монографія]. К. : «Аквілон-Плюс», 2006. 416 с.
17. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX — на початку XX століття. Частина 1 : Матеріали до словника : [монографія]. Чернівці, 2000.
18. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX — на початку XX століття. Частина 2 : Джерела й соціокультурні чинники розвитку : [монографія]. Чернівці, 2007. 704 с.
19. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX — на початку XX століття. Частина 3 : Буковинська фразеологія у міжмовних зв'язках та в загальнокультурному контексті : [монографія]. Чернівці, 2007. 252 с.
20. Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII — початку XIX століття (з етимологічним словником) : [монографія]. Львів : Літопис, 2001. 371 с.
21. Фаріон І. Д. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV — XVIII століттях : мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива : [монографія]. Львів, 2015. 656 с.
22. Фаріон І. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV—XVII століттях : мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива : [монографія]. Вид. 2-ге, випр. Львів, 2018. 656 с.
23. Царалунга І. Варіативність у староукраїнській літературно-письменній мові XIV — XV ст. : [монографія]. Хмельницький, 2017.
24. Черемська О. С. Становлення й розвиток Харківської філологічної школи (XIX — перша третина XX ст.) : [монографія]. Харків : Видавець Олександр Савчук, 2020.
25. Шевельов Ю. В. Історична фонологія української мови : [монографія] / переклад з англ. С. В. Вакуленко, А. І. Даниленко). Харків, 2002. 801 с.
26. Шевельов Ю. В. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії : 1947–1953 рр. : [монографія]. К. : Темпора, 2012. 662 с.

Лексикологія. Фразеологія

1. Деменчук О. В. Лінгвістика чуттєвого сприйняття : динамічні моделі в семантиці перцептивної лексики української, польської та англійської мов : [монографія]. Рівне, 2014. 384 с.

2. Демиденко Г. Паралінгвальні фразеологізми в українській етнокультурі : [монографія]. Кривий Ріг : НПП АСТЕРІКС, 2014. 175 с.
3. Коротич К. Асоціативно-семантичне макрополе «безпека/небезпека» в дискурсі української преси XX –XXI століть : [монографія]. Харків : ХІФТ, 2017. 256 с.
4. Калько В. Українські паремії : семантика, синтактика, прагматика : [монографія]. Черкаси, 2019. 562 с.
5. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : [монографія]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
6. Ковтун А.А. Семантична деривація в релігійній лексиці української мови : [монографія]. Чернівці : Технодрук, 2018. 528 с.
7. Лексика українських масмедіа : [колективна монографія] / за ред М. Навальної. Переяслав-Хмельницький, 2019. 188 с.
8. Лексика на перетині наукових парадигм : [колективна монографія] / за ред. Л. Струганець. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2018.
9. Лисиченко Л.А. Лексико-семантична система української мови : [монографія]. Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2006. 150 с.
10. Лисиченко Л.А. Багатозначність у лексико-семантичній системі : структурний, семантичний, когнітивний аспекти : [монографія]. Харків : ВГ «Основа», 2008. 272 с.
11. Навальна М.І. Динаміка лексикону української періодики початку XX ст. : [монографія]. К. : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 328 с.
12. Навальна М. Нові явища та процеси у вживанні дієслів соціально-економічної сфери в українській мові : [монографія]. Переяслав-Хмельницький, 2014. 188 с.
13. П'яст Н.Й. Системна організація лексики на позначення матеріальної культури : [монографія]. Вінниця : Універсум, 2006. 111 с.
14. Редін П.О. Простір і час в українській фразеології : [монографія]. Харків : «Друкарня Мадрид», 2017. 160 с.
15. Степаненко М. Політичне сьогодення української мови : актуальний перифрастикон : [монографія]. Харків : Видавець Іванченко І.С., 2017. 616 с.
16. Степаненко М.І. Динаміка українського політичного лексикону 2018–2019 рр. : [монографія]. Полтава : ПП «Астроя», 2020. 408 с.
17. Стишов О.А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : [монографія]. К. : «Пугач», 2005. 388 с.
18. Струганець Л.В. Динаміка лексичних норм української літературної мови XX століття : [монографія]. Тернопіль : Астон, 2002. 352 с.

19. Тараненко К. В. Прагматичний потенціал антонімії української мови : [монографія]. Дніпро, 2017. 152 с.
20. Тименко Л. О. Лексика офіційно-ділового стилю в історії української мови (1917–1933) : [монографія]. К., 2012.
21. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія : [монографія]. Луганськ : Альма-матер, 2003. 362 с.
22. Яценко Н. О. Формування назв військового одягу в українській мові : [монографія]. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009.

Граматика (словотвір, морфологія, синтаксис)

1. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : [монографія]. Полтава : АСМІ, 2005. 350 с.
2. Вихованець І. Р. Структура синтаксичних категорій : [монографія]. Луцьк : Вежа, 2001. 340 с. (у співавторстві).
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови : [монографія]. К. : Пульсари, 2004. 400 с.
4. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української мови : [монографія] / за ред. К. Г. Городенської. К., 2017.
5. Габай А. Ю. Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській мові : [монографія]. К., 2011.
6. Голтвинецька М. Складнопідрядне речення відповідності : структура, семантика і комунікативна специфіка : [монографія]. Харків : Видавництво Іванченка І. С., 2020. 197 с.
7. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : [монографія]. К. : Видавничий дім Бураго, 2010. 208 с.
8. Дорошенко С. І., Кринська Н. В. Структурно-семантичний синтаксис : складні речення з компонентом наслідку : [монографія]. Харків, 2019. 168 с.
9. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття : функціональний і прагмалінгвістичний аспекти : [монографія]. Вінниця : Нова книга, 2009. 400 с.
10. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис : [монографія]. Донецьк : Донец. держ. ун-т, 2001. 662 с.
11. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : [монографія]. Донецьк : ДонНУ, 2006. 378 с.
12. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : [монографія]. Вид. 2-ге, виправл. і доп. Донецьк : ДонНУ, 2007. 394 с.
13. Загнітко А. П. Український синтаксис : теоретико-прикладний аспект : [монографія]. Донецьк, 2009. 137 с.
14. Загнітко А. П. Мовний простір граматики : [монографія]. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 448 с.
15. Іваницька Н. Л. Синтагматика українського дієслова і синтаксичний аналітизм : [монографія]. Вінниця : ВДПУ, 2012. 180 с.

16. Іваницька Н. Б. Дієслівні системи української та англійської мов : парадигматика і синтагматика : [монографія]. Вінниця : СПД Главацька, 2011. 636 с.
17. Кислюк Л. П. Сучасна українська словотвірна номінація : ресурси та тенденції розвитку : [монографія]. К., 2012.
18. Кобченко Н. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови : [монографія]. К. : ВД «Освіта України», 2018. 514 с.
19. Колоїз Ж. В. Українська okazіональна деривація : [монографія]. К. : Акцент, 2007. 311 с.
20. Колоїз Ж. В. Неузуальне словотворення : [монографія] / відп. ред. В. С. Калашник. К. : Акцент, 2007. 442 с.
21. Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників : [монографія]. Луцьк : Ред.-вид. від. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. 179 с.
22. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : [монографія]. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.
23. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови : Морфологія : [монографія]. Вінниця : Поділля, 2010. 464 с.
24. Кузьма І. Словотвірна синонімія і словотвірна варіативність прикметників в українській мові : [монографія]. Львів : Літопис, 2006. 308 с.
25. Кушлик О. П. Словотвірна парадигматика похідних дієслів в українській мові : [монографія]. Дрогобич, 2015. 384 с.
26. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія]. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
27. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія]. Вид. 2-ге, переробл. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. 393 с.
28. Нелюба А. М. Явище економії в словотвірній номінації української мови : [монографія]. Харків : ХІФТ, 2007. 302 с.
29. Нелюба А. Явища економії в словотвірній номінації української мови (системний вимір) : [монографія]. Харків : ХІФТ, 2014. 184 с.
30. Новікова Є. Б., Пономаренко В. Д. Інноваційні похідні прикметники в сучасній українській мові : семантико-словотвірний аспект : [монографія]. Харків : ХНАДУ, 2020. 200 с.
31. Олексенко О. А., Мізіна О. І. Структурно-семантичні та функціонально-стильові властивості нульсуфіксальних атрибутів : [монографія]. Полтава-Харків : ХІФТ, 2014. 232 с.
32. Плющ М. Я. Категорія відмінка в семантико-синтаксичній структурі речення : [монографія]. К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2016. 252 с.

33. Попова І.С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) : [монографія]. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського національного університету ім. Олеса Гончара, 2009. 432 с.
34. Скаб М.С. Граматика апеляції в українській мові : [монографія]. Чернівці : Місто, 2002. 272 с.
35. Соколова С.О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові : [монографія]. К. : Наукова думка, 2003. 270 с.
36. Степаненко М.І. Просторові поширювачі у структурі простого речення : [монографія]. Полтава : АСМІ, 2004. 463 с.
37. Степаненко М.І. Просторові поширювачі у структурі простого речення : [монографія] / 2-ге вид. перероб. і доповн. Полтава : АСМІ, 2020. 576 с.
38. Степаненко М.І. та ін. Співвідношення семантики і структури в системі мовних одиниць : [монографія] / Степаненко М.І., Українець Л.Ф., Ніколашина Т.І., Павлюк І.Г., Педченко С.О., Галаур С.П., Лукаш Н.М., Шрамко Р.Г., Дейна Л.В. Полтава, 2018. 390 с.
39. Степаненко Я.М. Диференціація об'єктного значення в семантико-синтаксичній структурі речення : [монографія]. Полтава : ПП «Астра», 2020. 260 с.
40. Халіман О.В. Граматика оцінки : морфологічні категорії української мови : [монографія]. Харків : «Майдан», 2019. 458 с.
41. Христианінова Р.О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : [монографія]. К., 2017.
42. Федурко М.Ю. Морфонологія відіменникового словотворення : [монографія]. Київ — Дрогобич : Вимір, 2003. 271 с.
43. Фурса В.М. Семантично-граматичне та словотвірне освоєння невідмінюваних імен : [монографія]. К. : Інститут української мови, 2005. 252 с.
44. Шитик Л.В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : [монографія]. Черкаси : видавець Чабаненко Ю.А., 2014. 474 с.

Лінгвостилістика. Культура мови. Ортологія

1. Бирик С.П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення : [монографія]. Ніжин, 2013. 589 с.
2. Дергач Д.В. Стилістика онімів в українських мас-медіа : [монографія]. К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. 270 с.
3. Єрмоленко С.Я., Бирик С.П., Коць Т.А. та ін. Літературна норма і мовна практика : [монографія] / за ред.С. Я. Єрмоленко. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. 320 с.
4. Іванова І.Б. Історія української реклами : мовностилістичний аспекти : [монографія]. Харків, 2016. 372 с.

5. Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі : [монографія]. К. : Видавництво «Логос», 2010. 302 с.
6. Коць Т. А. Українське слово в пресі XIX — початку XXI ст. : динаміка літературної норми : [монографія]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018.
7. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : [монографія]. Запоріжжя, 2002. 351 с.
8. Черемська О. С. Лексична та граматична інтерференція в сучасній українській літературній мові (на матеріалі преси Харківщини 50–80-х років XX століття) : [монографія]. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. 184 с.

Мова художнього тексту

1. Беценко Т. П. Текстово-образні універсалії думового епосу : структура, семантика, функції : [монографія]. Суми : Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. 400 с.
2. Бирик С. П. Оповідність в українській художній прозі : [монографія]. Київ — Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛДНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 288 с.
3. Богданова І. Біля джерел українського романтизму : [монографія]. Харків, 2008. 156 с.
4. Вокальчук Г. Авторський неологізм в українській поезії XX століття (лексикографічний аспект) : [монографія] / за ред. А. П. Грищенка. Рівне : Наук.-видав. центр «Перспектива», 2004. 524 с.
5. Вокальчук Г. «Я — беззразковості поет» (словотворчість Михайля Семенка) : [монографія]. Рівне : Перспектива, 2006. 200 с.
6. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів XX століття : [монографія] / відп. ред. С. Я. Єрмоленко. Острог : НаУ «Острозька академія», 2008. 536 с.
7. Вокальчук Г. М., Радько О. Г. Індивідуально-авторські прикметники в поетичному дискурсі XX — XXI сторіч (лексикографічний аспект) : [монографія]. Луцьк : Терен, 2017. 388 с.
8. Голікова Н. С. Мова художньої прози Павла Загребельного : від слова до концепту : [монографія]. Дніпро : Акцент ПП, 2018. 432 с.
9. Горнятко-Шумилович А., Космеда Т. Феномен креативності Василя Симоненка : літературознавчий та лінгвістичний аспекти : [монографія] / за заг. ред. проф. Т. Космеди. Познань : УАМ, 2016. 266 с.
10. Данилюк Н. О. Поетичне слово в українській народній пісні : [монографія]. Луцьк : РВВ Волинського національного університету ім. Лесі Українки, 2010. 511 с.

11. Дубенко О. Ю. Порівняльна поетика : типологічний та перекладознавчий аспекти : [монографія]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. 532 с.
12. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури : [монографія]. К. : Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
13. Єрмоленко С. Я., Вокальчук Г. М., Ганжа А. Ю., Гнатюк Л. П., Сюта Г. М. Територія мови Тараса Шевченка : [монографія] / за ред. С. Я. Єрмоленко. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. 340 с.
14. Калетнік А. Неокласична неологія : лінгвістичний статус : [монографія]. К., 2008. 304 с.
15. Калита О. М. Засоби іронії в малій прозі (кінець ХХ — початок ХХІ століття) : [монографія]. К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2013. 238 с.
16. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : [монографія]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 328 с.
17. Кравець Л. В. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. : [монографія]. К. : ВЦ «Академія», 2012. 416 с.
18. Кульбабська О. В., Шатілова Н. О. Ідіостиль Сидора Воробкевича : [монографія]. Чернівці, 2016. 456 с.
19. Лисиченко Л. А., Скорбач Т. В. Мовний образ простору і психологія поета : [монографія]. Харків, 2001. 160 с.
20. Лісничий Д. В. Метафора з дендронімним компонентом у поетичних творах першої половини ХХ століття (семантико-функціональний та лексикографічний аспекти) : [монографія]. К., 2008. 440 с.
21. Максимчук В. В. Словотворчість сучасних поетів Рівненщини : [монографія] / за ред. Г. М. Вокальчук. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. 386 с.
22. Маленко О. Лінгвопоетика Всесвіту в українському художньому тексті : еволюція смислів : [монографія]. Харків : ВГ «Основа», 2004. 184 с.
23. Маленко О. О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну) : [монографія]. Харків : ХІФТ, 2010. 488 с.
24. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту : Декодування Шевченкового вірша : [монографія]. К., 2006. 304 с.
25. Мойсієнко А. К. Мова як світ світів. Поетика текстових структур : [монографія]. Умань : Софія, 2008. 280 с.
26. Мойсієнко А. К. Текст як мистецька даність. Проблеми поетичної мови : [монографія]. Харків, 2018. 206 с.

27. М'ялковська Л. М. Мова художніх творів І. С. Нечуя-Левицького : лексикографічна і лінгвокогнітивна рецепція : [монографія]. К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2019. 608 с.
28. Пустовіт Л. О. Словник української поезії другої половини ХХ століття : [монографія] / упорядники В. І. Матюша, П. А. Матюша, І. Л. Міхно. К. : УНВЦ «Рідна мова», 2009. 244 с.
29. Русанівський В. М. У слові — Вічність : Мова творів Шевченка : [монографія]. К. : «Наукова думка», 2002. 240 с.
30. Сахарова О. В. Персонажі сучасної української драматургії : лінгвістичні аспекти : [монографія]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 352 с.
31. Семенець О. О. Синергетика поетичного слова : [монографія]. Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. 338 с.
32. Сидяченко Н. Г. Мовотворчість українських і польських письменників : [монографія]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. 160 с.
33. Ставицька Л. Естетика слова в українській поезії 10–30 рр. ХХ ст. : [монографія]. К. : «Правда Ярославичів», 2000. 156 с.
34. Сюта Г. М. Лінгвосвіт поезії авторів Нью-Йоркської групи : [монографія]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 164 с.
35. Сюта Г. М. Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття : [монографія]. К., 2017. 384 с.
36. Тележкіна О. О. Звук — слово — текст : мова української поезії II половини ХХ — ХХІ століття : [монографія]. Харків : «Майдан», 2020. 370 с.
37. Тимошенко П. Д. Студії над мовою Тараса Шевченка : [монографія]. К. : КММ, 2013. 224 с.
38. Тищенко О. М. Метафора Євгена Маланюка : семантико-функціональний аспект : [монографія]. К., 2004. 304 с.
39. Українець Л. Ф. Фонетична конотація в українській поетичній мові ХХ — ХХІ ст. : семантико-прагматичний вимір : [монографія]. Київ — Полтава, 2014. 380 с.

Лінгвокогнітологія. Лінгвоконцептологія. Теорія мовної картини світу. Теорія мовної особистості

1. Вільчинська Т. П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові ХVІІ–ХVІІІ ст. : [монографія]. Тернопіль : Джура, 2008. 424 с.
2. Голобородько К. Ю. Ідіостиль Олександра Олеся : лінгвокогнітивна інтерпретація : [монографія]. Харків : ХІФТ, 2010. 527 с.
3. Загнітко А. Теорія лінгвоперсонології : [монографія]. Вінниця : Нілан-Лтд, 2017. 136 с.
4. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української

- мистецтвознавчої термінології) : [монографія]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2006. 328 с.
5. Кононенко В. Концепти українського дискурсу : [монографія]. Київ — Івано-Франківськ : Плай, 2004. 248 с.
  6. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики : [монографія]. Одеса : «Астропринт», 2006. 328 с.
  7. Космеда Т. А., Плотнікова Н. В. Лінгвоконцептологія : мікро-концептосфера *СВЯТКИ* в українському мовному просторі : [монографія]. Львів : ПАІС, 2010. 408 с.
  8. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Сучасна концептологія : концепт «життя» в українській фраземіці : [монографія]. Донецьк : ДонНУ, 2009. 201 с.
  9. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу : [монографія]. Харків : «Основа», 2009. 192 с.
  10. Мацьків П. В. Концептосфера БОГ в українському мовному просторі : [монографія]. Дрогобич, 2007. 330 с.
  11. Мех Н. Наскрізні концепти *слово, мова, думка* у філософсько-релігійній та мовній картині світу Григорія Сковороди : [монографія]. К., 2005. 238 с.
  12. Мосенкіс Ю. Л., Синишин Р. І. Мовний образ Кореї в українському мовопросторі : [монографія]. К. : Видавничий дім А+С, 2007. 184 с.
  13. Піддубна Н. В. Теорія теолінгвістики : феномен біблійності в українській лінгвокультурі та омовлення релігійної картини світу (аналіз дискурсивної практики ХІХ ст.) : [монографія]. Харків : Майдан, 2019. 456 с.
  14. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики : [монографія]. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.
  15. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові : [монографія]. Черкаси, 2012. 488 с.
  16. Серебрянська І. М. Освіта в Україні : спостереження крізь призму мовної картини світу : [монографія]. Харків, 2018. 416 с.
  17. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери : [монографія]. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.
  18. Старко В. Ф. Концепт ГРА : [монографія]. Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2007. 204 с.
  19. Сукаленко Т. М. Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові : [монографія]. К. : Видавничий дім Бураго, 2010. 304 с.

Етнолінгвістика. Лінгвокультурологія

1. Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові : функціонально-семантичні й етнолінгвістичні вияви : [монографія]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 376 с.

2. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) : [монографія]. Львів : Літопис, 2002. 304 с.
3. Лавриненко С.Т. Мовні знаки концептуалізації правової культури у фольклорному тексті (лінгвокультурологічний аналіз різних жанрів українського фольклору) : [монографія]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. 468 с.
4. Левченко О.П. Фразеологічна символіка : лінгвокультурологічний аспект : [монографія]. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005.
5. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика : Нариси : [монографія]. К. : Довіра, 2007. 262 с.
6. Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд : [монографія]. К. : НДІУ, 2007. 444 с.
7. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури : [монографія]. К. : Ін-т української мови НАН України, 2009. 352 с.
8. Коцюба З. Рефлексія побутової свідомості в різномовному провєрбiальнoму просторі (від універсального до національного) : [монографія]. Львів : ДП «Видавничий дім «Укропол», 2010. 471 с.
9. Мамич М.В. Вербальний контент журналу «Жінка» в аспекті лінгвокультурології та медіастилістики : [монографія]. Одеса : «Астропринт», 2015. 528 с.
10. Мех Н.О. Лінгвокультурологема ЛОГОС у науковій, релігійній та художній картинах світу : [монографія]. К. : Інститут української мови НАН України, 2011. 410 с.
11. Савченко Л.В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови : етимологічний та етнолінгвістичний аспекти [монографія]. Сімферополь, 2013. 600 с.
12. Слухай Н.В. Етноконцепти та міфологія слов'ян в аспекті лінгвокультурології : [монографія]. К. : ВПЦ «Київський університет», 2005. 167 с.
13. Сукаленко Т.М. Лінгвокультурні типи в українській художній літературі ХІХ ст. : [монографія]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 676 с.
14. Тищенко О.В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі : [монографія]. К. : КДЛУ, 2000. 236 с.
15. Ткаченко О.Б. Мова і національна ментальність : спроба сучасного синтезу : [монографія]. К. : Грамота, 2008. 240 с.
16. Шуляк С.А. Чарівне слово українських замовлянь : [монографічне видання]. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. 588 с.
17. Ярещенко А.П. Етнокультурні реалії України (темпераційні студії) : На допомогу українському словесникові : [монографічне видання]. Харків : ХАНУ, 2017. 484 с.

Комунікативна лінгвістика. Лінгвістична прагматика.**Лінгвістика тексту. Теорія й практика дискурсу**

1. Бацевич Ф.С. Лінгвістична генологія : проблеми і перспективи : [монографія]. Львів : ПАІС, 2005. 264 с.
2. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики : [монографія]. Львів : ПАІС, 2010. 356 с.
3. Бацевич Ф.С. Лінгвокомунікативні та риторично-прагматичні виміри художнього тексту (на матеріалі роману Івана Франка «Перехресні стежки») : [монографія]. Львів : ЛНУ, 2016. 204 с.
4. Бацевич Ф.С. Український одивнений текст : лінгвістичні виміри : [монографія]. Львів, 2018. 336 с.
5. Бацевич Ф.С. Нариси з теорії тексту : [монографія]. Львів : ЛНУ імені І.Я. Франка, 2019. 280 с.
6. Бігунова Н.О. Позитивна оцінка : від когнітивного судження до комунікативного висловлювання : [монографія]. Одеса : КП ОМД, 2017. 580 с.
7. Білоконенко Л.А. Українськомовний міжособистісний конфлікт : [монографія]. К. : Інтерсервіс, 2015. 335 с.
8. Бойко Н.І., Хомич Т.Л. Експресивна семантика : дискурсивна інтерпретація : [монографія]. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 200 с.
9. Вербич Н.С. Інтонація переконування в публічному мовленні : [монографія]. Київ — Луцьк, 2011.
10. Войцехівська Н. К. Конфліктний дискурс : структурно-семантичний і комунікативно-прагматичний аспекти : [монографія]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 404 с.
11. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : [колективна монографія] / за заг. ред. І. С. Шевченко. Харків : Константа, 2005. 356 с.
12. Зарецький О.В. Офіційний та альтернативний дискурси. 1950-ті та 80-ті роки в УРСР : [монографія]. К., 2003. 260 с.
13. Ковалевська Т.Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : [монографія]. Вид. 2-ге, випр. і доп. Одеса : Астропринт, 2008. 344 с.
14. Кононенко В.І. Текст і смисл : [монографія]. К. — Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського НУ ім. В. Стефаника, 2012.
15. Кондратенко Н.В., Стрій Л.І., Билінська О.С. Лінгвопрагматика політичного дискурсу : типологія мовленнєвих жанрів : [монографія] / за заг. ред. Н.В. Кондратенко. Одеса : Астропринт, 2019. 236 с.
16. Кононенко В.І. Текст і образ : [монографія]. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника», 2014.
17. Корольова В.В. Комунікативно-прагматична організація сучасної української драми : [монографія]. Дніпро : Ліра, 2016. 382 с.

18. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки : [монографія]. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000. 350 с.
19. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка : міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри : [монографія]. Львів : Видавництво «ПАІС», 2006. 328 с.
20. Космеда Т. А. EGO і ALTER EGO Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу : [монографія]. Дрогобич : Коло, 2012. 372 с.
21. Космеда Т. А., Халіман О. В. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики) : [монографія]. Дрогобич : Коло, 2013. 228 с.
22. Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф., Піддубна Н. В. Степан Руданський : феномен моделювання «живого» мовлення українців : [монографія]. Харків — Познань — Дорогобич, 2015. 312 с.
23. Космеда Т., Олексенко О., Павлова І. Семантика й прагматика дискурсивного слова та його потенціал для діагностики психотипу мовної особистості : аспектуальний опис : [монографія]. Харків : ХІФТ, 2019. 308 с.
24. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Лінгвофраземна аксіологія : парадигмально-категорійний вимір : [монографія]. 2-е вид., випр. і доп. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 416 с.
25. Кутуза Н. В. Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі : психолінгвістичний аспект : [монографія]. К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2018. 736 с.
26. Литвиненко Н. П. Український медичний дискурс : [монографія]. Харків, 2009. 326 с.
27. Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Озадовська Л. В. Сучасний науковий дискурс : оновлення методологічної культури : [монографія]. К. : Центр практ. філософії, 2000. 304 с.
28. Невська Ю. В. Дискурсиви в епістолярії М. Куліша : комунікативно-прагматичний вимір : [монографія]. Харків : ХІФТ, 2019. 229 с.
29. Осіпова Т. Ф. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі : феномен вербалізації невербаліки : [монографія] / наук. ред. проф. Т. А. Космеда. Харків : Вид-во Іванченка І. С., 2020. 398 с.
30. Пелепейченко Л. М., Ткач П. Б., Гунбін К. Ю., Грушка К. Ю., Зайцева М. О. Мовна комунікація в діяльності сил охорони правопорядку. Теоретичні засади галузевої комунікації : [монографія] / за ред Л. М. Пелепейченко. Харків : Академія ВВ МВС України, 2009. 272 с.
31. Приходько Г. І. Категорія оцінки в контексті зміни лінгвістичних парадигм : [монографія]. Запоріжжя : Кругозор, 2016. 200 с.

32. Сазонова Я. Ю. Феномен страху в текстах жахів української та англomовної літератур : лінгвопрагматичні аспекти : [монографія]. Харків, 2018. 344 с.
33. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище : методологія, архітектоніка, варіативність : [монографія]. К. : Видавець Паливода А. В., 2002. 392 с.
34. Скаб М. С. та ін. Українська система найменувань адресата мовлення : [колективна монографія]. Чернівці : Рута, 2008. 304 с.
35. Черненко Г. А. Мовленнєвий вплив на ціннісні системи : діапазон імовірностей : [монографія]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 404 с.
36. Чорна О. О. Комунікативний імідж президента : [монографія]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 300 с.
37. Царьова І. Сучасний український юридичний текст : лексико-дериваційна структура : [монографія]. Дніпро : ЛІРА, 2000. 446 с.
38. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : [монографія]. Чернівці : «Букрек», 2014. 412 с.
39. Шкіцька І. Ю. Маніпулятивні тактики позитиву : лінгвістичний аспект [монографія]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 440 с.
40. Ясакова Н. Категорія персональності : природа, структура та репрезентація в українській літературній мові : [монографія]. К. : Нац. ун-т «Києво-Морил. акад.», 2016. 328 с.
41. Яхонтова Т. В. Лінгвістична генологія наукової комунікації : [монографія]. Львів, 2009. 420 с.

Термінознавство. Фахова мова

1. Клименко Н. Ф. Українська біологічна термінологія кінця ХХ — початку ХХІ ст. : [монографія]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 212 с.
2. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові : [монографія]. Львів, ВЦ Львів. нац. у-ту ім. І. Франка, 2004. 520 с.
3. Мисик Н. В., Литвиненко Н. П. Медичний термін у лінгвістичному аспекті : [монографія]. К. : Здоров'я, 2001. 176 с.
4. Омельчук С. А. Сучасна українська лінгводидактика : норми в термінології і мовна практика фахівців : [монографія]. Київ, 2019.
5. Петрова Т. О. Фітомеліоративна термінологія сучасної української мови та її відображення в термінологічному словнику комбінованого типу : [монографія]. Харків : ТОВ «ТПГ», 2018. 227 с.
6. Руденко С. М. Специфіка термінотворення в українській підмові ресторанного господарства : [монографія]. Харків : ХДУХТ, 2012. 194 с.

7. Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу) : [монографія]. К. : Логос, 2006. 98 с.
8. Стасюк Т. В. Термінологія новітніх технологій : лінгвосоціокогнітивний аспект [монографія]. Дніпро : Журфонд, 2019.
9. Ткач А., Шинкарук В. Словотвірна ідентичність української термінології : [монографія]. Чернівці : ЧНУ, 2010. 199 с.
10. Халіновська Л. А. Українська авіаційна термінологія : формування і функціонування : [монографія]. К. : КММ, 2017. 240 с.
11. Яремко Я. П. Сучасна політична термінологія : на перетині когніції та комунікації : [монографія]. Дрогобич, 2015. 436 с.

Ономастика. Ономасіологія

1. Вокальчук Г. М., Архангельська А. М., Стишов О. А., Маслова Ю. П., Максимчук В. В. Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах : [монографія]. Рівне — Оломоуць : Вид-во нац. ун-ту «Острозька академія», 2011. 355 с.
2. Карпенко О. П. Гідронімікон Центрального Полісся : [монографія]. К. : Кий, 2003. 318 с.
3. Карпенко Ю. О., Мельник М. Р. Літературна ономастика Ліни Костенко : [монографія]. Одеса : «Астропринт», 2004. 216 с.
4. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика [наукове видання]. Одеса : «Астропринт», 2008. 328 с.
5. Лукаш Г. П. Актуальні питання української конотоніміки : [монографія]. Донецьк : ВПП «Промінь», 2011. 450 с.
6. Мойсієнко А. К. Динамічний аспект номінації : [монографія]. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. 100 с.
7. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : [монографія]. Ч. І. Класифікація власних назв. Хмельницький : Авіст, 2008. 546 с.
8. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : [монографія]. Ч. II. Функціонування власних назв. Хмельницький : Авіст, 2008. 546 с.

Соціолінгвістика. Гендерна лінгвістика

1. Архангельська А. М. «Чоловік» у слов'янських мовах : [монографія]. Рівне : РІС КСУ, 2007. 448 с.
2. Данилевська О. М. Українська мова в українській школі на початку ХХІ століття : соціолінгвістичні нариси : [монографія]. К., 2019.
3. Демченко В. М. Органічна та неорганічна українська мова : [монографія]. Херсон, 2003. 188 с.

4. Гірняк С. Соціолект галицької інтелігенції у формуванні норм української літературної мови (кінець XIX — початок XX ст.) : [монографія]. Дрогобич, 2018.
5. Карпіловська Є.А. та ін. Вплив суспільних змін на розвиток української мови : [колективна монографія] /Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критська, Т. К. Пузирева, Ю.В. Романюк. К., 2017.
6. Космеда Т.А., Карпенко Н.А., Осіпова Т.Ф., Саліонович Л.М., Халіман О.В. Гендерна лінгвістика в Україні : історія, теоретичні засади, дискурсивна практика : [колективна монографія] / за наук. ред. проф. Т.А. Космеди. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди ; Дрогобич : Коло, 2014. 472 с.
7. Масенко Л.Т. Мова радянського тоталітизму : [монографія]. К., 2017. 240 с.
8. Масенко Л.Т. Суржик : між мовою і язиком : [монографія]. К. : Видавничий дім Києво-Могилянської академії, 2019. 232 с.
9. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг : [монографія]. К. : Критика, 2005. 464 с.

Лінгвософія. Лінгвістичні теорії

1. Бацевич Ф.С. Духовна синергетика рідної мови : Лінгвософські нариси : [монографія]. К. : ВЦ «Академія», 2009. 192 с.
2. Загнітко А.П. Сучасні лінгвістичні теорії : [монографія]. Донецьк : ДонНУ, 2006. 338 с.
3. Лисиченко Л.А. Ці невичерпні глибини мови : [монографія]. Харків, 2011. 304 с.
4. Монахова Т.В. Народництво, модернізм і постмодернізм у лінгвістиці : [монографія]. Миколаїв : Вид-во Чорном. держ. ун-ту ім. Петра Могили, 2015. 300 с.
5. Селіванова О.О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке : [монографія]. Черкаси : Чабаненко Ю.А., 2012. 487 с.
6. Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови : теорія аналізу : [монографія]. К. : Київ. ун-т, 2001. 478 с.
7. Шевченко Л.І. Горизонтами модерної лінгвістики : [монографія]. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. 317 с.

ДОДАТОК II

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ФАХОВОМУ ВИДАННІ КАТЕГОРІЇ Б

(на зразкові чинних вимог до видання: *Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*)

Редакція розглядає відредаговані матеріали обсягом 8–15 сторінок у такому оформленні:

- Код статті (УДК) (вирівнювання ліворуч).
- Ініціали (перед прізвищем) та прізвище автора напівжирним шрифтом (вирівнювання праворуч).

Усі ініціали в тексті набирати перед прізвищем через *нерозривний пробіл*.

- Через рядок — назва статті (відцентрована, великими літерами напівжирним шрифтом).
- Через рядок — анотації українською (8–10 рядків), англійською (від 1800 знаків) мовами й ключові слова (5–8) курсивом.

В анотації англійською мовою необхідно подати прізвище, ініціали автора, назву статті (напівжирним шрифтом), текст анотації, ключові слова (курсивом). Текст анотації має містити такі елементи: актуальність, мета, завдання, результати й висновки; на наступному рядку з абзацу — ключові слова (шрифт — курсив).

- Через рядок — основний текст статті: шрифт Times New Roman, кегль 14, без переносів, інтервал 1,5, поля зліва, зверху, справа — 20 мм, знизу — 25 мм, абзацний відступ — 12,5 мм.
- Якщо в статті використано інший шрифт, його необхідно подати в окремому файлі.
- Ілюстративний матеріал необхідно друкувати *курсивом* без підкреслень та лапок; досліджувані одиниці — *напівжирним курсивом*; тлумачення окремих слів та понять подавати в лапках '...'.
  - У тексті коротке тире (–) й дефіс (-) необхідно розрізняти за розміром та наявністю / відсутністю пробілів, напр.: *мета дослідження — визначити ...; лексико-семантичне поле.*
  - У тексті необхідно використовувати лапки «...»; якщо трапляються внутрішні й зовнішні лапки, цитату оформляти за зразком: «... “...” ...».
- Стаття має відповідати вимогам ДАК України й обов’язково містити такі компоненти (Постанова президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7–05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» (Бюлетень ВАК України. 2003. № 1)):

- **Вступ** (актуальність дослідження; постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми й на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю; формулювання мети статті, постановка завдань).
- **Методи дослідження** (методологічні основи наукового та / або експериментального дослідження).
- **Виклад основного матеріалу** / Результати та дискусії (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; дискусії щодо висвітленої проблематики).
- **Висновки** (узагальнення результатів, перспективи подальших досліджень).

Назви структурних елементів указувати по центру напівжирним шрифтом.

- *Цитування та внутрішньотекстові посилання* на літературні джерела необхідно здійснювати за стилем АРА (Петренко, 2008; Петренко, 2008: 125; Петренко, & Сидоренко, 2015; Smith, Grimm, & Shell, 2017).
- У *тексті статті* в переліку прізвищ учених, що займалися досліджуваною проблемою, *необхідно обов'язково* вказувати рік (роки) праці (праць), які аналізує автор статті, і додавати відповідні джерела в список літератури.
- Списки літератури (**ЛІТЕРАТУРА** й **References**) слід оформляти **відповідно до стилю АРА**. Пронумеровані бібліографічні джерела подавати в алфавітному порядку підряд, без відокремлення абзацом, прізвище автора праці (або перше слово назви) виділяти напівжирним шрифтом. Транслітерований список (**References**) зберігає алфавітний порядок основного списку літератури (**ЛІТЕРАТУРА**).

Статті, що не відповідають вимогам ДАК України, до друку не приймають.

Публікація статті в збірнику передбачає автоматичну згоду автора на розміщення електронного варіанта статті на сайті Національної електронної бібліотеки ім. В. І. Вернадського й на університетському сайті.

Для аспірантів і здобувачів обов'язкова рецензія наукового керівника.

1. Рукописи проходять двостороннє «сліпе» рецензування. Редакція ухвалює рішення про можливість опублікування статті після рецензування (протягом 1–4 тижнів після одержання статті).
2. Негативне рішення щодо публікації статті повідомляється автору, рукописи не повертаються.

3. Якщо стаття потребує доопрацювання, вона може бути повернена авторові.
4. За достовірність фактів, назв і точність цитування відповідальні автори.
5. За дотримання вимог академічної доброчесності відповідальні автори.
6. Відповідальність за якість мовного оформлення, анотацій українською та англійською мовами несуть автори. Редакція залишає за собою право повернути неякісний переклад на доопрацювання.

ДОДАТОК III

ТАБЛИЦЯ ТРАНСЛІТЕРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО АЛФАВІТУ
ЛАТИНИЦЕЮ

ЗАТВЕРДЖЕНО

постановою Кабінету Міністрів України
від 27 січня 2010 р. № 55

Український алфавіт	Латиниця	Позиція в слові	Приклади написання	
			українською мовою	латиницею
Аа	Aa		Алушта Андрій	Alushta Andrii
Бб	Bb		Борщагівка Борисенко	Borshchahivka Borysenko
Вв	Vv		Вінниця Володимир	Vinnytsia Volodymyr
Гг	Hh		Гадяч Богдан Згурський	Hadiach Bohdan Zghurskyi
Ґґ	Gg		Ґалаґан Ґорґани	Galagan Gorgany
Дд	Dd		Донецьк Дмитро	Donetsk Dmytro
Ее	Ee		Рівне Олег Есмань	Rivne Oleh Esman
Єє	Ye ie	на початку слова в інших позиціях	Єнакієве Гаєвич Короп'є	Yenakiieve Haievych Koropie
Жж	Zh zh		Житомир Жанна Жежелів	Zhytomyr Zhanna Zhezheliv
Зз	Zz		Закарпаття Казимирчук	Zakarpattia Kazymyrchuk
Ии	Yu		Медвин Михайленко	Medvyn Mykhailenko
Іі	Ii		Іванків Іващенко	Ivankiv Ivashchenko

Український алфавіт	Латиниця	Позиція в слові	Приклади написання	
			українською мовою	латиницею
Їі	Yi i	на початку слова в інших позиціях	Їжакевич Кадіївка Мар'їне	Yizhakevych Kadyivka Marine
Йй	Y i	на початку слова в інших позиціях	Йосипівка Стрий Олексій	Yosypivka Stryi Oleksii
Кк	Kk		Київ Коваленко	Kyiv Kovalenko
Лл	Ll		Лебедин Леонід	Lebedyn Leonid
Мм	Mm		Миколаїв Маринич	Mykolaiv Marynych
Нн	Nn		Ніжин Наталія	Nizhyn Nataliia
Оо	Oo		Одеса Онищенко	Odesa Onyshchenko
Пп	Pp		Полтава Петро	Poltava Petro
Рр	Rr		Решетилівка Рибчинський	Reshetylivka Rybchynskiyi
Сс	Ss		Суми Соломія	Sumy Solomiia
Тт	Tt		Тернопіль Троць	Ternopil Trots
Уу	Uu		Ужгород Уляна	Uzhhorod Uliana
Фф	Ff		Фастів Філіпчук	Fastiv Filipchuk
Хх	Kh kh		Харків Христина	Kharkiv Khrystyna
Цц	Ts ts		Біла Церква Стеценко	Bila Tserkva Stetsenko
Чч	Ch ch		Чернівці Шевченко	Chernivtsi Shevchenko

Український алфавіт	Латиниця	Позиція в слові	Приклади написання	
			українською мовою	латиницею
Шш	Sh sh		Шостка Кишеньки	Shostka Kyshenky
Щщ	Shch shch		Щербухи Гоща Гаращенко	Shcherbukhy Hoshcha Harashchenko
Юю	Yu iu	на початку слова в інших по- зиціях	Юрій Корюківка	Yurii Koriukivka
Яя	Ya ia	на початку слова в інших по- зиціях	Яготин Ярошенко Костянтин Знам'янка Феодосія	Yahotyn Yaroshenko Kostiantyn Znamianka Feodosiia

Примітка:

1. Буквосполучення “зг” відтворюється латиницею як “zgh” (наприклад, Згорани — Zghorany, Розгон — Rozghon) на відміну від “zh” — відповідника української літери “ж”.
2. М’який знак і апостроф латиницею не відтворюються.
3. Транслітерація прізвищ та імен осіб і географічних назв здійснюється шляхом відтворення кожної літери латиницею.

ДОДАТОК IV

ПРИКЛАДИ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ ДЖЕРЕЛ
ВІДПОВІДНО ДО СТАНДАРТУ АПА

Транслітерацію українських текстів відповідно до Постанови КМУ України від 27.01.2010 р. № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» допоможе здійснити сервіс <http://ukrlit.org/transliterationsia>.

Транслітерацію російських текстів треба здійснювати відповідно до ГОСТ 7.79–2000. У цьому допоможе сервіс <https://translit.net/ru/gost-7-79-2000/>.

Якщо в статті використано праці автора одного й того самого року публікації, до цифр необхідно додати буквенний суфікс латиницею відповідно до розташування в списку літератури (Виноградов, 1986 а; Виноградов, 1986 b).

Книги

Література	References
Один автор	
Мовчун, Л. (2020). <i>Українська рима в системі мови і в мовній практиці</i> . Київ: Інститут української мови НАН України.	Movchun, L. (2020). <i>Ukrainska ryma v systemi movy i v movnii praktytsi</i> . Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
Два автори й більше	
Лисиченко, Л., & Лисиченко, Т. (2015). <i>Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції</i> . Харків: Видавництво «НТМТ».	Lysychenko, L., & Lysychenko, T. (2015). <i>Kharkivska filolohichna shkola. Linhvistychni tradytsii</i> . Kharkiv: Vydavnytstvo «NTMT» [in Ukrainian].
Багатотомне видання	
Білодід, І. К. (Ред.) (1970–1980). <i>Словник української мови</i> . (Т. 1–11). Київ: Наук. думка.	Bilodid, I. K. (Ed.). (1970–1980). <i>Slovyk Ukrainskoi Movy [Dictionary of the Ukrainian Language]</i> . (Vols. 1–11). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
Частина книги	
Єрмоленко, С. Я. (2016). Багатомірність Шевченкової мови. У <i>Територія мови Тараса Шевченка</i> (с. 20–25). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.	Yermolenko, S.Ia. (2016). Baha-tovymirnist Shevchenkovoi movy. U <i>Terytoriiia movy Tarasa Shevchenka</i> (s. 20–25). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].

Література	References
Автор і перекладач	
Шекспір, В. (2016). <i>Ромео і Джульєтта</i> . (Ю. Андрухович, перекл.). Київ: А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га.	Shakespeare, W. (2016). <i>Romeo i Dzhulietta [Romeo and Juliet]</i> . (Yu. Andrukhovych, trans.). Kyiv: A-Ba-Ba-Ha-La-Ma-Ha [in Ukrainian].
Редактор (без автора)	
Дубічинський, В. В. (Ред.). (2006). <i>Сучасний тлумачний словник української мови</i> . Харків: Школа.	Dubichunskyi, V. V. (Ed.). (2006). <i>Suchasnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Modern Dictionary of Ukrainian]</i> . Kharkiv: Shkola [in Ukrainian].
!!! Редактор — (Ed.), редактори — (Eds.).	
Автор і редактор	
Олійник, Б., & Шевчук, С. (Ред.) (2006). <i>Вибрані твори</i> . (Т. 1–2). Київ: Укр. енциклопедія.	Oliinyk, B., & Shevchuk, S. (Ed.) (2006). <i>Vybrani tvory [Selected Works]</i> . (Vols. 1–2). Kyiv: Ukr. entsyklopediia [in Ukrainian].

**Періодичні видання
(журнали, збірники наукових праць, матеріали конференцій)**

Література	References
Один автор	
Вербич, С. (2010). Українська ономастика: перспективи розвитку. <i>Українська мова</i> , 3, 73–80.	Verbych, S. (2010). Ukrainska onomastyka: perspektyvy rozvytku [The Ukrainian onomastics: the prospects for development]. <i>Ukrainska mova — Ukrainian language</i> , 3, 73–80 [in Ukrainian].
Васильовська, І. (2017). Сучасний стан та проблеми української медичної термінології. <i>Теорія і практика викладання української мови як іноземної</i> , 13, 116–121. http://dx.doi.org/10.30970/ufl.2018.13.1987 .	Vasylovska, I. (2017). Suchasnyi stan ta problemy ukrainskoi medychnoi terminolohii [Current status and problems of Ukrainian medical terminology]. <i>Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi — Theory and practice of teaching Ukrainian as a foreign language</i> , 13, 116–121. http://dx.doi.org/10.30970/ufl.2018.13.1987 [in Ukrainian].
Два автори й більше	
Крапівник, Г. О., & Шпак, Ю. О. (2019). Сучасний ергономікон кав'ярень міста Харкова. <i>Лінгвістичні дослідження</i> , 50, 76–85. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди.	Krapivnyk, H. O., & Shpak, Yu. O. (2019). Suchasny erhonomikon kaviaren Kharkova [Contemporary Ergonyms for Coffee Houses in Kharkiv]. <i>Linhvistychni doslidzhennia — Linguistic research</i> , 50, 76–85. Kharkiv: KhNPU imeni

Література	References
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.10 .	H. S. Skovorody. https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.10 [in Ukrainian].
Матеріали конференції	
Маленко, О. (2017). Мовне сьогодення: тенденції й виклики часу. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: виклик глобального світу» (с. 595–603). Полтава.	Malenko, O. (2017). Movne sohodennia: tendentsii y vyklyky chasu. <i>Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Innovatsiyni potentsial ta pravove zabezpechennia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy: vyklyk hlobalnoho svitu»</i> (s. 595 603). Poltava [in Ukrainian].
!!! У зв'язку із запровадженням Відкритого українського індексу наукового цитування (Open Ukrainian Citation Index — OUCI) в ЛІТЕРАТУРІ / REFERENCES для цитованих джерел, що мають DOI, необхідно обов'язково зазначати це відповідно до стилю APA.	

Електронні ресурси

Список літератури	References
Періодичне видання	
Шумський, О. Л. (2013). Професійна комунікація правоохоронців у контексті міжкультурної взаємодії. <i>Вісн. Нац. акад. Держ. прикордонної служби України</i> , 12. Узятю з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_2_18 .	Shumskiy, O. L. (2013). Profesiina komunikatsiia pravoohorontsiv u konteksti mizh-kulturnoi vzaiemodii [Professional communication of law enforcement officials in the context intercultural interaction]. <i>Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy — Messenger of the National academy of State border police of Ukraine</i> , 12. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_2_18 [in Ukrainian].
Книга	
Лукаш Г. П. Актуальні питання української конотоніміки: [монографія]. Донецьк: ВПП «Промінь», 2011. 450 с. Узятю з https://www.twirpx.com/file/2791252/	Lukash H. P. <i>Aktualni pytannia ukrainskoi konotonimiky</i> : [monohrafiia]. Donetsk: VPP «Promin», 2011. 450 s. Retrieved from https://www.twirpx.com/file/2791252/ [in Ukrainian].
Без автора	
Словник української мови online. Узятю з http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0 .	<i>Slovnuk ukrainskoi movy online [Dictionary of Ukrainian language online]</i> . Retrieved from http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0 [in Ukrainian].

Автореферати дисертацій / дисертації

Список літератури	References
Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата наук	
Олешко, Ю. Л. (2017). Староукраїнська проповідь XVII ст. у комунікативно-когнітивному вимірі. (Автореф. ... канд. філол. наук). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка.	Oleshko, Y. L. (2017). Staroukrainska propovid 17 st. u komunikatyvno-kohnityvnomu vymiri [Old Ukrainian Sermon of the 17th Century in Communicative and Cognitive Dimension]. <i>Extended abstract of candidate's thesis</i> . Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора наук	
Литвиненко, Н. П. (2010). Сучасний український медичний дискурс. (Автореф. дис. ... докт. філол. наук). Київ: Ін-т укр. мови НАН України.	Lytvynenko, N. P. (2010). Suchasnyi ukrainskyi medychnyi dyskurs [Modern Ukrainian medical discourse]. <i>Extended abstract of Doctor's thesis</i> . Kyiv: Instytut ukr. movy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук	
Блажчук, Ю. І. (2008). Антропонімія Уманщини XVII — початку XXI ст. (Дис. ... канд. філол. наук). Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова.	Blazhchuk, Yu. I. (2008). Antroponimiia Umanshchyny XVII — pochatku XXI st. [The anthroponymy of Uman region of the period between the 17th century and the beginning of the 21st century]. <i>Candidate's thesis</i> . Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук	
Торчинський, М. М. (2010). Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови. (Дис. ... докт. філол. наук). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка.	Torchynskyi, M. M. (2010). Struktura, typolohiia i funktsionuvannia onimnoi leksyky ukrainskoi movy [The structure, typology and functioning of naming expressions in Ukrainian]. <i>Doctor's thesis</i> . Kyiv: Kyivskyi nats. KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
У бібліографічних описах авторефератів і дисертацій необхідно вказувати назву університету, у якому захищено дисертацію.	

ДОДАТОК V

**ЗРАЗКИ ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ У ФАХОВОМУ
МОВОЗНАВЧОМУ ВИДАННІ КАТЕГОРІЇ Б**

УДК 811.161.2'034:37.01

Володимир БОРИСОВ

orsid.org/0000-0001-7468-727X

кандидат філологічних наук, доцент,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна)

**СПЕЦИФІКА СТРУКТУРНОГО МОДЕЛЮВАННЯ
ТЕРМІНІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ**

У статті йдеться про формальні характеристики термінів української освіти. Виділено й описано структурні моделі та варіанти цих моделей, за якими утворено складні й складені номен, визначено ступінь продуктивності окремих моделей. Термінологія забезпечує номінування об'єктів, явищ і процесів, що виникають у різних галузях знань і царинах діяльності людини. Метою статті є дослідження специфіки моделювання термінів освіти, виокремлення структурних моделей, за якими утворено складні (синтетичні) й складені (аналітичні) номен. Різномірне вивчення галузевих терміносистем є суголосним часові, тож актуальність запропонованої розвідки визначається необхідністю дослідження процесів терміноутворення і терміновживання у сфері освіти, потребою подальшого аналізу термінів освіти як системи понять, а також ґрунтовного дослідження вживання означених термінів в освітньому просторі з метою їхньої стандартизації та кодифікації в умовах євроінтеграції та новацій в освіті.

У дослідженні термін розуміємо як одиницю, оформлену за законами певної мови, що має спеціальне значення, яке віддзеркалює основні й суттєві на цьому рівні розвитку науки ознаки відповідного поняття. Крім цього, спеціальний характер одиниці може бути підтверджений за допомогою обліку критеріїв концептуальної цілісності та знаковості, зокрема інформаційного, статистичного, семантичного й логіко-інтуїтивного.

У цій статті термінологію освіти розглядаємо в динаміці, тому критерій нормативності має меншу значущість. Проведений аналіз формально-змістових параметрів термінів освіти може слугувати певним орієнтиром для коректного терміноутворення й терміновживання в межах освітньої парадигми. Терміни-складні слова й терміни-словосполучення характеризуються семантичною цілісністю. Найбільша кількість термінів є словосполученнями, вони не тільки висловлюють приналежність до того чи того класу, що віддзеркалює родо-видові відношення понять, але й забезпечують однозначність і системність термінологічних рядів.

Ключові слова: терміни освіти, структурно-семантичні моделі, складні (синтетичні терміни), складені (аналітичні терміни), родо-видові відношення.

Volodymyr BORYSOV

orsid.org/0000-0001-7468-727X

*Candidate of Philology, Associate Professor,
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine)*

SPECIFICS OF TERMS STRUCTURAL MODELLING IN MODERN UKRAINIAN EDUCATION

The article deals with formal characteristics of the term in Ukrainian education. Structural models and their variants for creating complex and compound terminological items are singled out and described; productivity of some models is defined. Terminology provides nomination of objects, phenomena and processes which appear in new fields of knowledge and spheres of human activity. The aim of the research is to study the specifics of terms modelling in the sphere of education, to define typical structural models which are employed for complex (synthetical) and compound (analytical) terms formation. Multiaspect study of terminology is vital, so the topicality of the article is predetermined by the necessity to trace processes of terms creation and terms usage in Ukrainian education, by the need for further analysis of educational terms as a system of concepts, as well as a thorough study of the terms under analysis usage in the sphere of education aiming at standardizing and codifying them within the framework of European integration and innovations in education.

In this research, the term means a unit created according to the laws of a certain language, which has its special meaning reflecting basic and essential features of the concept at this level of science development. Special nature of the unit can be confirmed by taking into account the criteria of conceptual integrity and significance, including informational, statistical, semantic and logical-intuitive ones. In this article, the terminology of education is considered in its dynamics, so the criterion of normativeness is less important.

The analysis of formal semantic characteristics of terms in the sphere of education can serve as a guide for correct terms formation and terms usage in the domain of educational paradigm. Compound terms and complex terms are characterised by semantic integrity. The largest number of terms is compound ones, they express their belonging to a class, which reflects generic and specific relations of notions, and provide uniqueness and systemic organisation of terminological rows.

Keywords: *terms of education, structural-semantic models, complex (synthetical terms), compound (analytical terms), generic and specific relations.*

Вступ

Постановка проблеми. Вивчення галузевих терміносистем є одним із актуальних завдань сучасного мовознавчого дискурсу. Серед

численних проблем, пов'язаних із описом і класифікацією термінів, важливим є питання їхнього творення та моделювання.

Сьогодні стрімко розвиваються міжнародні контакти, що зумовлює активне впровадження новітніх технологій, методів і прийомів навчання, нової термінологічної лексики в освітній простір, появу нових галузевих понять. Тож вибір термінології освіти як об'єкта дослідження пояснюємо, з одного боку, важливістю цієї галузі в житті світової спільноти, необхідністю її уніфікації та вдосконалення, з іншого — недостатнім вивченням специфіки цього терміноресурсу та закономірностей його функціонування як особливої підсистеми сучасної української мови. Сучасні мови професій, галузеві метамови, зокрема й освіти, стали не тільки достатніми за обсягом лексичного складу, але й значною мірою самостійними.

Такий стан термінів освіти характерний не тільки для української мови, а й для всіх мов; це вимагає об'єктивного висвітлення й виявлення будь-яких закономірностей ефективного використання цих термінів у професійному мовленні.

Аналіз досліджень. Українська освітня термінологія стрімко розвивається, це підтверджують відомі моніторингові дослідження в галузі освіти й педагогіки, віддзеркалені в працях вітчизняних і зарубіжних авторів: А. Белкіна, Б. Блума, Дж. Вілмута, М. Грабара, Т. Гусена, А. Качалова, О. Локшиної, Т. Лукіної, О. Ляшенка, А. Майорова, Е. Нарді, О. Патрикеевої, В. Приходька, В. Попова, Р. Торндайка; у статті М. Голець «Українська термінологія моніторингу в галузі освіти»; колективній роботі «Державне управління у сфері освіти» Н.Г. Протасової, В.І. Лугового, Ю.О. Молчанової (між тим, у терміносистемі цієї галузі виражена низка типових процесів, властивих сучасній освітній термінології загалом).

Метою розвідки є дослідження специфіки моделювання термінів української освіти, виокремлення структурних моделей, за якими утворено складні й складені номени.

Термінологія освіти заслуговує на глибоке наукове дослідження й опис. Необхідність опису українських термінів в освіті пояснюємо самим розумінням поняття *освіта*: «Освіта — за концепцією Міжнародної стандартної класифікації освіти 2011, 2013 рр. (ЮНЕСКО, ООН) — процеси, якими суспільство цілеспрямовано передає накопичену інформацію, знання, розуміння, погляди, цінності, уміння, компетентності та вчинки від покоління до покоління. Вони містять комунікацію з метою навчання / навченості. Комунікація передбачає передавання інформації, повідомлень, ідей, знань, принципів» [Інновації у вищій освіті, 2015].

Актуальність наукової студії зумовлена низкою чинників. В останні роки науковий інтерес до вивчення й опису термінознавства загалом і галузевих термінологій зокрема помітно зріс,

термінологія стала динамічнішою внаслідок удосконалення наукового знання, виявлення основних тенденцій її розвитку, визначення закономірностей семантичної і структурної організації української термінології освіти й перетворення її в термінологічну систему. Також актуальність теми дослідження визначаємо залученням терміна до парадигми сучасних лінгвістичних досліджень, наявними лакунами в теоретичній розробленості його як репрезентативної одиниці процесу пізнання.

У статті подаємо опис української освітньої термінології на базі аналізу особливостей її формування, розвитку й структурних ознак, принципів їхнього формування, а також визначаємо найбільш поширені структурні моделі означених термінів.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

1. Здійснити відбір термінологічного матеріалу для подальшого його опису й аналізу.
2. Представити типологію українських термінів освіти (класифікація за частинами мови).
3. Вивчити структурні особливості українських термінів освіти й установити ступінь їхньої продуктивності.

Методи та методики дослідження

З-поміж загальнонаукових методів залучено дедуктивно-індуктивний аналіз, що забезпечив теоретико-практичні узагальнення й дав змогу сформулювати конкретні висновки дослідження, а також уможливив об'єктивну інтерпретацію мовних фактів, отриманих у процесі аналізу емпіричного матеріалу; описовий метод посприяв формуванню всебічного уявлення про предмет аналізу в усьому різноманітті його функціональних виявів; метод зіставного аналізу (установлення відмінних і спільних ознак складних і складених термінів).

Виклад основного матеріалу

Аналіз української термінології сфери освіти в межах історико-діахронічного й синхронічного підходів є внеском у розвиток загальної теорії терміна. Значущість проведеного дослідження полягає в обґрунтуванні змоги цілісного підходу до вивчення терміна як специфічної, комплексної (семантичної, формальної, функціональної) одиниці мовної системи.

Українська термінологія освітньої галузі пройшла тривалий період свого становлення, у ній можна виділити три стадії, яким властиві різні ступені продуктивності способів термінотворення:

1. Тенденція до інтернаціоналізації термінології. Українська наукова мова формується за міжнародним стандартом, тому семантичні лакуни в її терміносистемі заповнюють внаслідок запозичень,

- адже, на думку лінгвістів, «інтермовна термінологія є запорукою пришивдшення інтелектуальної інтеграції українських науковців у світовий інформаційний простір» [Гриценко, 2008].
2. Дієслова-терміни мають самостійне термінологічне значення, оскільки семантика терміна-дієслова виражає поняття конкретного процесу, явища, що описують у певній ситуації, при цьому відбувається творення особливих підсистем спеціальних понять.
  3. Термінологічна метафоризація є закономірним явищем і посідає важливе місце у формуванні української термінології освітньої галузі. Специфіка семантичних зв'язків термінів освітньої галузі визначається екстралінгвальною обумовленістю явищ внутрішньогалузевої синонімії, міжгалузевої полісемії та омонімії в досліджуваній термінології.

Реалії освіти в Україні вимагають від сучасного термінознавства унормованої, класифікованої термінології, що зумовлює необхідність ґрунтовного вивчення природи терміна, його структурної будови, способів творення, місця й ролі в певній терміносистемі.

Термінологічна система української освіти відзначається динамічністю, результатом чого є зміни структурних параметрів терміна, зокрема збільшення кількості аналітичних термінів. Це зумовлено тим, що вироблені синтетичні терміни не завжди спроможні задовольнити потреби науки в наявності оптимального поняттєвого апарату, наприклад: *андрагогіка, антрепренер, гуманоцентризм, едукологія, етнопедагогіка, інтерактивність, логопедія, моніторинг, педоцентризм, професіограма, профкваліфікація, психотехніка, постдоктор, самоосвіта, самоплагіат, сурдопедагогіка, тифлопедагогіка, школознавство*. Тому постає питання про взаємозв'язок синтетичних й аналітичних термінів, а також про умови їхнього варіювання [Купіна, 2018].

Аналітичні терміни — це реакція на сучасні вимоги термінологічної номінації; з одного боку, це прозова мотивованість, а з іншого — ускладнення поняттєвого апарату. Загальномовні словотвірні моделі, за допомогою яких творяться синтетичні терміни, не в змозі вичерпати всі можливі й необхідні терміназви у сфері освіти, тому із цією метою використовують самостійний і продуктивний сьогодні спосіб номінації за допомогою аналітичних назв.

Використовуючи комбінаторний метод вивчення лексики, зокрема моделювання, виділяємо структурні моделі термінів, які вказують на частиномовну належність і на морфемний склад компонентів терміна, а також на розміщення елементів у зазначеному терміні [Кияк, 1989].

Серед структурних моделей аналітичних освітніх термінів, за вже встановленою в мовознавстві класифікацією, виділяємо двокомпонентні, трикомпонентні, чотирикомпонентні та багатокомпонентні. Для експліцитного уявлення значення і внутрішньої форми

будемо використовувати такі позначення: А — прикметник, N — іменник, V — дієслово.

Двокомпонентні термінологічні сполучення визначаємо такими моделями: а) А+N: *післядипломна освіта, освітні послуги, освітня програма*; б) N+N: *управління освітою, педагогіка партнерства, професійне зростання, принцип дитиноцентризму, процес виховання, автономія школи, експертні оцінки, освітня субвенція*.

Трикомпонентні терміни мають відповідні структури: а) А+А+N: *вища професійна освіта, індивідуальна освітня траєкторія, інклюзивне освітнє середовище, індивідуальний навчальний план, публічні освітні ресурси*; б) N+А+N: *суб'єкт освітньої діяльності, якість освітньої діяльності, система дошкільної діяльності, здобуття дошкільної освіти, фінансування малокомплектних шкіл, сертифікація педагогічних працівників*; в) А+N+N: *освітня програма школи, бакалаврська система освіти, бюджетне фінансування шкіл*; г) N+N+N: *реформування системи освіти, система управління освітою, авторитарний стиль керівництва, бюджетне фінансування шкіл, успішна самореалізація особистості, підвищення кваліфікації вчителів, спеціальні заклади освіти*.

Збільшення кількості компонентів і збільшення можливостей різноманітних варіантів перебувають у пропорційній залежності. Чотирикомпонентні терміни утворюються на основі трикомпонентної структури й поступово примножують кількість моделей: а) А+А+А+N: *якісна та доступна дошкільна освіта*; б) N+N+N+N: *Міністерство освіти і науки України*; в) N+N+А+N: *методика навчання освітніх галузей*; г) А+N+А+N: *Державний стандарт початкової освіти*.

Багатокомпонентні терміни мають різну кількість складників: *навчання дітей з особливими освітніми проблемами; Генеральний директор директорату вищої освіти і освіти дорослих; інклюзивне та інноваційне суспільство освіченого загалу; якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих; Державний стандарт базової середньої освіти на основі компетентнісного підходу; порядок проведення моніторингу якості освіти; нормативно-правове забезпечення загальної середньої освіти; ліцензування закладів загальної середньої освіти; документ про загальну середню освіту для дітей з порушенням зору та ін.* Багатокомпонентні терміни сучасної освіти відтворюють самостійне наукове значення й сприймаються як неподільне ціле, у них розпізнається семантика складників, що не суперечить значенню терміна загалом. Форма аналітичної конструкції здатна більш точно відтворити зміст конкретного поняття освітньої галузі.

Моделювання та легітимізація аналітичних термінів освіти передбачає опору на граматичні структури, що перебувають у стадії формування. У зазначених аналітичних термінах переважають міжнародні або запозичені елементи, що тією чи тією мірою адаптувалися в сучасній українській мові.

Зазначена розгалуженість серед термінів освіти знаходить своє віддзеркалення в переважній кількості аналітичних термінологічних сполук порівняно із синтетичними термінами.

Дослідження формування термінологічних систем конкретної мови потребує залучення екстралінгвальних чинників, але особливу увагу слід звернути не на культурно-історичні, економічні, політичні особливості, а на поняттєвий апарат термінологічних систем у мові, бо це сукупність елементів спеціальної лексики, яка сприяє розвитку освіти, науки й культури народу.

Висновки

Формування галузевих термінологій як сукупностей термінів спеціальної царини знань — це здебільшого тривалий процес, що проходить кілька етапів. Поетапна робота з моделювання термінополя освітньої галузі дозволяє створити багаторівневу класифікаційну структуру. Найхарактернішими для термінології сучасної освіти є двокомпонентні, трикомпонентні, чотирикомпонентні та багатокомпонентні словосполучення. Кількісно найбільшу частку серед проаналізованих термінів освітньої галузі становлять моделі *прикметник + іменник*, *іменник + іменник*, із трьома компонентами — моделі: *прикметник + прикметник + іменник*; *іменник + прикметник + іменник*; *іменник + іменник + іменник*. Багатокомпонентних термінів в освіті найбільша кількість, це невід’ємний складник означеної терміносистеми, існування якої вимагають сучасні реалії, зокрема нові напрями розвитку освіти.

Структурні особливості будь-якої терміносистеми є важливим чинником для вивчення, систематизації та використання її термінологічних одиниць, зокрема аналіз номінативних особливостей термінології сфери освіти української мови доводить, що вона є відкритою і динамічною системою, яка удосконалює свій функціональний статус, тому закономірності її розвитку потребують уваги мовознавців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриценко, П. Ю. (2008). Українська термінологія і термінографія на етапі розбудови. *Збірник наукових праць 1-ї наукової конференції «Українська наукова термінологія: стан та перспективи»*. Київ: Наук. думка. С. 5–16.
2. Інновації у вищій освіті: глосарій термінів і понять (2015) / за ред. І. В. Артьомова; [уклад.: І. В. Артьомов, А. В. Шершун, С. В. П’ясецька-Устич]. Ужгород: ПП «АУТДОР — ШАРК». С. 110–111.
3. Кияк, Т. Р. (1989). Лингвистические аспекты терминоведения: учеб. пособие. Киев.

4. Купіна, І. О. (2018). Формування термінологічної компетентності майбутніх педагогів під час вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)». *Збірник наукових праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди «Теорія і методика навчання: проблеми та пошуки»*. Харків: ХНПУ. Вип. 15. с. 54–59.
5. Онищук, Л. А. (2018). Нова українська школа: реалії і перспективи. *Український педагогічний журнал*. Київ. С. 2–15.

REFERENCES

1. Hrytsenko, P. Yu. (2008) *Ukrainska terminolohiia i terminohrafiia na etapi rozbudovy / Zbirnyk naukovykh prats 1-yi naukovoi konferentsii «Ukrainska naukova terminolohiia: stan ta perspektyvy»*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Innovatsii u vyshchii osviti: hlosarii terminiv i poniat (2015) / za red. I. V. Artiomoa; [uklad.: I. V. Artiomov, A. V. Shershun, S. V. Pyasetska-Ustych]. Uzhhorod [in Ukrainian].
3. Kyiak, T. R. (1989) *Lingvisticheskie aspekty terminovedeniya: ucheb. posobie*. Kyiv [in Russian].
4. Kupina, I. O. (2018) *Formuvannia terminolohichnoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv pid chas vyvchennia kursu «Ukrainska mova (za profesiinym spriamuvanniam)»*. *Zbirnyk naukovykh prats KhNPU imeni H. S. Skovorody «Teoriia i metodyka navchannia: prroblemy ta poshuky»*. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Onyshchuk, L. A. (2018) *Nova ukrainska shkola: realii i perspektyvy*. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*. Kyiv [in Ukrainian].

Надруковано в: Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич, 2019. Випуск № 30. Том 2. С. 75–79.

***

УДК 811.161.2.'373.46;625

Н. П. Книщенко

ПОНЯТТЯ «ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ»

Й «ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ» В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У статті зауважено, що використання лінгвістичних термінів «лексико-семантичне поле» й «термінологічне поле» в сучасному мовознавстві ускладнюється існуванням їхніх різних тлумачень. У зв'язку із цим видається доцільним з'ясувати поняттєві обсяги відповідних лінгвістичних термінів і визначитися зі способом їх уживання. Висновковуємо, що поняття «термінологічне поле» в межах дослідження будь-якої термінологічної системи (ТС) корисне для констатації належності певної лексичної одиниці як терміна до відповідної термінологічної системи, а поняття лексико-семантичного

поля важливе для вивчення системної організації термінів відповідної галузі знання як мовних одиниць.

Ключові слова: ЛСВ — лексико-семантичний варіант, ЛСГ — лексико-семантична група, ЛСП — лексико-семантичне поле, ТП — термінологічне поле, ТС — термінологічна система.

KNYSHENKO N. THE CONCEPTS «LEXICAL FIELD» AND «TERMINOLOGICAL FIELD» IN MODERN LINGUISTICS

In modern linguistics, the issue of studying the lexical system of a language (semantic fields, semantic and thematic groups, etc.) is relevant. Studying any terminology in the context of identifying its system organization as a branch terminological system is impossible without resorting to such concepts as "lexical field" and "terminological field". It is noted that the use of linguistic terms "lexical field" and "terminological field" in modern linguistics is complicated by the existence of their various interpretations. In this regard, it seems appropriate to clarify the denotative meanings of the corresponding linguistic terms and determine the way of their using. In the study, with the application of the analytical method, which covers conceptual, comparative, semantic, logical semantic analysis, the scientific validity and applicability of the concepts "lexical field" and "terminological field" is determined.

Based on the findings of Ukrainian linguists L. A. Lysychenko, O. A. Oleksenko, T. I. Panko, B. O. Plotnikova, O. O. Reformatorskyi, F. P. Filin, and others, we conclude that the terminological field is the sphere for realizing the possibility of a certain lexical unit to be directly correlated with the concept, and therefore, be a term. Within the framework of the terminological field, terms are in system connections and relations, which provide the above possibility of a certain lexical unit to be a term. In other words, the whole complex of terms within the terminological field is the realization of the terminological system as a formation that reflects the system knowledge of the corresponding science about the matter of its study. Along with this, the lexical field is a structurally and semantically organized set of terms, which, on the one hand, reflects the knowledge structure of the corresponding scientific field (thematic group), and, on the other hand, is subject to the intralinguistic laws of the organization of vocabulary, which is manifested in its grouping according to certain signs (differential ones) into different subgroups (lexical variants).

Key words: LV — lexical variant, SG — semantic group, LF — lexical field, TF — terminological field, TS — terminological system.

Вступ

Вивчення будь-якої термінології в аспекті виявлення її системної організації як галузевої ТС є неможливим без звернення до таких понять, як «лексико-семантичне поле» й «термінологічне поле». Слід зауважити, що використання цих лінгвістичних термінів ускладнюється існуванням їх різних тлумачень: одна група дослідників ставить між цими поняттями знак рівності, друга група

стверджує недоцільність використання одного з термінів, третя — указує на самостійність цих наукових категорій і окремішність понять відповідних терміноодиниць. У зв'язку із цим видається доцільним з'ясувати поняттєві обсяги відповідних лінгвістичних термінів і визначитися зі способом їх уживання.

Методи та методики дослідження

У дослідженні застосовано аналітично-описовий метод, що дає змогу з'ясувати наукову обґрунтованість і доцільність таких понять, як «лексико-семантичне поле» й «термінологічне поле», і охоплює методи концептуального, порівняльного, семантичного, логіко-поняттєвого аналізу.

Результати та дискусії

На думку О. В. Суперанської, для будь-якого терміна дуже важливу роль відіграє термінологічне поле (ТП), у яке він входить і поняття якого позначає. Для спеціаліста достатньо буває згадування цього поля, щоб термін сприймався ним однозначно й не потребував жодних дефініцій. Згадування поля може замінюватися введенням терміна в *контекст*, що допомагає в цьому разі міркувати: до хімії, фізики чи ботаніки належить той чи той термін (Суперанська, 1976: 77; 81).

Свого часу О. О. Реформатський подавав такі міркування щодо порушеної проблеми: 1) той самий термін стосовно різного ТП (тобто коли він входить у різні термінології) — не те ж саме, оскільки зв'язки поняття, що фіксуються цим терміном, різні для різних дисциплін, що й визначає його поле: 2) поле (Feld) для терміна — це певна термінологія, поза якою слово втрачає свою характеристику терміна (Реформатський, 1961: 51). Отже, услід за О. О. Реформатським, можна констатувати, що співвіднесені поняття вказують на «ідіоматичність» тематичного поля (ТП) для кожної термінології, тобто всі основні риси притаманні термінам лише в межах свого ТП.

Терміни в межах свого поля об'єднуються навколо ядра. Ядро для тематичного поля — це базове поняття, що виражає загальне значення від центру до периферії поля. Терміни на периферії більш активно взаємодіють з іншими суміжними полями. Усі ТП перетинаються та взаємодіють між собою. Науковці вважають концептуальною проблемою під час дослідження термінологій виявити «детермінанти, що призводять до організації термінів у систему, специфічних засад, зв'язків і відношень у кожній конкретній системі, її особливої якості, встановлення закономірностей структури функціонування й розвитку цієї системи» (Панько, 1994: 179).

Поняття «термінополе» позначає сферу чинності певної лексичної одиниці як терміна відповідної галузі наукового знання. Поза

цим полем відповідна лексична одиниця або може зовсім не сприйматися як термін (наприклад, *лисиця* як назва тварини в буденній мові не є терміном, а *лисиця* як назва допоміжного елемента в дерев'яних мостах є терміном), або ж може сприйматися як термін іншої галузі знання, а отже, як одиниця, що має подібний чи зовсім відмінний поняттєвий обсяг (наприклад, *амортизація* як термін у будівельній індустрії та як термін в автомобільній та економічній індустрії). Таким чином, термін як особлива лексична одиниця, що безпосередньо позначає поняття певної галузі знань, входить у ТП цієї галузі, де всі терміни пов'язані між собою в чітко окреслену терміносистему (ТС). З огляду на це кожен окремий термін з чітко окресленою дефініцією може використовуватися тільки в певному тематичному полі.

У сучасній лінгвістиці актуальним є питання вивчення лексико-семантичної системи мови (семантичних полів, лексико-семантичних і тематичних груп тощо). Узявши за основу висновки лінгвістів про те, що терміни в процесі функціонування в професійних сферах спілкування фахівців набувають деяких специфічних особливостей, що, однак, не виводять їх за межі мови, оскільки всі ці особливості не протистоять ні системі, ні структурі природної мови (Даниленко & Волкова, 1993: 3), терміни розглядають як одиниці природної національної літературної мови.

Подвійна назва (лексико-семантична) сигналізує про те, що слова аналізуються як лексеми в усіх їх формах і лексичних значеннях і що об'єднання слів як одиниць словникового складу здійснюється за основною ознакою — за семантикою слова. Як відомо, *лексичне* значення є важливим інструментом закріплення в мові результатів пізнавальної діяльності людини.

Упорядкованість цієї лексики досягається шляхом згрупування лексем за ознаками, вибраними з погляду використання в процесі комунікації. А от семантичні ознаки слугують будівельним матеріалом для плану змісту мови. З їх допомогою одні слова відрізняються від інших, тобто ознаки здійснюють диференційну функцію, інші слова об'єднуються між собою в різні парадигматичні угруповання (Плотніков, 1984: 66).

Таким чином, семантична ознака може виконувати одночасно дві функції: групувати лексичні одиниці й роз'єднувати (на підставі інтегральних і диференційних сем). Семантичні ознаки є компонентами значення окремої лексеми, а також компонентами, що організовують лексеми в лексико-семантичні групи. З огляду на це саме за взаємозв'язками семантичних значень лексика поділяється на лексико-семантичні поля (ЛСП).

На думку С. Г. Шафікова, поняття «лексико-семантичне поле» дозволяє інтегрувати в таксономію полів тип, що називається

в лінгвістиці лексико-семантична група (ЛСГ), яка складається з полісемантів, об'єднаних за основним значенням (Шафіков, 1999: 22).

Тож у межах тематичних мікросистем виділяються ЛСГ — мовні об'єднання слів, що базуються на парадигматичних відношеннях. Здатність слова входити до різних лексичних угруповань в мовленні свідчить про те, що до структури його змісту входить сукупність семантичних ознак, які зумовлюють групування слів, що пов'язані в полі різними ієрархічними зв'язками. Слушною й прийнятною для нашого дослідження є теза Н.І. Овчаренко, що ЛСП термінів окремих галузей постають як організовані системи взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів, об'єднаних у ЛСГ і лексико-семантичні підгрупи, що визначились на підставі денотативних ознак (Овчаренко, 1997: 48).

На думку Л.А. Лисиченко, «лексико-семантичне поле як група слів становить собою велике угруповання ЛСВ (лексико-семантичних варіантів), що пов'язані одним відрізком дійсності і належать до різних частин мови». Автор розрізняє поняття *лексико-семантичні поля* й *тематичні групи*, при цьому зазначаючи, що «тематична група складається за денотативним компонентом лексичних значень, тому є, так би мовити, більш «грубою» порівняно з семантичним полем, бо не враховує внутрішньомовних відмінностей між значеннями слів» (Лисиченко, 2006: 122–123). Незважаючи на проведене розмежування, науковець підкреслює єдність принципів організації лексики й невід'ємність класифікації за ЛСГ від тематичної класифікації. О.А. Олексенко також вважає, що між ними є багато спільного й доводить у своєму дослідженні, що «термін «тематична група» можна вживати паралельно з терміном «семантична група», оскільки групи слів, об'єднані на основі предметно-логічної спільності, здебільшого характеризуються й деякими спільними для них мовними ознаками (Олексенко, 1999: 28).

Ф.П. Філін дотримується думки, що будь-яка лексико-семантична група має свою тему й що «в межах однієї тематичної групи існують більш дрібні, але тісно пов'язані між собою лексико-семантичні групи слів». Кожна ЛСГ, таким чином, «входить в те чи те тематичне об'єднання слів, будучи його складником» (Філін, 1957: 527).

Висновки

Отже, лексико-семантичне поле можна визначити як складну мікросистему лексичних одиниць, об'єднаних планом змісту й формальних показників, що відображають поняттєву, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ, ця мікросистема має низку властивостей, найважливішими з-поміж яких є: наявність центру й периферії, ієрархічний принцип побудови, відсутність чітких меж, незамкненість, взаємодія з іншими полями, здатність

притягувати до себе елементи інших груп. Термінологічне поле — це сфера реалізації можливості певної лексичної одиниці бути безпосередньо співвіднесеною з поняттям, а отже, бути терміном.

У межах ТП терміни перебувають у системних зв'язках і відношеннях, які й забезпечують зазначену вище можливість певної лексичної одиниці бути терміном. Іншими словами, увесь комплекс термінів, що чинні в межах ТП, є реалізацією терміносистеми (ТС) як утворення, що відбиває системні знання відповідної науки про об'єкт її вивчення. Поряд із цим лексико-семантичне поле — це структурно й семантично організована сукупність термінів, що, з одного боку, відбиває структуру знань відповідної наукової галузі, а з другого, — підпорядкована внутрішньомовним законам організації лексики, що виявляється в її групуванні за певними ознаками (диференційними) в різні підгрупи (лексико-семантичні варіанти).

Перспективи досліджень убачаємо в розгляді польової структури терміносистеми будівельної галузі, де за основу взято низку ознак термінологічного поля й лексико-семантичного поля, визначених у статті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Даниленко, В. & Волкова, І. (1993). Лингвистический аспект стандартизации терминологии : [монографія]. Москва : Наука.
2. Лисиченко, Л. (2006). Лексико-семантична система української мови : [монографія]. Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди.
3. Лисиченко, Л. (2008). Багатозначність у лексико-семантичній системі : структурний, семантичний, когнітивний аспекти : [монографія]. Харків : ВГ «Основа».
4. Овчаренко, Н. (1997). До питання специфіки терміна у контексті викладання курсу «Сучасне українське ділове мовлення. Українська мова. Теорія і практика. Донецьк : ДДУ.
5. Олексенко, О. (1999). Типологія граматично зв'язаних значень слів : навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. Харків : ХДПУ.
6. Панько, Т. (1994). Українське термінознавство : [підручник]. Львів : Світ.
7. Плотников, Б. (1984). Основы семасиологии. Минск : Выш. шк.
8. Реформатский, А. (1961). Что такое термин и терминология. *Вопросы терминологии*. Москва. С. 46–54.
9. Суперанская, А. (1976). Терминология и номенклатура. *Проблематика определенных терминов в словарях разных типов*. Ленинград : Наука, 1976. С. 73–83.
10. Филин, Ф. (1957). О лексико-семантических группах слов. *Езиковедски изследвания в чест на академик Стефан Младенов*. София : Бълг. акад. на науките. С. 527–528.

11. Шафи́ков, С. (1999). Теория семантического поля и компонентной семантики его единиц. Уфа.

REFERENCES

1. Danilenko, V. & Volkova, I. (1993). *Lynhvystycheskyy aspect standardizatsyi terminology* [Linguistic aspect of terminology standardization]. Moskva : Nauka [in Russian].
2. Lysychenko, L. (2006). *Lexicyco-semantyshna systema ucrainskoi movy* [Lexico-semantic system of the Ukrainian language]. Kharkiv : KhNPU im. H.S. Skovorody [in Ukrainian].
3. Lysychenko, L. (2008). *Bahatoznachnist u leksyko-semantychnii systemi : strukturnyi, semantychnyi, kohnityvnyi aspekty* : [Polysemy in the lexical-semantic system : structural, semantic, cognitive aspects]. Kharkiv : VH «Osnova» [in Ukrainian].
4. Ovcharenko, N. (1997). *Do pytannya spetsyfiky termina u konteksti vykladannya kursu «Suchasne ukrayinske dilove movlennya»* [To the question of the specifics of the term in the context of teaching the course «Modern Ukrainian business language»]. *Ukrayinska mova. Teoriya i praktyka — Ukrainian language. Theory and practice*, (pp. 45–48). Donetsk : DDU [in Ukrainian].
5. Oleksenko, O. (1999). *Typolohiya hramatychno zvyazanykh znachen sliv* [Typology of grammatically related word meanings]. Kharkiv : KHDPU [in Ukrainian].
6. Panko, T. (1994) *Ukrayinske terminoznavstvo* [The Ukrainian terminology]. Lviv : Svit [in Ukrainian].
7. Plotnikov, B. (1984). *Osnovy semasiologii* [Basics of semasiology]. Minsk : Vysh. shk. [in Russian]
8. Reformatskiy, A. (1961). *Chto takoe termin i terminologiya* [What is a term and terminology]. *Voprosy terminologii — The question of terminology* (pp. 46–54). Moskva [in Russian].
9. Superanskaya, A. (1976). *Terminologiya i nomenklatura* [Terminology and nomenclature]. *Problematika opredelenij terminov v slovaryax raznykh tipov — Problems of definitions of terms in dictionaries of different types*, (pp. 73–83). Leningrad : Nauka [in Russian].
10. Filin, F. (1957). *O leksiko-semanticheskix gruppax slov* [About lexical and semantic groups of words]. *Ezikovedski izsledvaniya v chest na akademik Stefan Mladenov — Language studies in honor of the academician Stefan Mladenov*, (pp. 527–528). Sofiya [in Russian].
11. Shafikov, S. (1999). *Teoriya semanticheseogo polya i komponentnoj semantiki ego edinic* [Theory of the semantic field and component semantics of its units]. Ufa [in Russian].

Книшенко Наталія Петрівна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, Харківський національний

автомобільно-дорожній університет; вул. Ярослава Мудрого, 25, м. Харків, 61000, Україна.

Tel.: +38–095–584-89-08

E-mail: knishenko@meta.ua

<http://orcid.org/0000-0002-0803-2774>.

Knyshenko Natalya — Ph.D in Philology, Associate Professor, Department of Ukrainian studies, Kharkiv National Automobile and Highway University; Jaroslava Mudrogho Str. 25, Kharkiv, 61000, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 09 лютого 2020 року

Надруковано в: *Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Харків, 2020. Вип. 52. С. 3–9.

ДОДАТОК VI

ЗРАЗОК ПОЛЕМІЧНОЇ СТАТТІ

УДК 81–11 (091)

Світлана Єрмоленко

Інститут української мови НАН України

У ЧАСІ Й НАД ЧАСОМ

(РОЗДУМИ З НАГОДИ 100-РІЧЧЯ НАН УКРАЇНИ)

Стаття містить роздуми про стан різних напрямів українського мовознавства відомої української лінгвістки, професора Світлани Яківни Єрмоленко, науковий шлях якої розпочався 1959 року з посади лаборанта Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні. Нині С.Я. Єрмоленко — член-кореспондент НАНУ, очолює відділ стилістики, культури мови та соціо-лінгвістики Інституту української мови НАНУ.

Ключові слова: культура мови, лінгвошевченкознавство, лінгвостилістика, синтаксис, лінгвофольклористика, правопис, перекладознавство, лінгводидактика, українознавство.

AT TIME AND OUT OF TIME

(REFLECTIONS ON THE 100-TH ANNIVERSARY

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE)

The article contains reflections on the state of various areas of Ukrainian linguistics of Svitlana Yakivna Yermolenko, whose fate has been linked to the National Academy of Sciences of Ukraine for more than half a century. Her scientific career began in 1959 with the position of laboratory assistant of the Institute of Linguistics named after O. O. Potebnia. Today the correspondent member of the National Academy of Sciences of Ukraine S. Ya. Yermolenko heads the Department of Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics at the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Key words: language culture, linguistic Shevchenko studies, linguistic stylistics, syntax, linguistic folklore, spelling, translation studies, linguistic didactics, Ukrainian studies.

Оглядаючись на пройдений науковий шлях, аналізуючи зміну в часі тих галузей академічного українського мовознавства, у яких довелося працювати, спробую узагальнити свої міркування у форматі тез і антитез.

ЛІНГВОШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО

Теза. Традиційно поняття «мова Шевченка» насамперед стосується фіксації в різножанрових текстах поета лексичних, фразеологічних одиниць, засобів словотворення, морфологічних і синтаксичних форм української мови в їх зіставленні з одиницями системних рівнів української мови відповідного історичного періоду. Мета такого зіставлення — виявити ті ознаки поетової мови, які засвідчують новий історичний період української літературної мови.

Антитеза. Нині лінгвошевченкознавство — це дослідження Шевченкової мови як інтегративного поняття з новим часово-просторовим і естетичним виміром, у якому поєднано власне філологічний, лінгвокогнітивний, лінгвокультурологічний та лінгвософський аналіз текстів Шевченка та їх нове прочитання.

Загальноприйняті твердження мова Шевченка — це мова українського народу; Шевченко — творець нової української літературної мови потребують уточнення, аргументації в контексті сучасної наукової парадигми, чи, точніше, наукових парадигм, які змінюються залежно від еволюції людського пізнання, від осмислення проблеми мови як суспільного явища й мови як інструмента впорядкування знання про світ і людину в цьому світі. Поряд із науковими проблемами не зайве поставити й такі начебто прості питання: чим була українська мова для Шевченка й чим стала його мова для українців? Чи справді Шевченко створив нову українську літературну мову? Адже й до Шевченка були українські писемні пам'ятки, була «Енеїда» Івана Котляревського...

Найкоротша відповідь на перше питання: для Шевченка українська мова була а) ознакою зв'язку з мовою батьків; б) інстинктом збереження своєї національної ідентичності, збереження зв'язку з родом і народом; в) найдієвішим, оптимальним інструментом самовираження, творчості, розкриття глибинних дум, мрій, бажань, почувань; г) невіддільною частиною і потребою людського спілкування. Так структуруємо зміст концепту, або, за літературознавчою термінологією, одного із наскрізних мотивів Шевченкової творчості — «СЛОВО». Саме через поєднання в Шевченковому СЛОВІ народної розмови й народної пісні його поезію сприйняли українці як своє самовираження.

Територія мови Шевченка — це почуттєвий інтелект, який не вимірюється обсягом словника, граматичними й словотвірними формами, а становить той оприявнений у поетичній мові зміст, що перебуває й перебуватиме понад часом. Твори Кобзаря прочитуватимуть нові й нові покоління. Для них розкриватиметься нова естетика Шевченкового слова. І це буде доти, поки звучатиме жива українська мова. Шевченко дав життя нашій мові як Вічності. Його філософія слова розкриває природу людини, для якої спілкування — умова буття на землі, для якої рідне слово — це початок і кінець.

ЛІНГВОФОЛЬКЛОРИСТИКА

Теза. Лінгвофольклористика як наука про мову народної пісні, інших фольклорних жанрів спирається на думку про звичні, прості словесні образи — стійкі епітети, порівняння, традиційну символіку, народнописенний синтаксис, — усе, що живило й живить творчість українських письменників.

Антитеза. Простота мови фольклору — позірна, зовнішня. Зокрема, мова народної пісні — це безмежний простір, у якому багато таємниць

особливого поетичного мислення українців, закарбованої в мовні структури історичної пам'яті. Розгадувати значення народнопісних, фольклорних образів — це пізнавати глибинну семантику висловів, що не лише зберігають історичні мовні форми, а й мають символічний зміст.

Наукова проблема «фольклор і літературна мова» набула в академічній традиції нових акцентів: це зацікавлення варіантами народної пісні, природою трансформації фольклорного слова в мовотворчості українських класиків, це перспектива вивчення культурно-історичного і лінгвокраїнознавчого феномену фольклоризмів — складника української літературної мови. В аспекті лінгвокультурології наповнюється новими ціннісними характеристиками поетичний словник української народної пісні. Фольклоризм часом вносить у сучасний текст певну частку таємничості, без якої справжньої поезії не буває.

Мова фольклору — це внутрішньо-системні потенції словотворення, синтаксису, лексико-семантичне варіювання та наскрізний семантико-синтаксичний паралелізм народнопісних текстів з їхніми символами. Таких символів багато в Шевченковій поезії. Поетична фразеологія Шевченка органічно доповнювала словник фольклоризмів української літературної мови.

У 80-ті роки XX століття поширюється термін *лінгвофольклористика* для окреслення власне лінгвістичного підходу до мовних знаків національної культури.

ЛІНГВОСТИЛІСТИКА

Теза. *Стилістика* — додаткова характеристика мовних знаків: фонологічних, лексичних, морфологічних, синтаксичних; і через свою «додаткову» інформацію вона суттєво не впливає на способи оприявлення висловленої думки

Антитеза. *Стилістика* інтегрує знання про мову не як формальний засіб вираження думки, а як засіб формування думки, як визначення напрямку, у якому має розвиватися думка. Лінгвостилістика пронизує, об'єднує всі мовні рівні, адже мова — це діяльність, і «функціонує мова не тому, що вона система, а вона система тому, що функціонує» (Коссеріу).

З усіх лінгвістичних галузей саме стилістика має найбільш внутрішньо мотивований і зовнішньо стимульований інтердисциплінарний характер. Інтердисциплінарність лінгвостилістики чи не найвиразніше виявляється у зв'язках із літературознавством. Вивчаючи мову художньої літератури як одного з визначальних функціональних стилів, а також індивідуальні мовостилі письменників, пропонуємо концептуально-знаковий вимір історії літературної мови. Саме такий підхід застосовано до аналізу індивідуальної мовної картини світу в її зв'язку зі світоглядом автора, внеском письменника в розвиток літературної мови, роллю художніх текстів як мовно-естетичних знаків національної культури.

Конкретні методи лінгвостилістичних досліджень дедалі виразніше окреслюють зв'язок лінгвостилістики із загальною проблемою «мова і культура суспільства». Напрямок лінгвокультурології в широкому лінгвософському розумінні пов'язаний із синтезом ідей когнітивної лінгвістики, комунікативної лінгвістики, прагмалінгвістики, без яких важко уявити й сучасні лінгвостилістичні дослідження.

Лінгвостилістика розширила об'єкти свого дослідження, вона не обмежується тільки художнім стилем, а поширюється на дослідження мови всіх функціональних стилів та стильових жанрів, які активно продукуються в усних і писемних різновидах української літературної мови.

СТИЛІСТИЧНИЙ СИНТАКСИС

Теза. *Власне синтаксичні відношення, зафіксовані в схемах словосполучень, речень, передають відтінки змісту синтаксичних одиниць та їх стилістичного забарвлення.*

Антитеза. *Стилістичне значення синтаксичних одиниць — результат взаємодії синтаксичної семантики, лексико-семантичного наповнення цих синтаксичних одиниць та їх функціонування в конкретних текстах.*

У сфері синтаксису розкриваються широкі можливості щодо створення стилістичних й експресивно-сміслових відтінків висловлення. Уживаючи поняття «стилістичний», тобто об'єднуючи ним засоби експресивно-сміслового відтінювання тієї чи тієї фрази, а також емоційність, афектацію, метафоричність тощо, варто враховувати тісний зв'язок цього поняття з обома рівнями семантики — денотативно-відображальною (загальним змістом конкретного висловлювання) і з семантикою власне синтаксичної форми.

Якщо в 60-ті роки ХХ століття не всі мовознавці сприймали, скажімо, таке слововживання, як *синтаксис віршової мови* (адже «Є один синтаксис — синтаксис української мови!»), то на кінець ХХ століття суперечок про синтаксис певного стилю або жанру вже не виникало. Про що це свідчить? Про те, що історія терміна тісно пов'язана з об'єктом конкретного дослідження, з методологією вивчення мовної одиниці. Якщо мислити поняттями мовної структури та одиниць цієї структури, то синтаксис може бути тільки один. Але з розширенням об'єктів пізнання змінюється і зміст того самого терміна і його сполучуваність: вивчаємо *синтаксис словосполучення, синтаксис речення, синтаксис художньої прози, синтаксис віршової мови, синтаксис розмовного стилю*.

КУЛЬТУРА МОВИ

Теза. *Культура мови — це правила кодифікації норми, властиві літературній мові, які стосуються вимови, слововживання, синтаксису, стилістики тощо.*

Антитеза. *Культура мови — це багатовимірність оцінок літературної норми, залежних від соціальних, вікових, освітніх, психологічних характеристик мовців і ситуації спілкування.*

Динаміка літературної норми зумовлює неоднакову оцінку культури мови в суспільстві. Закономірно говоримо про часовий і просторовий вимір літературної норми. Адже літературна мова постійно змінюється: на характер її нормування впливають і глобалізаційні процеси, і стан мовної освіти в суспільстві, і культивування певних усно-писемних зразків у засобах масової комунікації, які в сучасних умовах демократизації суспільства віддзеркалюють відмінності мовно-територіальної практики. Фіксація мовних змін — постійне завдання дослідників літературної мови.

У відділі стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України від самого початку його створення розроблялася теорія широкого розуміння культури мови: це не тільки увага до рівневих, структурних норм української мови, не лише пропагування кодифікованого літературного слововживання, використання правильних закінчень, суфіксів, а й поширення глибинного мовного досвіду українського народу через естетично довершені художні, публіцистичні тексти, зафіксовані в них мовно-естетичні знаки національної культури.

Культура мови як складник лінгводидактики вчить, як писати й говорити без помилок, дотримуючись кодифікованих норм літературної мови. Фіксація помилок й конкретні мовні поради — це вузьке розуміння культури мови, перші кроки привертання уваги до промовленого й написаного слово. Із цього й починалася культуромовна діяльність: написання заміток про особливості значення слів, про синтаксичне керування, літературне наголошування тощо.

Культура мови в широкому розумінні — це культура спілкування, оволодіння інтелектуальним багатством української літературної мови, вироблення чуття слова, постійне шліфування мови в щоденній мовній практиці. Це розкриття особливостей індивідуальної мовотворчості, у якій відступи від загальноприйнятої мовної норми мотивовані комунікативною ситуацією, пошуками нових стилістичних можливостей висловлення думки.

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Теза. *Мова перекладів — віддзеркалення стану мовно-культурної свідомості суспільства в конкретну історичну добу, коли ці переклади було створено.*

Антитеза. *Але ідеальний переклад на всі часи (і на всі смаки читачів!) створити не можна, у цьому секрет і самої нашої мови, її динамічних змін, і особливості мовної свідомості читачів.*

Мова перекладу, відбиваючи певний етап у розвитку художнього стилю і — у широкому плані — певний етап у розвитку сучасної

літературної мови, становить і самостійну мовно-естетичну вартість. Вона є явищем, фактом рідної мови, і оцінювати її треба як мовну практику оригінальної літератури, як сучасну українську мову.

Художній стиль — найскладніший з усіх функціональних стилів. Складність його полягає, насамперед, у характері відношення мови художньої літератури до норм літературної мови. З одного боку, мова художньої літератури, творчість найкращих митців слова стає основою для формування й усталення літературної норми, взірцем слововжитку для освічених людей, а з другого боку, у художні твори вільно, природно входять вузько вживані, діалектні, застарілі слова, розмовні форми, неологізми. Їх стилістичне призначення як засобів індивідуалізації мови персонажів, створення місцевого колориту мають тонко відчувати і перекладачі.

Ніхто не може заперечувати тієї істини, що одним із джерел стилістичного збагачення художнього стилю є розмовні конструкції. Специфіка розмовної лексики в тому, що вона здебільшого прив'язана до території поширення певного діалекту. Місцевий колорит, цілком звичний і доречний в оригінальній літературі, навряд чи доцільний у мові сучасних перекладів.

Переклади, як відомо, живуть значно менше, ніж оригінальні твори. А тому й перекладачі мають бути особливо чутливими до стилістичних відтінків слова, до сприйняття його сучасним читачем.

ПРАВОПИС

Теза. *Усталений правопис як характерна ознака літературної мови з її писемно-книжною традицією належить до цивілізаційних здобутків української нації.*

Антитеза. *У будь-якій редакції правопису відчутні ідеологічні нашарування доби, коли цю редакцію створювали.*

Правописні дискусії, що тривали в кінці XIX — на початку XX століття, були зумовлені мовно-культурними традиціями українців, які жили в різних державах і часто по-різному уявляли стандарт писемної літературної мови. Відгомін цих дискусій спостерігаємо й нині, проте стабільність чинного правопису досі забезпечувала тривала писемна практика в освіті, книгодрукуванні. Сьогодні ж ця стабільність порушена. Вона спричинена, можливо, й глобалізаційними процесами у світі. Варто зважати й на той факт, що в сучасному інформаційно-комунікативному просторі зросла вага усного слова. Завдяки засобам масової комунікації сьогодні маємо змогу сприймати усне українське слово не тільки з різних регіонів України, а й з усього світу. Чуємо розмаїття акцентів, вимов, інтонацій, бо це усне українське мовлення з його природними територіальними, соціальними, віковими особливостями. Писемна ж літературна мова, на відміну від усних різновидів спілкування, має кодифіковані правила.

Звичайно, мова розвивається, розширюються сфери її функціонування, інтенсифікуються міжкультурні контакти мов, змінюється словник сучасного українця, тому виникає чимало практичних питань щодо застосування найзагальніших правописних правил до конкретних мовних явищ. Здається, за правилом має бути таке написання, але пишемо інакше. Бо ж у мові, як відомо, такої чіткості, як «двічі по два — чотири», немає. А втім, кодифікатори мови прагнуть до впорядкованості правил. Зміни в правописі потрібні, але вони не повинні руйнувати теоретичні основи графічного оформлення української літературної мови, не мають робити освічених українців неграмотними. Тобто доповнений, відкоригований текст чинного правопису мусить забезпечувати орфографічну наступність і графічну стійкість української літературної мови.

Застосування до оцінки правописного кодексу вульгарно-соціологічного підходу, використання характеристик його як мовно-політичних гасел суперечить виваженим науковим принципам. Це дезорієнтує широке коло користувачів української мови, спричиняє непевність у власній мовній компетенції, перешкоджає розширенню суспільних функцій української мови і врешті розхитує мовну норму.

Наша спільна мова не тільки має об'єднувати людей, а вона, на щастя, й об'єднує нас усіх.

ЛЕКСИКОГРАФІЯ

Теза. *Незаперечне практичне значення словників мотивує віднесення цієї ділянки мовознавчої діяльності до прикладної галузі науки.*

Антитеза. *Зростання кількості інформації у світі потребує розширення інформативної бази галузевих, спеціальних словників як джерел систематизованого знання. Розроблення теоретичних засад формування такої інформативної бази належить до фундаментальної науки.*

Відомо, що кожний період у житті нації позначається на функціонуванні всієї системи природної мови. Українська мова як живий організм змінюється разом із життям суспільства, що зумовлено пізнавальною функцією мови, засобами вираження логічних та емоційно-експресивних оцінок. Скажімо, словник епітетів української мови — це частина мовної картини світу українців, відображена в оцінних словах — епітетах. Подібно до майстерного малярського твору або сучасної кольорової фотографії художні означення приваблюють зір соковитими барвами, описують, малюють, унаочнюють словесне зображення. Вони пробуджують думку, допомагають розвивати мовне чуття, привертають увагу до поєднання слів різної семантики, до розрізнення традиційного і новаторського у висловленій думці.

Словник передає і національну специфіку мовної картини світу, і універсальність людського мислення. Наше мислення словниково-довідникове: хочемо мати багато інформації у сконцентрованому

вигляді. Тому майбутнє за різноманітними словниками, які фіксуватимуть значення слів, їх написання, історію та етимологію, правила слововживання, норми сполучуваності.

УКРАЇНОЗНАВСТВО

Теза. *Українознавство — це певною мірою узагальнення науки про українську мову, суспільно вагомі відомості про її історію, характерні ознаки та роль у національній самоідентифікації.*

Антитеза. *Українознавство — це не спрощення, а, навпаки, поглиблення, трансформація традиційного розуміння ролі науки про українську мову, переведення вузькофахових знань у ширший, філософський, світоглядний контекст.*

Українська мова як об'єкт пізнання виходить сьогодні за межі власне лінгвістичної наукової парадигми. Традиційне вивчення структури мови, граматики, стилістики й культури мови, лексикології й фразеології, історії літературної мови, діалектології, тобто синхронний і діахронний опис української мови вже не може охопити всі питання, що постають перед сучасною гуманітаристикою. Українознавство змушує нас ширше подивитися на історію мови, часову й просторову неперервність мовного національного простору. Важливе розуміння універсальної природи мови й наукових уявлень про неї.

Мова й етнос — центральна проблема українознавства. Мова постає як універсальна ознака етносу, тобто можна говорити про українську мовну самосвідомість, що передбачає: 1) усвідомлення окремішності своєї мови як засобу етнічної самоідентифікації особистості; 2) бачення просторового і часового поля української мови як феномену єдності, цілісності українського етносу (нації); відбиття (віддзеркалення) мовної самосвідомості в самоназвах українців та їхньої мови. Ця тема проектується на осмислення ролі мови в етногенезі та утвердженні національної ідентичності українського народу, у формуванні його національних цінностей.

Концепція «Мова в системі українознавства» закономірно пов'язана з науково-освітніми суспільними орієнтирами: висвітленням інтегративної ролі мови в розвитку людини й суспільства, цивілізації й культури; історії мови як частини історії народу, як світоглядного феномена, що забезпечує наступність зв'язку поколінь, єдність і консолідацію суспільства, витворення загальнонаціональних, всеукраїнських культурних вартостей.

СОЦІОЛІНГВІСТИКА

Теза. *Соціолінгвістика — це аналітичне опрацювання результатів соціолінгвістичних моніторинрів.*

Антитеза. *Соціолінгвістика — це пізнання різнорівневих механізмів взаємодії мови й суспільства.*

Сучасна соціолінгвістика оперує поняттями *мовна ситуація, суспільний статус мови, функціонування (функції) української мови, соціальні діалекти, вибір мови спілкування* та ін. Поступово наукова дисципліна формує термінологічний апарат, у якому терміни не обтяжені емоційно-експресивною конотацією. Однак у терміні *соціальна престижність мови* аксіологічний, оцінний компонент наявний, оскільки сама семантика слова *престижність* містить сему «оцінка».

Можемо констатувати, що на сьогодні поняття соціально престижна мова і державна мова не можна однозначно вважати тотожними.

Соціальний престиж мови вимірюється:

- 1) мірою використання мови на найвищих щаблях державної влади, оперування україномовними комунікатами в різних сферах виробничого, суспільного життя;
- 2) ставленням до мови як засобу досягнення службової кар'єри;
- 3) задоволенням найрізноманітніших культурно-освітніх потреб громадян;
- 4) місцем мови в інформаційному просторі (радіо, телебачення, книговидавання).

Для визначення соціальної престижності слугує і такий параметр, як створення знакових текстів цією мовою, а також наукове опрацювання мови, виявлення її характеристичних ознак у зіставленні із сусідніми мовами.

Соціальний престиж мови вимірюється також статусом літературної (або стандартної) мови серед різновидів етнічної (національної) мови. Культивування літературної мови в усіх народів пов'язане з консолідацією політичної нації, у якій сформовані потреби використовувати літературну мову й мовно-естетичні знаки національної культури в усіх сферах суспільного життя незалежно від ситуації спілкування.

ЛІНГВОДИДАКТИКА

Теза. Найновіші напрацювання академічної лінгвістики мають бути відображені в навчально-методичній літературі для загальноосвітніх шкіл.

Антитеза. Призначення підручника з мови для школи — навчити практичного володіння мовою, а не домогтися від учнів засвоєння новітніх лінгвістичних теорій.

Академічна школа лінгвостилістики понад півстоліття забезпечує теоретичні й практичні курси вищої школи індивідуальними, колективними напрацюваннями в галузі теорії та історії української літературної мови як історії розвитку стилів.

Які ж нові соціальні запити постають перед академічною наукою й практикою сьогодні?

Усвідомлюємо, що українська мова має бути інструментом формування нової світоглядної парадигми, у якій людина поставлена

в центр цивілізаційного поступу держави. Нинішні освітні програми створюють усі умови для безперервного особистісного зростання, для повної реалізації права на освіту. Тому в освітніх програмах передбачено навчити вільного володіння українською мовою в усіх сферах суспільної діяльності, навчити емоційно-оцінних моделей усного та писемного спілкування. Образно кажучи, навчити мовців вчасно, вдало, узгоджено змінювати «стильовий одяг», бути динамічними у своїй творчій мовній діяльності.

Сорокарічна практика створення підручників з української мови засвідчує, що підручник з української мови має особливий статус у сучасній освіті й загалом у національній культурі. Цей статус визначається потребою виховувати в загальноосвітньому навчальному закладі учнів із стійкою мовно-національною свідомістю, які активно володіють українською мовою і своєю щоденною мовною практикою забезпечують функціонування української мови, підносять її соціальний престиж в Українській державі.

Закладені в програмах вимоги до мовної компетентності учнів передбачають також виконання авторами сучасних підручників непростого завдання, а саме: гармонійно поєднати тексти різних часових зрізів літературної мови, навчаючи учнів упізнавати за мовою добу (час написання твору), відчувати соціальне забарвлення слова.

«КУЛЬТУРА СЛОВА»

Теза. У «Культури слова» має бути виразний практичний ухил: правильно — неправильно, доцільно — недоцільно.

Антитеза. «Культура слова» — це науково-популярне видання, орієнтоване на поширення лінгвістичних знань, популяризацію академічного мовознавства й водночас виховання мовно-естетичного смаку читачів.

2017 року збірникові «Культура слова» виповнилося 50 років. Не так багато академічних видань змогли витримати півстолітнє випробування часом. Спочатку збірник вийшов під назвою «Питання мовної культури», потім його хотіли назвати «Рідне слово», але виразні асоціації такої назви, мабуть, не сподобалися ідеологічно заангажованим радянським керівникам, тому й відоме це видання упродовж десятиліть як «Культура слова». Частково його зміст змінювався залежно від зміни офіційної ідеології, але загальна настанова — плекання літературної мови, донесення до найширшого кола читачів інформації про естетично довершені художні тексти, про літературну норму — зберігалася впродовж десятиліть.

На відзначення в 1997 році 30-річчя «Культури слова» академік АПН України Л. І. Мацько відгукнулася такими проникливими словами: «Проросло це видання з культурологічних ідей українських шістдесятників, пробилось через асфальт нашої боязні й невпевненості в силі рідного слова, виростало в щілині тоталітарного муру,

не загубилося у вітрах перебудови, навіть витримало безгрошів'я так спрагло очікуваної незалежності, щоб випростатись оновленим у кольорах української державності...».

Щоб відчутти життя слова, простежити, як впливає час на мовні смаки, стилістичну семантику будь-якого вислову, граматичної форми, варто хоча б побіжно познайомитися зі змістом збірників «Культура слова», які побачили світ у 1967–2018 рр. Подібно до химерних візерунків на тканині, що створюють загальну кольористичну гаму малюнка й ритм ліній, — назви розділів, статей збуджують уяву читача, привертають увагу до питань мовної практики, до оцінки слова в його історичному та сучасному вимірі, в індивідуальному сприйманні. Статті, уміщені в збірнику «Культура слова», можна розглядати як цілісний науково-популярний текст, у якому теоретичні питання мовознавства постають перед читачем у цікавому оповідному викладі, ілюстровані яскравим мовно-інформаційним матеріалом.

***

Національна академія наук України відзначає 100-річчя заснування академічних установ. Представники кожної із сучасних наукових галузей аналізують тривалий шлях творчих пошуків, утрат і здобутків у пізнанні окреслених наукою об'єктів.

Навіть побіжний погляд на історію академічної науки про українську мову, на окремі сегменти українського мовознавства, що актуалізовані за останні 50 років, спонукає до роздумів про внутрішні закони розвитку пізнання української мови, а також про екстралінгвальні чинники, які мотивують переструктурування, градацію знань залежно від викликів доби й запитів суспільства.

Досить важливий аспект для наукового осмислення таких складних феноменів, як національна мова, — це вибір оптимального співвідношення історії та сучасності в наукових пошуках, уміння вчених прогнозувати суспільну оцінку отриманих результатів дослідження. Незамінними в такому оцінюванні мають бути наукові дискусії з високим рівнем аргументації і культури.

Сьогодні активно обговорюємо питання про досягнення світового рівня наукових пошуків українських учених. Орієнтуючись на світові стандарти, прагнучи до них, маємо дбати й про те, щоб не розгубити, а зберегти й примножити досягнуте.

Надруковано в: *Український світ у наукових парадигмах: Зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2018. Випуск 5. С. 80–89.

ДОДАТОК VII

ЗРАЗОК ІНФОРМАТИВНОЇ СТАТТІ

УДК 811.161.2

Костянтин Голобородько

**ПРИРОДА Й МОВА В НАУКОВОМУ
ОСМИСЛЕННІ ОЛЕКСАНДРА ПОТЕБНІ**

Автор статті здійснює коментар щодо світоглядних засад розуміння природи й мови в теоретичних концепціях видатного мовознавця Олександра Потебні. У студіях про природу й мову вчений тлумачить складні процеси мовомислення, коментує паралелі, подає етимологію слів, наводить приклади порівнянь, епітетів та інших тропів.

Ключові слова: О. Потебня, природа, мова, світогляд, пізнання.

The author of the article comments on the worldview principles of understanding nature and language in the theoretical concepts of the famous linguist Oleksandr Potebnya. In studies of nature and language, the scientist explains the complex processes of language thinking, comments on parallels, gives the etymology of words, gives examples of comparisons, epithets and other tropes.

Key words: O. Potebnya, nature, language, worldview, cognition.

У своїй філософсько-лінгвістичній концепції Олександр Потебня аргументовано доводить, що мова має суспільну природу, а слово — не лише продукт індивідуальної свідомості. Учений переконливо обстоює думку: мову творить народ, мова — це породження «народного духу», мову формує національна специфіка народу.

Основні науково-теоретичні положення, коментарі й міркування О. Потебні викладені в його магістерській дисертації «О некоторых символах в славянской народной поэзии», у наукових працях «О мифологическом значении некоторых обрядов и поверий», «Из записок по русской грамматике», «Мысль и язык», «Объяснение малорусских и сродных народных песен», «Из лекции по теории словесности», «Из записок по теории словесности». У цих працях визначено роль мови в таких сферах людського пізнання, як наука і мистецтво, наука і поезія. Його увагу привертає інтерпретація глибинної взаємозумовленості думки і мови, народу і мови, докільля й образу, мови й природи. Цікавими і пізнавальними є приклади з українських фольклорних і літературних творів, у яких подано описи, панорамно-пейзажні або фрагментарні замальовки української природи.

За енциклопедичним тлумаченням, природа — це поняття філософії та природознавства, у його змісті об'єктивоване велике ціле, тобто все, що існує, увесь світ як безкінечне багатоманіття його конкретних проявів

У філософії природу розуміють широко, як сукупність природних умов існування людини й людства, як наявну об'єктивну дійсність, тобто все, що існує, увесь світ як безкінечне багатоманіття його конкретних проявів [5]. Отже, поняття природа корелює з категоріями буття, реальність, універсум, всесвіт, космос, що позначають сукупність усього наявного разом з людиною. З розвитком природознавства чіткіше окреслився його основний об'єкт — здебільшого природа у вузькому розумінні (довкілля, що оточує людину). У часи ж О.О. Потебні природознавство — «філософія природи», еталоном якої була натурфілософія, що орієнтувалася на фундаментальні науки.

За сучасним науковим визначенням, природа — усе наявне та його внутрішня структура і система. У працях же філософа простежуємо, що природа — це первісне й цивілізаційне середовище існування людини. На підтвердження власних міркувань О. Потебня наводить перспективну думку В. Гумбольдта: «Перенести в країну ідей усю природу, тобто зрівняти за обсягом зміст свого досвіду зі світом: з'єднати усю велику масу уривчастих явищ у нероздільну єдність <...> — така кінцева мета розумових зусиль людини» [2, с. 22–24]. Природа імponує людині, а людина звільняється від тиску природи тією мірою, як за посередництва мови складає зовнішні явища в систему та осмислює їх, пов'язуючи з подіями свого духовного життя [3, с. 46]. Специфічне сприйняття природи може бути зумовлене не лише крізь призму внутрішнього світу певної особистості, а й залежатиме від історичної епохи: «поняття об'єктивного та суб'єктивного відносні, і, без сумніву, прийде час, коли те, що нам уявляється властивістю самої природи, стане тільки особливістю погляду нашого часу» [там само, с. 47].

Обмірковуючи взаємодію природи й мистецтва, О. Потебня також цитує В. Гумбольдта: «Не можна сказати, що зображені живописцем плоди краді від природних. Взагалі, природа прекрасна лише настільки, наскільки фантазія уявляє її прекрасною. Не можна сказати, що контури в природі менш досконалі, що кольори менш живі і різниця лише в тому, що дійсність діє на почуття, а мистецтво на фантазію, що перша дає суворі й різкі обриси, а друге — хоча і визначене, але водночас і безкінечне» [2, с. 21]. Олександр Потебня зазначає дві властивості мистецтва: «а) особливість його дії на людину порівнюється з дією природи (навіть у звичайному сенсі цього слова) і б) спільне існування в кожному художньому творі протилежних якостей» [там само, с. 31]. Низка явищ природи й людського життя має певний набір ознак, які в безпосередньому сприйнятті мають нейтральний характер, а «художня творчість, залишаючись цілком вірною природі, розчленовує її явища, так що, по-перше, кожне мистецтво бере на свою долю лише одну відому

сторону предметів, <...> по-друге, кожний окремий твір опускає чимало не характерних рис предметів» [там само, с. 32]. Низка явищ природи й людського життя має певний набір ознак, які в безпосередньому сприйнятті мають нейтральний характер, а «художня творчість, залишаючись цілком вірною природі, розчленовує її явища, так що, по-перше, кожне мистецтво бере на свою долю лише одну відому сторону предметів, по-друге, кожний окремий твір опускає чимало не характерних властивостей предметів» [там само, с. 32]. Митець, на думку О. Потебні, підкреслює, відбирає одні риси, мінімізує або приховує інші. У результаті такої індивідуально-творчої діяльності «мистецтво облагороджує і прикрашає природу, і ідеал має таке значення, яке вивиснується над дійсністю» [там само, с. 31].

Роль людини-митця у вербальних і невербальних мистецтвах для О. Потебні є безсумнівною і визначальною: «Відомо, що зміст народної поезії становить не природа, а людина, тобто, те, що є найважливішим у світі для людини» [там само, с. 45]. Учений-мовознавець наводить рядки з українських пісень: *Летів крячок на той бочок, / Жалібненько крикнув, / Горє ж мені на чужині, / Що я не привикнув. Або: Під горою високою / Голуби літають; / Я розкоші не зазнаю, / А літа минають*. Автор цих слів змальовує картини природи, оточує людей ландшафтом не з артистичних міркувань. Як стверджує О. Потебня, «у поезії на тому етапі її життя, до якої належать приклади, подібні наведеним, необхідність починати з природи існує незалежно від свідомості і намірів, і тому непорушна: вона, так би мовити, розмах думки, без якої не існувала б і сама думка» [там само, с. 45].

Перед О. Потебнею постають питання, «чому з багатьох наявних сприйнять зовнішньої природи думка звертається до тих, а не тих, чому в цьому разі співець виражає у слові політ птаха, а не інший предмет» [там само, с. 45]. Саме явища природи, які оточують людину-творця, передають стан внутрішнього світу, душі, репрезентують глибинні виміри свідомості. Особливого, нерідко магічного, значення набувають у мовомисленні людини природні стихії. «У старовину, — зазначає О. Потебня, — поширено було вірування, що моральні якості людини залежать від переважання однієї зі стихій, із яких він створений». Учений-мовознавець цитує наведений М. Костомаровим фрагмент тексту, який пов'язує характеристики людини зі стихією: «от земли тело: тот человек темен, неговорлив; от моря кров в человеке, и тот прохладен, и от огня — жар: тот человек сердит: от камни кость: тот человек скуп, немилостив» [1, с. 523].

Поняття стихії екстраполюється О. Потебнею на слово, художній і поетичний твори із лінгвофілософськими паралелями і коментарями: і в поетичному, відповідно, взагалі художньому творі «є ті ж самі стихії, що і в слові: зміст (або ідея), що відповідає чуттєвому

образу або розвинутому з нього поняттю; внутрішня форма, образ, який указує на цей зміст, відповідає уявленню (яке теж має значення тільки як символ, натяк на відому сукупність чуттєвих сприйняття, або на поняття), і, нарешті, зовнішня форма, у якій об'єктивується художній образ. Різниця між зовнішньою формою слова (звуком) і поетичним твором така, що в останньому як реалізації більш складної душевної діяльності, зовнішня форма більше проникнута думкою» [2, с. 26].

Образи стихій природи Потебня використовує не лише узагальнено, а й конкретизовано. Наприклад, стихія землі в її злитті з небом постає в контексті про поезію, коли наводиться міф про море, кита, землю: «панування поезії можливе лише тоді, коли, наприклад, земля закінчується для нас там, де вона сходиться з небом, коли майже цілком неможливе питання, на чому тримається море, по якому пливе кит, що носить землю та ін.» [там само, с. 39].

Близькою до стихії землі є стихія каменя, про яку О. Потебня наводить народні уявлення: «Скупість усвідомлювалась в образі каменя, кості, пня, предметів міцно зв'язаних, ущільнених взагалі і чогось твердого... Наведений тут зв'язок уявлень каменя — кості й скупості цілком народний, тому що це підтверджується мовою, яка надає доволі прикладів переходу значення від каменя і кості до скупості» [там само, с. 41].

Символічний образ води О. О. Потебня інтерпретує зі слів української народної пісні: *Чиста вода тече в чистій річці, а вірне кохання у вірному серці* [4, с. 149]. Народнопоетична семантика «вода–кохання» потребує окремого коментаря, який здійснює учений-мовознавець: «Образ питної води (наскільки він виражений у словах) не може бути, однак, зовнішньою формою думки про кохання. Зовнішнє та довільне... Законний зв'язок між водою та любов'ю встановиться лише тоді, коли, наприклад, у свідомості буде знаходитися зв'язок світла, як одного з епітетів води, з любов'ю. Це третя ланка, що зв'язує дві перші, є сама внутрішня форма, інакше — символічне значення вираженого першим двовіршем образу води» [там само, с. 149].

Привертає увагу й коментар до одного з мікроконтекстів українського календарно-обрядового фольклору, де дослідник розмежовує міфічне світоспостереження, згідно з яким сонце — це: а) реальний світ, дійсність, б) жива, розумно і доцільно діяльна істота [3, с. 309]. Цитований матеріал дає можливість поглибити пояснення зв'язку між внутрішньою формою, змістом, звуковим комплексом і образним, художньо-творчим осмисленням реалій природи, пор.: *Кроковее колесо / Вище тину стояло, / Много дива видало. / Чи бачило, колесо / Куди милий поїхав? — За ним трава зелена / І діброва весела. — Кроковее колесо / Вище тину стояло, / Много дива видало. / Чи бачило, колесо / Куди нелюб*

поїхав? / — За ним трава **полягла** / І діброва **загула**. Потебня так пояснює цей контекст: «Можна собі уявити, що цю пісню хто-небудь зрозуміє в буквальному сенсі, тобто не зрозуміє її зовсім. Усі риси того, що зображено тут, усе те, що стає згодом зовнішньою формою, буде схоплено душею, а між тим вийде безглуздя: шафранне колесо, яке дивиться з-над тину? Але нехай ця нісенітниця отримає внутрішню форму, і від пісні повіє на нас весною природи та дівочого життя. Це жовте колесо — сонце; сонце дивиться зверху і бачить багато дива. Воно розповідає співачці, що там, куди поїхав її милий, зазеленіла трава і повеселішала діброва» [2, с. 26].

Отже, Олександр Потебня в студіях про природу й мову тлумачить складні процеси мовомислення, коментує паралелі, подає етимологію слів, наводить приклади порівнянь, епітетів та інших тропів. Його ідеї привертають увагу вже не одне покоління мовознавців. І кожен, хто, до них звертається, знаходить твердження, співзвучні з його науковими ідеями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костомаров Н. И. Очерк домашней жизни и нравов русского народа. *Современник*. 1860. № 10.
2. Потебня А. А. Мысль и язык. М., 1990.
3. Потебня А. А. Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка. М., 1990.
4. Потебня А. А. Из записок по теории словесности. М., 1990.
5. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України, 2002.

Надруковано в: Збірник «Культура слова». 2015. Випуск 2 (83). С. 21–25.

ДОДАТОК VIII

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ТЕЗ

УДК811.161.2'373

Вікторія Соприкіна

*аспірантка, наук. кер.: д. філол. наук, проф. Маленко О. О.
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди*

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ В ПСЕВДОНІМІКОНІ
СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ МИТЦІВ

Питання суржику є актуальним у сучасному українському мовознавстві; його активно розробляють у працях із соціолінгвістики Л. Масенко, М. Мозер, В. Павлюк, В. Радчук, О. Тараненко, В. Труб, І. Ціхоцький та ін. Якщо раніше вияв українсько-російського інтерферованого мовлення мав місце здебільшого в усному спілкуванні, то на сьогодні його прояви активовані й у письмовому дискурсі, зокрема в прозі та поезії сучасних авторів, у газетах і журналах, піснях і навіть у псевдонімах відомих митців. За словами мовознавця І. Ціхоцького, «сучасний суржик переріс стилістичний діапазон ужиткового мовлення і впевнено проникає в літературні й музичні тексти, мову телебачення та преси, чому активно сприяє постмодерна рецепція дійсності в українській мистецькій парадигмі та шоу-бізнесі» [Ціхоцький, с. 365].

Мета поданого дослідження — виявлення й лінгвістичний опис суржикових моделей у неофіційних іменах сучасних українських митців сцени й визначення способів дискурсивної презентації цих моделей.

У мовознавчій літературі існує чимало визначень поняття «суржик», і до цього часу точаться термінологійні дискусії й полеміки науковців-лінгвістів щодо точності й коректності його дефініювання. Скористаємося визначенням зі словника СУМ, де суржиком називають елементи двох або кількох мов, об'єднаних штучно, без дотримання літературних норм [СУМ, с. 854]. За словами В. Павлюк, суржик виражений у різних фонетичних варіаціях, уживанні російських коренів або суфіксів. Серед виявів суржику на фонетичному рівні виділяють надмірне вживання звука [а], заміна [и] на [і], пом'якшення попереднього приголосного перед [е], заміну української кореневої морфеми на російську [Павлюк, с. 167].

У псевдонімах діячів шоу-бізнесу представлена модифікація за правилами російської орфоепії в прізвищах українських співаків Дмитра Монатика та Вадима Олейника: вони виступають під іменами *Monatik*, *OLEYNIK*. Отже, тут бачимо заміну голосного [и] на [і], що не природно для української мови. Пом'якшення попереднього приголосного перед [е] є в неофіційному імені авангардного

харківського художника, початкова форма якого *Валер Бондар*. Подана антропонімна модель створена засобом утинання, тож має місце гібридний словотвірно-формально-фонетичний тип творення: *Валерій* → *Валер* → *Валер*.

Засвідчено вияв суржику на морфемному рівні, коли для творення оніма використано чужомовні (у цьому разі російські) морфеми. Наприклад, ім'я письменниці *Фотинія Тавричеська*, хоча за правилами української мови мало бути *Фотинія Таврійська*. Вплив суржику на лексичному рівні зафіксовано в псевдонімі Єлизавети Іванців, яка відома як співачка *Йолка*, тобто в основі неофіційного імені скальковане з російської мови слово *ёлка*, передане мовними засобами української: *Ёлка* → *Йолка* (цей псевдонім має гібридний семантико-фонетичний тип творення).

Ще один вияв впливу російської мови зафіксовано на прикладі свідомого оглушення приголосного в кінці слова. За нормами української орфоепії всі дзвінки приголосні в кінці слова вимовляються дзвінко (зу [б], віра [ж]), тоді як у російській мові виникає глухість у звучанні (зу [п], віра [ш]) [Мусатов, с. 69–70; Пономарів, с. 352]. Український продюсер та виконавець пісень Олександр Стюганов має псевдонім *Стеганoff*, де твірною основою стало прізвище митця, записане за правилами російської орфоепії, також наявне оглушення кінцевого приголосного [в] до [ф], що є виявом інтерференції під впливом російської мови. Варто зауважити, що в онімі є елементи мовної гри за аналогією до англійського слова *off*, що виділено графічно.

Отже, процеси російсько-української мовної інтерференції (на фонетичному, лексичному, словотвірному рівнях) позначилися й на творенні псевдонімів сучасних українських митців (хоча й не частотно). Українські співаки та письменники у виборі чи творенні псевдонімів не обмежують себе літературними нормами й використовують суржик як спосіб самовираження й самоідентифікації. Перспективи подальших розвідок за цією темою вбачаємо в дослідженні мовлення сучасних культурних діячів, аналізові частотності й форм вираження суржику як соціолінгвістичного явища українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мусатов В. Н. Русский язык : Фонетика, фонология, орфоэпия, графика, орфография : учебное издание. Москва : Флинта, 2012. 242 с.
2. Павлюк В. А. Становлення неофіційного антропонімікону Вінниччини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Донецький національний університет. Вінниця, 2016. 244 с.
3. Пономарів О. Д. Сучасна українська мова : [підручник] / за ред. О. Д. Пономарева. Київ : Либідь, 2008. 488 с.

4. СУМ : Словник української мови : в 11 томах. / редкол. : І. К. Білодід та ін. Київ : Наукова думка, 1978. Т. 9. 916 с.
5. Ціхоцький І. Антисуржик : у пошуках мовної ідентичності. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2012. Вип. 57. С. 364–366.

Надруковано в: *Український світ у наукових парадигмах: Зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. 2020. Випуск 7. С. 186–188.

ДОДАТОК IX

ЗРАЗОК РЕЦЕНЗІЇ НА МОНОГРАФІЮ З МОВОЗНАВСТВА

Лариса Кравець (м. Київ)

«НУ ЩО Б, ЗДАВАЛОСЯ, СЛОВА...»

Рецензія на: *Територія мови Тараса Шевченка*: Монографія / С. Я. Єрмоленко, Г. М. Вокальчук, А. Ю. Ганжа, Л. П. Гнатюк, Г. М. Сюта; за ред. С. Я. Єрмоленко. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. 348 с.

Наприкінці 2016 року побачила світ монографія «Територія мови Тараса Шевченка», підготовлена колективом відомих українських учених, очолюваним член-кореспондентом НАН України, завідувачем відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України, доктором філологічних наук, професором Світланою Яківною Єрмоленко. Поза тим, що пізнати глибини Шевченкового тексту прагнуло не одне покоління вчених, наукові здобутки яких відображені й у фундаментальних працях, і в численних статтях, феномен Кобзаря зберігає притягальну силу, виявляючи нові грані смислу в нових умовах.

Рецензована книга презентує трактування мовотворчості Тараса Шевченка в контексті сучасних наукових парадигм, актуалізуючи широке коло питань, що торкаються лінгвокогнітивного, лінгвокультурологічного, мовно-історичного, лінгвостилістичного, естетико-соціального аспектів. Монографія підсумовує результати досліджень попередніх епох та окреслює нові орієнтири для майбутніх шевченкознавчих студій, пропонуючи переосмислення засадничих тверджень: «мова Шевченка — це мова українського народу», «Шевченко — творець нової української літературної мови».

Концептуально це праця лінгвофілософського характеру, оскільки мовотворчість Тараса Шевченка потрактовано як «філософію українського Слова». Авторі не тільки ґрунтовно й різнобічно розкривають визначальну роль дискурсивної практики Т. Шевченка в становленні й розвитку сучасної літературної мови, а й інтерпретують її як символ єднання, засіб самоідентифікації українців, наголошують, що «на сприйманні, переживанні поезії Тараса Шевченка тривав і триває процес самобудування української нації» [1, с. 18].

Вивчення мовотворчості Т. Шевченка здійснено на матеріалі його поетичних творів, які акумулюють національно-специфічне мовомислення українців, виражають цінносно-світоглядні орієнтири народу, надихають, зміцнюють і спрямовують на національне самоствердження. Із цього погляду визначення основного змісту поняття «мова Шевченка» як «мова поезії Шевченка» є теоретично

виваженим і цілком обґрунтованим. «Саме в поезії, — підкреслює С. Я. Єрмоленко, — прочитували сучасники поета його пророчі ідеї, магія поетичного Шевченкового слова заворожувала читачів і своїм змістом, і формою» [1, с. 12]. Мову Т. Шевченка автори розглядають з урахуванням глибинної семантики, логіки мислення і логіки мовної поведінки, які видобувають зі створених автором текстів [1, с. 76].

Дослідники, узагальнивши досвід своїх попередників, критично переосмислюють означення *народна*, *реалістична* стосовно мови Т. Шевченка, зазначаючи, що «виміри цих загальних означень недосконалі, залежать від суб'єктивного досвіду інтерпретаторів і, врешті, спрощують динамічний процес розвитку української культури, літератури, мови» [1, с. 25]. Автори наголошують, що «естетичну вартість Шевченкової поезії не можна обмежити кордонами романтизму, реалізму, народницької чи ненародницької поезії» [1, с. 94].

«Ревізії й рефлексії» (С. Я. Єрмоленко) піддано також концепцію про творців національних літературних мов. Зокрема, ретельно простежено спільність і відмінність, динаміку взаємодоповнення й взаємопоборення дискурсивних практик Т. Шевченка і О. Пушкіна. Аргументовано доведено, що «Шевченко і Пушкін стали творцями літературних мов як цілісних практик вибору власної національної ідентичності. Для Пушкіна це було заглиблення художньої мовотворчості в народно-розмовну стихію, для Шевченка — відстоювання української мови в художній творчості як засобу національного самоствердження. Україномовність для Шевченка — це екзистенційний вибір» [1, с. 48]. Акцентовано, що причинами сприйняття українською мовною свідомістю Шевченкового слова як літературно-нормативного канону слід вважати «суголосність висловлених Кобзарем ідей думам усіх українців, а також досконалу естетичну мовну форму, що не втратила свого впливу на читачів упродовж століть» [1, с. 36].

Важливо, що в монографії актуалізовано проблему трансформації контекстів та семантичних проєкцій «національного» і «європейського» у мовотворчості та світогляді Т. Шевченка [1, с. 37], що, як підкреслює А. Ю. Ганжа, набуває особливої ваги в сучасних суспільно-політичних умовах. Простеживши становлення національних літературних мов різних слов'янських народів та з'ясувавши детермінованість цих процесів творчою діяльністю видатної особистості (Адам Міцкевич — польська мова, Людовіт Штур — словацька, Йозеф Юнгман — чеська, Вук Караджич — сербська, Людевіт Гай — хорватська, Франце Прешерен — словенська та ін.), А. Ю. Ганжа виводить формулу становлення національної літературної мови, що цілком застосовувана і до української літературної мови та може бути використана в подальших шевченкознавчих студіях.

Скрупульозно й усебічно проаналізовано в монографії зв'язок мови Т. Шевченка зі староукраїнською книжною традицією. Л. П. Гнатюк переконливо доводить, що він виявляється на фонетичному, лексичному, словотвірному та граматичному рівнях. Дослідниця зауважує неоднакову частотність церковнослов'янізмів у текстах різних періодів творчості митця, зазначаючи, що «у творчості пізнього періоду Шевченко вдавався до церковнослов'янізмів частіше» [1, с. 61]. Митець використовував їх, за спостереженнями авторки, здебільшого для створення високого стилю викладу, а також іронічного, часом сатиричного звучання. Рідше поет вживав ці мовні одиниці з метою підсилення сказаного. Як продовження староукраїнської літературно-писемної традиції кінця XVI–XVIII ст. кваліфіковано акцентний малюнок Шевченкового тексту.

Заслуговує на увагу й цілковиту підтримку аргументоване розв'язання проблеми розмежування архаїзмів староукраїнського походження й росіянізмів. Звернувшись до праць І. Огієнка, «Словаря древнерусского языка», «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.», «Старославянського словаря: (по рукописам X–XI веков)» та інших джерел, Л. П. Гнатюк доводить, що архаїчна лексика, зафіксована в поезіях Кобзаря, засвідчує органічний зв'язок зі староукраїнською книжною традицією. Дослідниця вмотивовано спростовує твердження австрійського дослідника М. Мозера щодо дієприслівників на кшталт *ходя, сидя, славя, стоя* в мові Т. Шевченка як росіянізмів, вважаючи їх органічним складником староукраїнської літературної мови.

У монографії на багатому мовному матеріалі простежено зв'язок мови Шевченка з фольклором. «Емоційний інтелект поета, — зазначає С. Я. Ермоленко, — трансформує традиційну народнопісенну лексику, народжуючи оригінальні авторські образи як мовно-естетичні знаки української культури» [1, с. 110]. У праці виявлено й проаналізовано способи розширення семантичного обсягу фольклорних слів-символів, з'ясовано, що трансформація народнопоетичних слів-образів охоплює всі рівні мовної структури, насамперед лексичну й синтаксичну сполучуваність.

Вагомим у монографії є аналіз лінгвошевченкознавчих розвідок попередніх десятиліть, присвячених вивченню словесних, словесно-образних і тематично-контекстуальних перегуків у фольклорі і в поезії Т. Шевченка. З'ясовано специфіку інтерпретації мовнопоетичної спадщини Кобзаря в працях Г. А. Левченка, Л. А. Булаховського, В. М. Русанівського, З. Т. Франко, Н. П. Чамати, А. К. Мойсієнка та ін.

На особливу увагу заслуговує другий розділ монографії, у якому мову Шевченка проаналізовано в контексті сучасної йому епохи, зокрема етнографічних студій того періоду та мовної практики

поетів-романтиків, а також схарактеризовано стрижневі концепти мовотворчості митця (*УКРАЇНА, ЧАС, СВІТ, РОЗМОВА, ХАТА, МОРЕ*).

Указуючи на спільні народнописенні джерела творчості поетів-романтиків і Т. Шевченка, С. Я. Єрмоленко підкреслює головну відмінність їх мови — різний рівень художньо-естетичної культури сприймання народного слова. «Шевченко, користуючись тими самими мовними джерелами, писав для майбутнього: його естетична трансформація фольклору випереджала час і тодішню мовно-літературну практику» [1, с. 101]. Дослідження індивідуалізації народнописених образів у мові Т. Шевченка виконано на широкому фактичному матеріалі, їх інтерпретацію підкріплюють покликання на важливі наукові праці І. Я. Франка, В. С. Ващенко, Ф. М. Колесси та ін.

Глибоким і цілісним є аналіз концептів *УКРАЇНА, ЧАС, СВІТ, РОЗМОВА, ХАТА, МОРЕ*, який розкриває особливості мовосвіту Тараса Шевченка, його індивідуально-авторську манеру письма та ментальну спорідненість з українським народом. Формулювання «письменник пише / писав для народу (про народ)...» стосовно мовотворчості Тараса Шевченка уточнено словами *розмовляє із народом*. «У Шевченковій поезії, — стверджує С. Я. Єрмоленко, — реально чуємо, як автор говорить зі своїми героями, з уявними читачами-слухачами, з друзями. Він оприявнює свої думки про світ, життя людей у цьому світі, причому робить це в такій формі, такою мовою, яка з часом не відбуває, не минає, не стає фактом історії, а завжди сучасна, злободенна» [1, с. 125]. У монографії акцентовано україноцентричність мислення поета, підкреслено, що воно характеризує всі поетичні твори митця — і ті, де вжита назва *Україна*, і ті, де його актуалізують співвідносні мовні одиниці.

У вертикальному контексті поетичних текстів Т. Шевченка виділено та проаналізовано асоціативний ряд *хата — мати — Україна*. Зауважено специфіку зв'язку концептів *СВІТ* і *ХАТА*, які з одного боку, протиставляються як макропростір і мікропростір, а з другого — взаємодоповнюють одне одного: «особливість Шевченкового мовомислення полягає в контекстуально-семантичному, асоціативному зближенні цих слів-понять. Для Шевченка хата — безмежний світ українських просторових асоціацій, родинних зв'язків, людських стосунків, соціальних характеристик, власне, світ України» [1, с. 159].

Варто відзначити, що вивчення стрижневих концептів поетичних текстів митця відбувалося з урахуванням не тільки лінгвокультурологічних, лінгвокогнітивних, лінгвостилістичних, естетико-соціального аспектів, а й психолінгвістичних. Вони взяті до уваги також в аналізі самого процесу мовотворчості. Підкреслено, що «саме емоційний інтелект відкривав поетові закорінені в народній

пам'яті вислови, архетипні значення слів, що й створювали неповторний стиль його розмови з читачами, з персонажами його творів» [1, с. 19]. Психолінгвістичний аспект актуалізований і в трактуванні деяких віршів, зокрема «Садок вишневий коло хати...».

Особливо цінним є третій розділ монографії, присвячений проблемі цитатності Шевченкової мови, неології Т. Шевченка та семантиці Шевченкового слова у словнику і в текстах. Проблема цитатності висвітлена ґрунтовно й різнобічно: це і цитата в мові Т. Шевченка, і Шевченкові цитати в сучасній українській поетичній мові. Г. М. Сюта переконливо доводить, що «Шевченкова поетика у сучасному українському мовомисленні — це об'ємний корпус цитувань, кількість, системність та механізми яких і передбачувані, й непередбачувані водночас» [1, с. 172]. Дослідниця визначає структурно-композиційні та ідейно-тематичні параметри Шевченкових цитат, з'ясовує їх семантико-оцінну «пластичність». Не оминає вона також проблему Шевченкових авторських самоповторів, вивчаючи яку, враховує їх лінгвопсихологічні та лінгвокогнітивні механізми.

Питання неології Т. Шевченка на сторінках монографії розкриває Г. М. Вокальчук. Авторка детально аналізує особливості фіксації неологічної лексики митця в різноманітних лексикографічних працях та, підсумовуючи здобутки шевченківського словництва, зауважує, що «на сьогодні назріла потреба спеціального лексикографічного опрацювання неології Т. Г. Шевченка» [1, с. 225]. З цією метою сформульовано принципи та здійснено спробу укладання «Словника лексичних новотворів Т. Г. Шевченка», що також знайшло висвітлення в монографії. Цей матеріал визначає особливу наукову цінність рецензованого видання та є незаперечним здобутком автора. Тему шевченківського словництва розгорнуто і в підрозділі «Семантика Шевченкового слова у словнику і в текстах».

Монографія «Територія мови Тараса Шевченка» — знакове явище в шевченкознавстві, яке ще належить гідно оцінити досвідченим ученим і молодим науковцям. Це багатоаспектне глибоке дослідження відкриває нові горизонти шевченкознавчих студій, бо, як справедливо наголошує Світлана Яківна Єрмоленко, «Пізнання впливу Шевченкової мови на розвиток української культури не може бути завершене, оскільки його поетичні тексти зберігають пам'ять людських відчуттів, пам'ять емоцій, і ця чуттєва пам'ять здатна відгукуватися в нових і нових поколіннях читачів глибинними змістами, смисловими концептами» [1, с. 18]. Книга буде корисною студентам і вчителям, науковцям, викладачам, аспірантам та загалом усім, хто прагне глибокого осмислення історії українського народу, його мови і культури.

Використані джерела

1. *Територія мови Тараса Шевченка* : Монографія / С.Я. Єрмоленко, Г.М. Вокальчук, А.Ю. Ганжа, Л.П. Гнатюк, Г. М Сюта ; за ред.С. Я. Єрмоленко. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. 348 с.

Надруковано в: *Українська мова: Науково-теоретичний журнал Інституту української мови НАН України*. 2017. Випуск 1 (61). С. 135–140.

ДОДАТОК Х

**ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ВІДГУКУ ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
ПРО ДИСЕРТАЦІЮ З МОВОЗНАВСТВА****ВІДГУК**

офіційного опонента

доктора філологічних наук, професора Маленко О.О.

про дисертацію СМЕТАНИ ІРИНИ ІГОРІВНИ

«Лексико-синтаксичні особливості поетичного мовлення
В. Свідзінського», поданої до захисту на здобуття наукового
ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю
10.02.01. — українська мова

Володимир Свідзінський належав до тих митців, чие літературне буття попри час і зовнішні обставини перебуває за межами широкого літературного обігу й соціального активу; за словами Л. Кісельової, це певна «внутрішня еміграція» поета, його несуголосність жодній добі. Через це творчий доробок митця достеменно не вивчений і не описаний у літературознавчій та мовознавчій практиках, що забезпечує поданому дослідженню його новизну на рівні об'єкта й предмета, а обрана дисертанткою методологія зумовлює дослідницьку актуальність роботи та її відповідність сучасним науковим спрямуванням.

Екзистенційність поетичного мислення В. Свідзінського, характер його духовних орієнтирів корелюють з тими ключовими мотивами, що формують загальну сенсовість авторських текстів, надають їм індивідуальних обрисів в українському культурному часопросторі. Тож вибір цих домінант — мотиву й хронотопу в їхній лексико-синтаксичній репрезентації в тексті вважаємо доцільним і правомірним, адже крізь їхню призму можемо наблизитися до розуміння внутрішніх основ та естетичної ваги поетичного слова митця.

Традиційно робота складається зі вступу, теоретичного розділу, двох власне дослідницьких розділів, загальних висновків, списку літератури й укладених дисертанткою додатків.

Для вирішення поставлених у роботі завдань дисертантка спирається на традиційні для робіт з лінгвопоетики теоретичні засади (зміст I розділу). Це, зокрема, лінгвістичне осмислення феномену художньої творчості й поетичного тексту, понять *художня* (поетична) мова (мовлення), *ідіостиль* та *ідіолект*, що мають розгалужене й поліаспектне дискурсивне вивчення й дефінітивне устаткування. З-поміж наявних визначень цих понять дослідниця обирає ті, що узгоджуються з її власним розумінням ситуації. Це торкається дискусії щодо термінів *ідіостиль* та *ідіолект*, які в роботі є семантично

близькими й диференційовані лише за сферою використання: *ідіостиль* більшою мірою застосовують щодо стильових особливостей авторського (письменницького) наративу, *ідіолект* — як вияв індивідуального мовлення будь-якої особи.

Підтримуємо цю позицією, тим паче що зі структурно-семантичного погляду ці терміни мають перетин ключових сигніфікативних сем, які й формують зміст понять і забезпечують їхню значеннєву дублетність.

Також погоджуємося із думкою дисертантки, що цілісне вивчення ідіостилу письменника можливе з урахуванням як лексичних, так і синтаксичних особливостей його художнього мовлення, що є невід'ємними складниками мовного портрету митця.

Лінгвопоетика в багатьох теоретичних аспектах спирається на літературознавчий дискурс і послуговується відповідними галузевими термінами, тож за потреби важливо надавати літературознавчим термінам лінгвістичного статусу, тобто розглядати їх у фокусі не лише художньо-естетичних параметрів, а й вербальних. Лінгвістичний аспект мотиву переконливо прописаний у роботі й спирається на його визначення класиками філологічної науки, загальними положеннями, власними міркуваннями дисертантки й нарешті представленою дефініцією *мотиву* в його лінгвістичній сутності.

Розуміючи мотив як «ключовий внутрішній елемент художнього тексту, репрезентований мовними засобами різних рівнів, що характеризуються частотністю й варіативністю та набувають особливої смислової значущості» (с. 47 дисертації), дослідниця виокремлює чотири провідні мотиви, що синергетизують сенсовий простір поезії В. Свідзінського: *самотність, тиша, смуток, смерть*. Текстова продуктивність цих мотивів, тобто їх частотна лексико-семантична й синтаксична презентація, свідчить про виразний екзистенційний характер художнього мислення поета, заглибленість у саморефлексію, подекуди апокаліптичність (наприклад, поезія «Кінцесвітні візії»). Наскрізність цих внутрішніх, сенсовірних елементів якісно відрізняла творчість Свідзінського від загальної тональності поетичного тогочасся — емоційно-пафосного, декларативного, ідеологічно спрямованого.

Лексична репрезентація в авторському тексті ключових мотивів (зміст II розділу дисертації) семантично прозора й нескладна в інтерпретації, що зумовлене використанням релевантних лексем. Здійснений дисертанткою лінгвістичний аналіз проілюстрував, що для мотиву *самотності* — це іменники *самотність, самота, самотина*; числівника *один*; прикметників *самотній, одинокий* і прислівників *самотньо, самотно, одиноко*. Мотив *тиші* вербалізований насамперед словом *тиша* й похідними від нього іменниками, прикметниками й прислівниками.

Найбільш розлого омовлений у поета мотив *сму́тку*, представлений лексично розгорнутим рядом синонімів субстантивної, ад'єктивно-адвербіальної природи, дієсловами із семантикою емоційних переживань і відчуттів суму. Серед синтаксичних засобів — повтори, порівняння, ампліфікаційні й градаційні ряди однорідних членів речення.

Поетичне втілення мотиву *смерті* максимально тяжіє до метафоричного наративу, подекуди евфімізації, що розширює простір смислової інтерпретації контексту, де імпліцитно актуалізовані такі семантичні кореляції: смерть — очищення, смерть — згасання природи; смерть — перетворення та ін. Цей мотив загалом традиційний для світового мистецтва загалом й літератури зокрема, тому обсяг його культурних і вербальних репрезентацій достатньо широкий. Тексти Свідзінського цьому підтвердження. Щодо синтаксичного плану, то, як зазначає дисертантка, характерними для ідіостилу поета є синтаксичний паралелізм, повтори, введення підрядних порівняльних частин.

Художній часопростір є важливим складником поетичного тексту, адже саме в ньому перебігає буття ліричного героя, здійснюється його саморефлексія, створюється відповідна емоція. Хронотоп у Свідзінського цілком традиційний, з набором стійких координат (за Е. Соловей), що тяжіють до виявів давньої, міфопоетичної свідомості (зміст III розділу роботи). Горизонтальний зріз простору — це земля й вода, вертикальний — опозиція верх/низ. На думку дисертантки, В. Свідзінський належить до тих митців, хто, за В. Топоровим, здатний «прислухатися» до простору, «вживлювати» в нього смисли (с. 107–108).

До лексичного аналізу опоетизованого земного простору дослідниця залучає не лише назви ландшафтних об'єктів і територій, а й назви рослин, будівель, що унаочнюють і конкретизують культурний вимір поетичного контексту. Десять цього виміру суто український (*соняшник, верба, вільха, тополя, явір, калина, очерет, петрів батіг*), десять синтезований, полікультурний (*пальма, кипарис, евкаліпт*). При цьому домінантною є національна маркованість просторової моделі художнього світу митця. Це підтверджують і проаналізовані дисертанткою контексти зі словами відповідної локативної семантики, а також назви природних земних та ландшафтних об'єктів, територій (*бір, виярок, гай, галявина, горби, кручі, ліс, луки, насип, переліски, поле, придолинки, Волинь, вулиця, город, двір, дорога, завулок, країна, лан, майдан, місто, пасіка, сад, село, цвинтар, Україна, Україна Подільська*).

Більшій культурної універсальності зазнала водна модель художнього хронотопу. Для поезії філософського спрямування характерним просторовим маркером є локатив *море*, художня семантика якого актуалізує сенс безкінечності, вічного плину життя, межу

між життям і смертю та ін. Дисертантка відстежила семантичне навантаження словообразів *море, ріка, вода* в автологічних і метафоричних моделях, виявила авторські стратегії творення емоційно наскладених конкретно-чуттєвих образів здебільшого символічної природи. Найчастотніше, на думку дослідниці, вербалізатори водного простору задіяні в текстовій реалізації мотиву плинності життя, а також мотивів дитинства, пам'яті, спогадів. Експресії й динаміки відповідним контекстам додають компоненти ускладнення простого речення (зокрема, однорідні члени речення), риторичні питання, діалоги ліричного героя з природними об'єктами. Продуктивними в просторових образах є стилістичні фігури та прийоми (анафора, ампліфікація, градація, полісиндетон).

Художня темпоральна модель у поезії Свідзінського тяжіє до традиційних образних кодів: ранок, день, вечір, ніч уособлюють етапи перебігу людського життя, що зумовлює емотивно-оцінне тло цих часових образів. *Ранок, день* — позитивно конотовані контексти; *ніч* — несхвальність, негачія (ніч клишонога, мертва, незграбна, пуста, смертна та ін.) у текстовій репрезентації мотиву смерті. Образ вечора найбільш індивідуалізований завдяки метафоризації (антропоморфні й зооморфні моделі), естетизації. Так само пов'язана з ідеєю циклічності буття символіка пір року, яка на рівні асоціативно-образного втілення значно ширша. Весна, літо, осінь, зима — цикли життя людини; залежно від того, як митець відчуває сенс і значимість цих етапів, формується смислове навантаження й вербальне оформлення відповідних словообразів.

Описуючи семантику того чи того образу, дослідниця насамперед покладається на власне смислове декодування відповідного слова, зануреного в художній контекст. Ці інтерпретації були би більш переконливими за умов застосування методу компонентного (структурно-семантичного) аналізу, що дозволило б опиратися не тільки на дослідницьку інтуїцію, а й на виявлення домінантних сем в актуалізації авторських смислів словообразу.

Дисертантка відзначає глибокий психологізм локативних і темпоральних контекстів, їхню філософічність, емоційну забарвленість. Властивістю художнього мовомислення поета є синтез в одній образній моделі різних семіотичних кодів, розгорнутість, описова протяжність образу (наприклад, метафоричні образи ранку, вечора, подані як поетичні мініатюри, що сприймаються цілісно, рельєфно).

Дослідивши й описавши лексико-синтаксичні поетичного мовлення В. Свідзінського, дисертантка зробила логічні, науково і практично обґрунтовані висновки, де узагальнила результати здійсненої дослідницької роботи відповідно до поставлених мети й завдань.

Загалом до поданої дисертації немає концептуальних зауважень, які б поставили під сумнів дослідницький труд дисертантки з реалізації окреслених у роботі завдань. Проте в роботі є ряд питань, які, на нашу думку, потребували б детальнішого, іноді ґрунтовнішого, осмислення.

1. Коментуючи наукові основи вивчення ідіостилю письменника (п. 1.2.), дисертантка говорить, що більшість дослідників намагаються схарактеризувати ідіостиль того чи того автора, спираючись переважно на лексику (с. 36). Не зовсім погоджуємося із цим міркуванням. Продуктивність саме таких наукових досліджень припадає на 90-х — початок 2000-х років, сучасники ж усе більше навертаються до вивчення граматичної специфіки поетичного тексту, зокрема й синтаксису, що дозволяє вийти на рівні текстотворення й прагматики художнього тексту як комунікативного акту (роботи Л. Близнюк, А. Галас, Н. Гуйванюк, Н. Кондратенко, С. Шабат-Савки, О. Кульбабської та ін.). Стислий огляд стану досліджень поетичного синтаксису, здійснений дисертанткою в п. 1.3., свідчить про популярність цієї проблематики в мовознавстві.
2. Осмислюючи поняття поетичної мови в її іманентних властивостях, дослідниця говорить про культурний та естетичний аспекти художнього слова (п. 1.1), що певною мірою пов'язане з художньо-естетичними шуканнями, тобто літературними напрямками й течіями. Подекуди їх вибір формує характер художнього мовомислення митця в пропонованих образах, символах, асоціаціях, у загальному психоемоційному навантаженні текстів. Тяжіння В. Свідзінського до екзистенційності, буттєвої приреченості напевно були спровоковані не лише його психологією, а й залишковими у 20 роках ХХ ст. ідеями символізму, який так і не сформувався в українській літературі як самодостатня естетична практика. Але ці ідеї прозоро прочитуються в наскрізних мотивах поезії Свідзінського, зокрема тих, що виокремила й описала дисертантка. Саме ці мотиви як камертони світовідчуття відгородили поета від його доби, а творчість винесли на літературний маргінес. У вербальній реалізації цих мотивів теж маємо відгомін символізму, зокрема на рівні семіокодів, покладених в основу словесних образів (природна символіка). Особливо відчутні світоглядно-естетичні коди символізму в метафоричній репрезентації мотиву смерті. Тож не зайвим було би прокоментувати естетичні, зокрема символістські основи художнього мовомислення В. Свідзінського (наприклад, у преамбулі до опису ключових мотивів). Це б посилювало дослідницьку частину II розділу й активувало б причинно-наслідкові зв'язки між явищами світоглядного порядку й мовного в ідіостильовій системі митця.

3. Описуючи мовні характеристики ідіостилю В. Свідзінського, дисертантка докладно проаналізувала лексичний та синтаксичний рівні творення авторської художньої моделі в її часопросторових координатах, виявила характерні для поета стильові домінанти. Однак у висновках за кадром залишилася узагальнена інформація про зв'язок поетичного мовомислення письменника з українськими художніми традиціями, які вочевидь простежуються в поезії Свідзінського, постають її силою, зумовлюють її культурну вагу. Разом із тим ця поезія модерна в її формальному вираженні, відходу від силаботоніки, тяжінні до верлібру, яким більшою мірою поетові вдається відтворити складні екзистенції, онтологійність.
4. Чим приваблює сьогодні поезія Свідзінського, що в ній художньо вартісного й індивідуального, чому письменника реанімовано (свого часу митця майже не друкували), чи є естетичні й стильові перетини з творчістю інших тогочасних поетів (а вони є) — на ці питання хотілося б мати відповіді в роботі. Можливо, вони будуть конкретизовані в процесі обговорення дисертації на захисті.

Вищезазначені міркування не мають принципового характеру й не зменшують наукової вартості дисертації, оскільки подана робота є цілком самостійним, логічно структурованим, завершеним науковим дослідженням з актуальної лінгвістичної проблеми. Дисертантка вміло оперує методами наукового лінгвістичного аналізу, володіє мовознавчою термінологією і здатна робити теоретичні й практичні узагальнення та висновки. Автореферат і публікації достатньою мірою відбивають зміст дисертації.

Вважаємо, що дисертація *Сметани Ірини Ігорівни* «Лексико-синтаксичні особливості поетичного мовлення В. Свідзінського» відповідає вимогам ДАК України до кандидатських дисертацій і дає підстави надати її авторові науковий ступінь кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01. — українська мова.

ДОДАТОК XI

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ВІДГУКУ ПРО АВТОРЕФЕРАТ

ВІДГУК

про автореферат дисертації Тетяни Миколаївни Сукаленко
«Лінгвокультурні типи українського художнього дискурсу
XIX ст.», поданої на здобуття наукового ступеня доктора
філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 — українська мова
(Київ, 2019. 32 с.)

Особливістю сучасних лінгвістичних досліджень є зміщення центру наукових інтересів із царини вивчення мовної системи (системних відношень, категорій тощо) у площину пізнання мовно-ментальних феноменів, що пов'язані з ситуативним, соціальним, культурно-історичним контекстом, з індивідуальними на етномаркованими психоментальними рисами мовців тощо. Власне, у цьому ракурсі окреслюється актуальність дисертаційної праці Т. М. Сукаленко, мета якої «полягає у виділенні й описі системи лінгвокультурних типажів XIX ст. на тлі розкриття стереотипних уявлень, характерних для українського художнього дискурсу, про соціальні, культурні, мовні реалії того часу» (с. 2). Відповідно до цієї мети чітко сформульовано й завдання дослідження, які, у свою чергу, скорельовані з основними положеннями загальних висновків.

На схвалення заслуговує методологічна база роботи, що передбачає поєднання традиційних прийомів аналізу — описового етимологічного, компонентного, концептуального, фреймового. У сукупності це сприяло розробленню оригінальної комплексної методики аналізу лінгвокультурних типажів як знакових етномаркованих різновидів концептів. Важливою евристичною позицією в цій методиці стала, на нашу думку, націленість на врахування синхронійного та діахронійного аспектів у моделюванні лінгвокультурного типу. Це зумовлено специфікою аналізованого матеріалу, що показово відбиває лінгвоментальні особливості мовців підросійської та південноукраїнської України XIX ст.

Завдання, які окреслені в контексті досягнення мети (с. 3) зреалізовані послідовно й успішно. Як наслідок, у праці вичерпно схарактеризовано поняття «лінгвокультурний типаж» (ЛТ), визначено принципи моделювання та розроблено модель опису художніх ЛТ, схарактеризовано домінантні для українського художнього дискурсу XIX ст. лінгвокультурні типи. Не менш важливим здобутком праці, що увиразнює розуміння лінгвоментальної природи ЛТ, вважаємо з'ясування спільного й відмінного у свідомості мешканців підросійської та південноукраїнської України у XIX ст.

Актуальність, новизна цієї дисертації, так само, як і її теоретичне й практичне значення аргументовані переконливо. Осмислені теоретичні положення, зроблені узагальнення й висновки надалі справді можуть бути продуктивно розвинуті в екстраполяції на тексти інших історичних періодів, жанрів та стилів (наприклад, публіцистичного, епістолярного тощо).

На схвалення заслуговує поглиблення ключового поняття «лінгвокультурний типаж» у його застосуванні до матеріалу українського художнього дискурсу.

Детальну етимологічну, лінгвокогнітологічну, історично-культурну характеристику лінгвокультурних типажів із соціальною та етнічною домінантою, увиразнену глибоким проникненням в образно-естетичну природу аналізованих образів, із простеженням їхньої аксіологічної динаміки і водночас намаганнями «вписати» кожен з них у соціально-історичний контекст української етнолінгвокультури, засвідчено в реферованому викладі практичних розділів дисертаційної праці.

Представлені в авторефераті загальні висновки переконливі, науково вартісні. Вони підтверджують теоретико-методологічну вагомість і перспективність опрацьованої в дисертації лінгвістичної проблеми.

Дослідження Т. М. Сукаленко належно апробовано на конференціях різного рівня, у 55 публікаціях, зокрема й зарубіжних, в індивідуальній монографії.

Щодо перспективності розглядуваної в дисертації проблеми висловимо таке міркування: чи не варто було б у майбутньому розширити жанрово-стильові й часові рамки досліджуваного матеріалу, щоб вибудувати ціліснішу картину лінгвокультурних типажів, не обмежену тільки параметрами художнього дискурсу? Адже, скажімо, семантика й аксіологія образів «чиновник», «солдат», «священик», «лях/ поляк», «москаль», «жид» та ін.— дуже динамічні й порізному можуть бути актуалізовані в художньому тексті і, наприклад, у приватному листуванні, не розрахованому на широке коло читачів.

Загалом, автореферат дисертації **«Лінгвокультурні типажі українського художнього дискурсу XIX ст.»** відповідає пунктам 10 та 12 чинного «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» Постанови Кабінету Міністрів України. Його зміст, висновки засвідчують належний фаховий рівень авторки й слугують підставою для присудження Т. М. Сукаленко наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 — українська мова.

*Доктор філол. наук, ст. науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики
Інституту української мови НАН України*

Галина СЮТА

ЗМІСТ

1. З історії становлення українського мовознавства як наукового досвіду	3
▪ Граматики давніх часів та їхня роль у формуванні мовознавчої науки	4
▪ Давні українські граматики як перший досвід наукового опису мови.....	6
«Грамматика словенска» Лаврентія Зизанія.....	7
«Грамматика слов'янська» Мелетія Смотрицького (Грамматіки славенскиа правильное Сynthiaма)	7
«Грамматика словенская» Івана Ужєвича	8
▪ Формування теоретико-методологічних засад мовознавчої науки на теренах України	10
Вплив європейських філософів на наукове вивчення національних мов (І пол. ХІХ ст.)	10
Мовознавчий доробок представників Харківської філологічної школи	12
Наукові ідеї Олександра Потебні як засновника Харківської філологічної школи.....	15
Праці Павла Житецького в становленні українського мовознавства	18
Мовознавчі концепції Івана Франка	19
▪ З історії правописного впровадження української мови	21
▪ Питання для рефлексії.....	24
▪ Рекомендована й використана література до розділу	25
2. Розвиток і стан українського мовознавства ХХ — початку ХХІ століть	27
▪ Формування українського мовознавства на засадах національного наукового досвіду (І пол. ХХ ст.)	28
Агатангел Кримський.....	28
Іван Огієнко	29
Олекса Синявський	30
Василь Сімович.....	31
Олена Курило	31
▪ Дослідження української мови в працях Леоніда Булаховського та Юрія Шевельова	32
▪ Розвиток українського мовознавства ІІ пол. ХХ — поч. ХХІ ст.	34
▪ Актуальні напрями дослідження мови. Теоретико-методологічні засади сучасної української лінгвістики	37
▪ Мовознавчий доробок представників Харківської філологічної школи (ІІ пол. ХХ — поч. ХХІ ст.)	43
Сергій Дорошенко	43

Лідія Лисиченко	44
Ольга Муромцева	45
Володимир Калашник	46
▪ Процеси правописного вноормування української мови (XX — поч. XXI ст.)	47
▪ Питання для рефлексії	50
▪ Рекомендована й використана література до розділу	51
3. Українське мовознавство як науковий дискурс	53
▪ Мовностилістичні виміри наукового дискурсу	54
▪ Термінологійна організація мовознавчого дискурсу	56
▪ Загальна характеристика жанрів мовознавчого дискурсу	61
Монографія	62
Дисертація	64
Автореферат дисертації	66
Стаття	67
Тези	73
Рецензія	74
Відгук про дисертацію	75
Відгук про автореферат дисертації	76
Анотація	76
Підручник і посібник з теоретико-практичних питань мовознавства	77
▪ Українська лінгвістична інтернет комунікація	78
Персональний сайт науковця	80
Сайт мовної кафедри в науковій інтернет-комунікації	81
Лінгвістичний інтернет-портал	82
Інтернет-конференція (онлайн-конференція)	83
▪ Питання для рефлексії	84
▪ Рекомендована й використана література до розділу	85
Додатки	87
▪ Додаток I. Бібліографічний покажчик монографій з різних напрямів українського мовознавства (2000–2020)	88
▪ Додаток II. Вимоги до оформлення статей у фаховому виданні категорії Б	104
▪ Додаток III. Таблиця транслітерації українського алфавіту латиницею	107
▪ Додаток IV. Приклади бібліографічного опису джерел відповідно до стандарту АПА	110
▪ Додаток V. Зразки оформлення статті у фаховому мовознавчому виданні категорії Б	114

▪ Додаток VI. Зразок полемічної статті	129
▪ Додаток VII. Зразок інформативної статті.....	140
▪ Додаток VIII. Зразок оформлення тез.....	146
▪ Додаток IX. Зразок рецензії на монографію з мовознавства	148
▪ Додаток X. Зразок оформлення відгуку офіційного опонента про дисертацію з мовознавства	154
▪ Додаток XI. Зразок оформлення відгуку про автореферат	160

Навчальне видання

Олена Маленко, Володимир Борисов

**УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО ЯК НАУКОВИЙ ДИСКУРС:
історія, теорія, практика
[навчальний посібник]**

Підписано до друку 29.03.2021. Формат 70х100/16 Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 13.45
Наклад 100 примірників.

Друк: Видавництво МОНОГРАФ
ФОП Іванченко І.С.

пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135
телефон: +38 (050/093) 40-243-50

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4388 від 15.08.2012.

www.monograf.com.ua

